

2(539) 2020

Kultuur ja Elu

HIND 3,50 €

Põnevaid seiku
**Karl August
HERMANNI**
põlvnemise kohta

**Kuidas käis
kulakuks
kuulutamine?**

LANDESWEHRI
sõja raskeimad
lahingud

Saksa allveelaeva
hõivamine Atlandil

NARVA SUURPLAHVATUS
15. juulil 1941

Isa ja poeg
JOALAD

KORROONAKATK –
hoiatus või karistus



**Mati Õun: elu ja surm
Eesti Vabariigis**



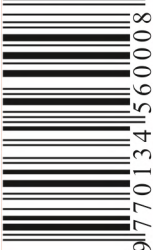
**KuKu klubi – värvikaid
hetki jagus küllaga**



**Kunstnik Airi Luik
ja Sulismadu**

K&E

ISSN 0134-5605





Tuuleilid puhuvad

Mehed, valged, konservatiivid, rahvuslased veetakse lehe kaudu kaklusplatsile ja valatakse üle laimu ja kiusuga. Frustratsioon elavad lehe kaudu välja nii NL-i aegsed lehe-neegrid kui ka uus põlvkond NO-lillelapsi.

Meie vist kõigi aegade parim teatri-direktor valatakse üle esmalt anonüümse laimuga, siis õhutatakse üles Aivar Mäed tõrvama ja laimama ning kutsutakse üles

„tunnistusi andma“ – nii tehti ka 70 aastat tagasi. See mees ei sobi, ta tuleb hävitada. Kui veel saaks, saadaks Siberisse. Piinlik ja paha on lehes näha aina pikemaid ahistamislugusid. Selliste artiklite jaoks jätkub külgede kaupa leheruumi, kommentaare. Mis lahti, kas tütarlastel on suud kinni seotud? Reageeri ja ütle otse, kui sulle miskit ei sobi või ei meeldi. Suu on selleks olemas.

Erilise musta kurioosumina sai „Keskpäevatunnis“ maha kauaaegne Eesti Ekspressi toimetaja Priit Hõbemägi, kes nimetas kultuuri- ja teatrikorüfeed, teatri nõukogu esimeest Arne Mikku seniilseks, sest härra Hõbemäele ei meeldinud lugupeetud väärikas eas kunstiinimese arvamus!

Hea, et poliitikas hakkab midagi erilist juhtuma, võib-olla saab Martin Helmest uus EKRE esimees ja paari aasta pärast tubli peaminister. Igatahes tuleks tal sinnapoole püüelda, tarkust, julgust ja arenemisvõimet on. Kuigi reformipartei on küsitluse järgi praegu populaarseim

partei, on esimees Kaja Kallas nõrgavõitu. Miks keegi parteikaaslastest ei võiks talle öelda, et virisemine ja õelutsemine jätab temast mulje kui kibestunud vanatüdrukust, keda ei kujuta ette peaministrina mööda maailma liikumas ja Eestit esindamas. Isa Siim Kallase renomee on rikutud punase mineviku tõttu. Aga EKRE kogub aina rohkem populaarsust, sest Eesti vajab õhu puhastamist tagurlastest, kibestunud kommunistidest, endistest tähtsatest, nüüd frustreerunud nõukogude tegelinskitest ja nende maha jäetud taagast.

Esiplaanil peab olema kõige olulisema – eesti inimeste heaolu, tasakaalu ja leiva-hulga eest hoolitsemine.

Ilusat suve!

Tea Kurvits

Tea Kurvits
peatoimetaja

Juba
62
aastat

Ajakiri "Kultuur ja Elu" tõe jääl

Telli ajakiri koju

interneti teel –
Omniva (Eesti Post) e-teenindusest:
minuaajakirjandus.ee
või Eesti Posti postkontorites

14 € aastakäik
(4 numbrit)



tellimisindeks 78166

www.kultuur.elu.ee

SISUJUHT



FOTO: ERAKOOGU

- 4 Meresõjaajaloolane Mati Ōun** on üle elanud Nõukogude võimu ja kirjutanud Eesti Vabariigi ajal oma lemmikteemadel rohkem raamatuid, kui ise kokku jõuab lugeda.
- 12 Koroonakatk – hoiatus või karistus.** Praegune koroonakriis on üks tõsine lugu meie rahva ja maailma ajaloos. Nii poliitiliselt, majanduslikult, kuid eriti ka kõlbeliselt.
- 15 Eesti ajalugu Lääne mäta otsast nähtuna.** Äsja ilmus eesti keeles inglase Neil Tayloriga erapooletult kirjutatud raamat „Eesti ajalugu“.
- 20 Välja alasi ja vasarate vahelt!** Vabariigi hävitamise järel pöörditi kogu hariduselu pea peale, nii et terve mõistuse täielikust taastumisest pole mõtet rääkida veel tänagi.
- 23 Kulakuks kuulutamine.** Teise maailmasõja järgne aeg oli eesti rahva jaoks lähiajaloo üks keerulisemaid. Ka Eesti maarahvas ei jäänud sellest puutumata.
- 28 Maakorraldajad.** Maareformiga algas Eesti taludelt maa äravõtmine ja varade riisumine.
- 32 Narva suurplahvatus 15. juulil 1941.** Narva ajaloos on oluline osa ühel erilisel sündmusel, mis pikka aega ei olnud just ametliku ajaloo lemmikosa.
- 34 Meenutades suurmeest** – kindral Andres Larka sünnist möödus 141 aastat.



FOTO: EFA0114

37 Luulealbum „Traatide vahel“. Ainulaadne Eesti sõjavangide loodud omaloominguline album nägi ilmavalgust Zedelghemi surmalaagris 1945. aasta novembris.



40 Landeswehri sõja raskeimad lahingud. 101 aastat tagasi valitses suvise pööripäeva eel Vabadussõja lõunarindel ärev ootus. Nii noored kui ka vanad mehed kippusid lõunarindele, et maksta ülbetele parunitele kätte „700-aastase orjapõlve“ eest.

37

50 Ääremärkusi Eesti Vabadussõja ajaloo kohta. Võrreldes Vaikival ajastul ilmunud kaheköitlise „Eesti Vabadussõjaga“, on see tubli samm edasi ajalootõdede poole.

53 Välja õngitsetud Atlandi ookeanist. Saksa allveelaevnikud olid teises maailmasõjas Suurbritannia kõige ohtlikemaiks vaenlasteks.

56 Karl August Hermann panust eesti kultuurilukku hinnatakse kõrgelt. Vähem aga teame üksikasju suurmehe põlvnemise huvitavate seikade kohta.

63 KuKu klubi – elu parim aeg. KuKu klubi mootoriks oli elurõõm. Olgu siis nakkiv huumor või nöelav sarkasm. Oma moodi eluülikool, millel oli aadress, aga puudus koolipink.

68 Joalad – isa ja poeg. Jaak sai kuulsaks oma lauluhäälega. Vähem on räägitud tema isast Arnost, kes õppis konservatooriumis, tahtis saada lauljaks, aga sai paljuhinnatud imeravijaks.



74

72 Jalaväekindral von Gūldenstūbbe elu ja tegevus tsaaririigi teenistuses.

74 Kunstnik Airi Luik ja mütoloogiline Sulismadu.



KANNE: JAAK JOALA ARHIIVIFOTO

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
 tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
 asukoht: Tallinn, Kõleri 8, II k
 postkast: 10502 Tallinn, pk 200
 e-mail: kultuur.elu@mail.ee • www.kultuur.elu.ee
 TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.



FOTO SILVER ŌUN.

Matī Ōun

Elu ja surm Eesti Vabariigis

Meresõjaajaloolane Matī Ōun on ilmavalgust näinud Kolmandas Riigis, elanud üle Nõukogude Liidu ja kirjutanud Eesti Vabariigi ajal oma lemmikteemadel rohkem raamatuid, kui ise kokku jõuab lugeda. „Oma inimest” pole temast saanud ei neile, kes tänaseni Glavliti uuendatud instruktsioonidest lähtuvad ega ka neile, kes jumala usuvad halli habemega mehikese olevat.

JAANIKA KRESSA

Millest on sul selline pentsik huvi just sõjamasinate ja meresõja vastu?

Meresõda... See võis olla geenides. Mu ema on pärit rannakülalt Tammneemest Viimsist ja isa Saaremaalt. Saatuse tahtel teenisin Balti põhjalaevastikus raketikaatrite peal ja nägin ka muid asju.

Olen oma noorepõlve maha pidanud külma sõja parimatel ja ägedamatel aegadel, kui oli karta, et kohekohe hakkab tuumasõda pihta. Ja siis tekkis minul mõte või tung teadmiste järele, et kellel siis ikkagi on paremad relvad! Tuumapommidest naljalt uskult lugeda ei saanud, et kuidas see masin täpselt töötab, aga ma lugesin küll kõike muud: lennukid, tankid, laevad jne.

See oli ajal, mil ma ehitus-mehaanika tehnikumis käisin. See oli nn Hrustsovi sula, kus hakkas tulema tõlkekirjandust, selliseid populaarteaduslikke asju raskerelvadest jne. Venelased enda asjadest naljalt ei kirjutanud, aga kui mind vene laevastikku teenima võeti, siis ma panin ise ka asju tähele.

Kas see huvi oli esialgu siis ajaloo või pigem külma sõja vastu?

Esialgne huvi oligi mitte niivõrd ajaloo kui tollase 1960. aastate külma sõja kohta, kus ma ise elasin. Arvasingi, et kohe kui sõda peale hakkab, siis kõik maha põletatakse. Võib-olla Fellini linn oleks alles jäänud, aga Tallinn, mis oli suur Balti laevastiku keskus, oleks kindlasti maha põlenud.

Kes oleks pidanud meid maha põletama?

USA ja Inglismaa, sakslastel ju tuumarelva ei olnud. Siis tekkisid uued teooriad, et äkki tuumasõda ei hakkagi, äkki kõik algab hoopis tavarelvadega. Nõukogude Liidul ja Ida-Saksamaal oli ka suur soov Mandri-Euroopa imperialistidest ja vaenuvägedest puhtaks lüüa.

Nii raske on seda külma sõja aega praegu ette kujutada. Kuidas sa

tundsid ennast, kas kogu aeg nagu vaenlase tagalas?

Loomulikult! Seal Vene laevastikus teenides ei olnud mitte ainult minul, vaid ka teistel eesti ja läti poistel niisugune mõte, et kui tõsiseks andmiseks läheb, siis laseme ise oma laevad põhja ja püüame edasi minna Norra. See polnud nali. Elasime olukorras, kus Kolmas maailmasõda ehk tuumasõda võis paugupealt peale hakata. Meil ei olnud valikut.

“Meresõda... See võis olla geenides. Mu ema on pärit rannakülalt Tammneemest Viimsist ja isa Saaremaalt.”

— MATI ÖÜN —

Kas praegune maailm on parem või hullem kui külma sõja aegne?

Sellist maailma mahapõletamise plaani enam ei ole, aga selles rumaluses, mis meid Eesti Vabariigis ümbritseb, oleme tagasi seal, kust me 30 aasta eest tulema hakkasime.

Mis plaan see praegu siis on, kui see hävitamisplaan ei ole?

Jaa, see mis toimub koroona. Tundub, et selline plaan on olemas, see ongi seesama, ainult selle vahega, et kui tuumasõjas oleks maha põletatud kõik hooned ja metsad, siis praegu käib see niimoodi, et hävitatakse inimesed. Maad ja laevad ja metsad jäävad alles neile nn maailmavalitsejatele, kes edasi elavad.

Metsad võetakse ju ka maha

Võib-olla siis enam ei võeta, sest pole ju, kellele metsa müüa, keegi ei maksa selle eest enam, inimesi on vähe... Metsad kuluvad ju ikka ära, jahti tahaks ju ikka pidada, mitte mina ja sina, aga need uued, kõigist targemad ja ilusamad, mõtle kui tore on neil loomi jahtida!

Sa pead lumpeneliiti silmas?

Kuidas seda keegi nimetab. Minu isiklik arvamus on, et see ei ole juhuslik, mis praegu maailmas toimub. See langeb kuidagi liiga hästi kokku ühe vana kuulujutuga, millest areldi räägiti, et maailmas olla rahvast liiga palju ja et pensionärid tuleks ära hävitada, mõtle kui palju saab siis raha kokku hoida jne. Tundub, et selline protsess on käivitunud ja võib-olla nii jääbki. Kuulutati kuuldavasti välja, et uus maailmakord hakkab 2018 või 2020 pihta, no nii ta on siis.

Kes on need inimesed, kellele sa oled oma raamatud kirjutanud?

Mehed. Kirjutan meestekaid. Naistekaid eriti mitte. „Unerändur” on natuke naistekas ja „Kuningate raamat” ka, aga üldiselt kirjutan ma sõjaajaloo huvilistele meestele ja poisikestele, kes sõjatehnika vastu huvi tunnevad.

Kui Eesti Vabariik taastati, siis kas Sa olid esimene, kes sõjaajaloo teemal kirjutama hakkas?

Ei olnud. Esimesed tegijad, Rein Helme ja Hannes Walter, on vanajumala juurde jõudnud, ilmselt on tal seal ka tarku mehi tarvis. Mina olin kolmas. Ma hakkasin kirjutama juba aastast 1979 oma esimest raamatut „Sõjalaevad”. See oli kirjastus Valgus, kus ma püüdsin seda ka ilmutada, aga selle tegemine venis, lugupeetud toimetajad pabistasid, et mida küll ülemused ütlevad... Seda toimetati ja tehti 18 aastat. Käsikiri sai valmis 1981 ja raamat ilmus alles 1999.

Siis on sul ju igasugu tsensoritega kõvasti nalja saanud!

Sealsamas „Sõjalaevades” oli mul kusagil kirjas *lääneliitlased*. Ja siis Vello Vare ütles, et Nõukogude Liidul ei olnud II maailmasõjas liitlasi. Muutsin siis ära, et Inglise ja Ameerika väed. Nii sobis. Vare oli tark mees, aga eks ta lähtus Glavliti instruksioonidest.

Väino Tõnisson joonistas sinna raamatusse parimad pildid, aga aegajalt kutsuti mind kirjastusse välja ja



õeldi: „Seltsimees Õun” – siis olime seltsimehed, harradeks ei olnud veel saanud – „meil siin on saabunud uued instruksioonid. Tõnisson on joonistanud, et linnud lendavad ülevalt alla. Aga meie saime just instruksiooni Glavlitilt, et linnud võivad lennata horisontaalselt või alt üles, ülevalt alla ei tohi aga mingil juhul lennata joonistatud linnud, sest see tähendab langust, aga langust teatavasti Nõukogude Liidus ei ole.”

Teinekord kutsuti mind jälle välja: „Saime uue instruksiooni, ruudustikku ei tohi olla illustratsioonil peal, sest see tähendab trelle.” Tõnissonil ruudustikku kuskil ei olnudki, aga ju toimetaja pidi siis mind kui autorit niimoodi instrueerima. Nii see elu läks ja nõnda aastate viisi.

Mis Glavliti nimi täna on?

Sisuliselt on *kuraatorid* olemas nii sõjaajalool kui ka mereajalool... Poliitkorrektorid, neid nimetatakse toimetajateks... sisuliselt on nad poliitkorrektorid. Mul oli suure kirjastusega leping käsikirjale „Mere-

“**Saime uue instruksiooni, ruudustikku ei tohi olla illustratsioonil peal, sest see tähendab trelle.”**

— MATI ÕUN —

sajand”, see rääkis Eesti laevandusest 19. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi keskpaika. Hakkas üks niinimetatud toimetaja ehk poliitkorrektor selle kallal tööle. Jõudis aastasse 1941, mil 24. augustil Tallinnast lahkus aurik nimega Eestirand, mille peal oli 3000 mehe ümber, keda taheti Venemaale punaarmeesse viia. See aurik sai paari lennukipommiga pihta. Parvede ja paatidega veeti mehed Prangli saarele. Minu isa oli nende meeste hulgas, ta oli tollal 39-aastane ega olnud veel mu isa. 28. augustil sõitis aga Tallinnast suur karavan Venemaale, veeti nn Tallinna kaitsjaid ja tippkommandeereid minema. Kui nad sealt Pranglilt nägid seda karavani, siis oli selge, et punane võim on otsas. Järgnevatel

Koos Hannes Walteriga Lõuna-Liivimaal ehk Lätis, 1944. aastal langenud sõduritele au andmas.

FOTO: ERAKOGU

päevadel viidi mehed maale. Mina olengi juba selle rõõmuga tehtud, et isa sellest Venemaale viimisest pääses! Poliitkorrektor aga ütles: „Härra Õun – vaat nüüd olime juba kõik harradeks saanud – kuidas need mehed koju said minna, nad oleks pidanud minema lähimasse sõjakomissariaati. Tee sa talle selgeks, et Prangli saarel polnud tollal sõjakomissariaati. Ja ta ei jäänudki sellega rahule! Asi lõppes sellega, et raamat jäi ilmunuta.

Millal selline seik juhtus?

Umbes kolm aastat tagasi.

Kelle raha eest su raamatud ilmuvad? Kas saad mingit toetust Eesti Vabariigilt või Tallinna linnalt? Või maksad ise kogu aeg rõõmuga peale?

Oli mul kord käsikiri „Võitlused Läänemeres”, see oli aastatepikkune töö, seal oli viiteid väga palju, see oli korralik teadustöö, mis oleks olnud ka väitekirjana kaitstav. Samas oli viiteid liiga palju, ükski kirjastus ei tahtnud teda. Ükskord kohtasin Jannseni bussipeatuses Vadim Kirillovit, kes oli mulle tuttav pillide ja mänguautomaatide restauraator teatri- ja muusikamuuseumi päevilt. Nüüd aga oli temast saanud juba banaaniärimees. Oli tema tahtnud käia Kivimäe saunas, võtta seal ehk ka paar õlut, aga saun oli olnud suletud. Nii me siis kohtusime seal Jannseni peatuses. Kirillov küsis: „Härra Õun, teil paistab kurb nägu peas olema, mis viltu on?” Rääkisin oma käsikirjast... Banaaniärimees mõtles ja ütles: Mul praegu sellist raha ei ole, ma olen üht-teist välja laenanud, aga ma laenan teile selle raha. Kui saate raamatu maha müüa, maksate mulle tagasi. Nii tegimegi. 1996. aasta 28. augustil oli selle raamatu esitlus Paksu Margareeta katusel. Sain Kirillovile ära makstud ja teha veel täiendava tiraaži, mis sai ka rõõmsalt ära müüdud. Järgnevalt on mu raamatud ilmunud vahelduva eduga, nendega on olnud seotud

kümmekond kirjastust. Kaitseministeeriumilt olen saanud kolme raamatu peale toetust.

Viimased 17 aastat pole ma Eesti Vabariigilt toetust saanud. Tallinna linnalt pole ma iial toetust saanud, nemad on öelnud, et Tallinna linn ei toeta raamatute väljaandmist. Kultuurifondist küsisin kunagi raha, mulle vastati, et sõjaajalugu ei ole ju kultuur! Need summad aga, mis kultuurifond on jaganud, need on olnud päris suured.

Aga kas see, kui annad raamatu välja oma kulu ja kirjadega, annab autorile ka suurema vabaduse?

Jah kindlasti see, kui ise välja annad, see annab vabaduse. Poliitkorrektorid ei tule solkima. Õnneks siimaani see veel kehtib. Igavesti ilmselt mitte.

Kui palju raamatuid sul kokku on ilmunud? Oled neid kokku lugenud?

Täpset arvu ei teagi, arvet olen pidanud selle järgi, kus nimi on tiitellehel, neid sain millalgi 117. Sooloraamatuid tuli välja natukene üle 60. Lisaks teatmeteosed ja sõnaraamatud, kus olen üks autoreist, neid on 40 ümber.

Nimeta palun kiiresti oma raamatute hulgast neli lemmikut.

Pikalt tehtud „Sõjalaevad“, „Teine maailmasõda. Faktid ja legendid“, „Eesti Vabariigi kindralid ja admira-



lid” ning „Teise maailmasõja lahingud maal, vees ja õhus”. Kõik nad on heade makettidega, hea kujundusega, see annab raamatule palju juurde.

Kas su oma lapsed on kõik su raamatud läbi lugenud?

Ei, seda ma küll ei arva, aga ma võin tunnistada, et mu lapsed loevad küll raamatuid, nad ei ole ainult arvutites kinni.

Kui palju sul järeltulijaid on?

Neli poega ja üks tütar, lapselapsi 11 ja kaks lapselapselast, kokku 18.

Kes sa oled, kas ajaloolane või kirjanik?

Ajaloolane olen kindlasti, selle kohta

“Ajaloolane olen kindlasti, selle kohta on mul paber. Kirjanik ma vist ei ole, selle kohta mul paberit pole.”

— MATI ÕUN —

Koos pojapoeg Steniga Teise maailmasõja aegse Wehrmachti Zündappil.

FOTO: AHTI ÕUN

on mul paber. Kirjanik ma vist ei ole, selle kohta mul paberit pole, aga mine sa tea, on vist olemas ka niisuguseid inimesi, kes mind kirjanikuks peavad. Kui „Sõjalaevad” tulid välja, nägin oma raamatut kirjanike maja raamatupoe aknal, ülemisel riulil ja minu kaks naabrimeest olid seal Voldemar Pinn ja Olev Remsu. Läksin ka kirjanike liidu trepist üle, täitsin blanketi ka kenasti ära. Oli vaja kahe liikme soovitus võtta. Hakkasin kodu poole liikuma, jõudsin trammiga ajakirjandusmajja, mul oli plaanis ennast seal pisut konjakiga turgutada. Seal aga istus juba juhuslikult lastekirjanik Ilmar Trull ja viskas oma soovitus alla. Peagi jõudsin bussi, et edasi Nõmme linna sõita. Kohtasin bussis ühte tõlkijast naisinimest, kes oli ka kirjanike liidu liige, küsisin kohe, kas ta kirjutaks teise soovitus. Naisinimene oli aga nende seast, kes kaldus arvama, et aga ei tea, mis ülemused arvavad. Paar päeva hiljem ütles, et oli konsulteerinud kirjanike liidu esimehega,

Rakvere linnuses Põhjasõjaegset kahurit laadimas.

FOTO: TIINA ÕUN



kes oli ütelnud: „See Õun ei kirjuta ju kauniskirjandust...” See naisterahvas jättis soovitusel kirjutamata. Kuna ma olin saanud signaali, et ma kauniskirjandust ei kirjuta ja kuna neil kolekirjanduse filiaali ei olnud, siis ma ei hakanud sinna enam trügima.

Oled olnud isegi riigiametnik, mis tööd tegid kaitseministeeriumis?

Olin seal relvaekspert! Tegelikult oli mu põhitöö see, et ma panin kokku eesti sõjaleksikoni, mis jäigi ilmutamata...

Sel ajal puutusid kokku ka Hermann Simmiga, missugune mees ta oli?

Naerata ja lahke mees, me teadsime, et ta oli politseiboss olnud jne. Sageli kui meil oli Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsi seltskond koos, tegime plaane, ajasime juttu, siis ilmus sinna meie hulka üks härrasmees peastaabi luureosakonnast, me ju enam-vähem teadsime kõiki, kes millega tegeleb. Luureosakonna mees muudkui kuulas meie juttu ja näppis oma püstolit. Ma mõtlesin sageli, et miks see poiss meie juures niimoodi istub, kas tal tööd teha vaja ei ole. Ja siis järsku taipasin, et see ongi tema töö! Ma ei saa öelda, et ta meie vastu vaenulik oleks olnud, ta lihtsalt kuulas ja tegi ettekandeid. Me polnud keegi Eesti riigi vastu, aga me olime sageli kriitilised. Simm kasutas seda materjali ära, söötes ette näiteks kaitseministri: siin on sul vastaliste pesa. Nii sai hakata kaitseministeeriumi lammutama. On suur vahe, kas kaitseministeerium koosneb fännidest ja asjatundjatest või tulevad sinna tööle poisid ja tüdrukud tänavalt. Nii jõudsimegi selleni, et kord tutvustas end mulle üks pikemat sorti noor naisinimene kui presidendi kaitsenõunik. Ma nagu ei mäletanud teda, kuigi olin sõjakoolis sõjaajalugu õpetanud. Küsisin, et kus ta seda tarkust siis omandas. Ta vastas, et Soomes, kahenädalasel kursusel.



Mati oli omal ajal ka aktiivne jõutõstmise ja kulturismi eestvedaja. Fotol Eesti edukaim naiskulturist Inna Uit, aastal 1998.

FOTO: ERAKOGU

ma võistluskulturismi käima nii, et ta ei surnud enam välja. Leidsin sellised fännid, kes toetasid võistluste korraldamisel. Fitnessi sõna oli alles välja mõtlemata ja naised ei lubatud veel tõstesaalidesse, mina oma pruute küll viisin, aga see oli pörandaalne tegevus. Pärast, kui ameti maha panin, tegin statistikat. 2006. aastal sai valmis käsikiri „Esimesed 40 aastat kulturismi”, aga ma ei leidnud rahapatakat, mis sellest käsikirjast raamatu oleks teinud. Hiljem see siiski ilmus, Indrek Otsus kirjutas viimased kümme aastat sinna otsa. Ma olin kohtunik pikka aega. Olen

“Ma olin kohtunik pikka aega. Olen ka praeguste kulturistidega tuttav ja natuke ka fitnessi-tüdrukutega.”

— MATI ÕUN —

Noor inimene kahenädalaselt kursuselt ja suur hulk neid, kes on varem teeninud Nõukogude Liitu ja lihtsalt jätkavad samas vaimus. Mis mõte sellisel riigil on?

Üpris vähene mõte. Hardo Aasmäe, kes teatavast trepist alla kukkus, pärast seda kui ta oli avaldanud kirjutise selle kohta, et praegune Eesti valitsus (kolm valitsust tagasi, see, kes lubas peenhäälestust teha. Ma ei hakka nime nimetama, ma ei tahaks trepist alla kukkuda, aga eks sa rehkenda) on kõige madalama haridustasemega valitsus üldse, kes Eesti Vabariiki on juhtinud, tema ju avaldas ajalehtedes ka kirjutisesarja mõttetutest riikidest. Mõtlesingi, et kohe-kohe võiks ka Eesti Vabariigi järg sinna jõuda... aga inimestega kipub ikka õnnetusi juhtuma. Väheste mõttega ta on, aga imedemaa on ta kindlasti ka – neile, kes teda oskavad ära kasutada.

Sa oled kulturistide ja fitnessi-tüdrukute aupresident.

Ka jõutõstjate! 1968. aastal panin



Tiritamm Paksus Margareetas naljakuul 1996.



ka praeguste kulturistidega tuttav ja natuke ka fitnessi-tüdrukutega.

Oled ka Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsi auesimees, aga mis teeb temast akadeemilise ja kas on olemas ka mitteakadeemiline sõjaajalooselts?

Oli aasta 1988, kui Evald Laasi tuli ajalehes Sirp ja Vasar välja artikliga, kus räägiti 22. territoriaalkorpusest, mis koosnes eesti meestest, kes siit minema kamandati ja kes Pihkvamaal sattusid lahingusse sakslaste vastu. 5500 mehest jooksis sakslaste poole üle 4500. Laasi tegi sellest artikli, avalikustamine käis ju! Seltsimehed riigiajaloolased (või õueajaloolased) kutsusid ajalooinstituudis kokku suure koosoleku ja tahtsid Laasit ära lintšida. Sinna tuli muid ajaloolasi ka ja koosolekut juhatas Vello Vare, õnneks tema oli tõesti selline, kes püüdis olla kahe leeri vahel neutraalne mees, kes andis sõna nii vanadele

“Ma ise arvan, et Jumal on kõigil üks ja sama. Meie mõistus ei pruugi seda võtta, aga see ei tee teda olematuks.”

— MATI ÕUN —

tolgustele kui uutele meestele ka. Koos Laasiga pärast seda koosolekut kodu poole minnes tekkiski mõte sõjaajalooselts luua, et kutsuda sinna just need mehed kokku, kes ennast vene ajal valedega blameerinud polnud. Seltsi põhikiri ei välista ka naisi, kuigi neid on meie hulgas vähe olnud. Kolm meie seltsi liiget on kaitseministrid olnud: Ülo Uluots, Hain Rebas ja Enn Tupp. Rein Helme ja Hannes Walter aga surid salapärasel põhjustel. Kaitse-

Mati koos tosinajäreltulijaga 65. sünnipäeval.

Sünnipäevatorit.



ministeerium on väga eluohtlik paik töötamiseks! Jumal tänatud, et mina sealt kiiresti tulema sain.

Kas Rein kukkus trepist alla?

Rein väidetavalt kukkus kaitseministeeriumi jõulupeol, 2003. aastal trepist alla ja suri koomast välja tulemata. Ma käisin ta matusel. Mul oli häid tuttavaid kaitseministeeriumis, küsisin ühe ja teise ja kolmanda käest, et kas sa olid seal peol ja kas ta siis kukkus trepist alla või juhtus midagi muud. Kõik need inimesed kinnitasid mulle, et nemad peol pole olnud. Siis mul oli asi selge, et nad on andnud allkirja, et sellest ei räägi. Ma ei hakanud omal käel uurima, ei taha trepist alla kukkuda.

Kuidagi koledaks läks see jutt meil

Niisugune see on: Elu ja surm Eesti Vabariigis.

Millesse sa usud ja mis suhe on sul jumalaga?

Olen ristitud ja leeris käinud ja esimese prouaga ka laulatatud, aga risti-inimene ma vist pole. Siin Nõmmel liiguvad ringi mingid mormoonid ja jehoovatunnistajad. Ma ei mäleta, kumba sorti nad olid, lasin ühed sisse,



“On asju maailmas, mis meist ei olene.”

— MATI ÕUN —

käivad siin paarikaupa, et seletagu lähemalt. Eks nad seletasid, küllap ma neile konjakit ka kallasin. Ega nad sellest esialgu ära ka ei öelnud. Aga nad väitsid et Jumal on halli habemega vana mees. Mina ütlesin, et minu Jumal on natukene teistmoodi. Ma olen nõus, ta on olemas, sest kes siis muidu linnukesi lõunamaale juhataks ja vaataks et kõik sõõnuks saavad... aga... Jumal on minu jaoks intelligentne väli, mitte halli habemega mees. Selle peale nad tõmbasid oma näod pikaks: see on paganlus. Ma ise arvan, et Jumal on kõigil üks ja sama. Meie mõistus ei pruugi seda võtta, aga see ei tee teda olematuks.

Kas mõni õige selts on veel loomata? Või mida sa veel ära teha või lahti kirjutada tahaksid?

Võib-olla tõepoolest! Teeks ära! Jumala ja sõprade abiga aga ma ei nimetaks neid esialgu, et mitte kohale meelitada kuraatoreid... sest ükski neist pole ühegi raamatu autor... Selleks ju, et Glavlitis töötada, polnud ka vene ajal vaja olnud ise raamatut kirjutada, piisas, kui teadsid, mis on ja mis ei ole lubatud! Mõtteid on ikka kirjatööde osas, aga noh pole selle õige organisatsiooni liige... Kui oled õige partei liige, siis ehk ikka midagi saad. Mina vist pole õige partei liige, minu partei pole mulle mingit stipendiumit pakkunud.

Sinu parteibossidel ju lausa kirjastus olemas

Kirjastus Kunst jah... Martin, kuraator, ei võta enam telefoni vastu, pööbliga vist ei suhtle enam ka EKRE-st marjamaale saanud inimesed. Ma olen seal üle kolme aasta, ma pole kaasajooksik, läksin sinna enne, kui nad veel ei olnud valitsuses. Läksin selleks, et EKRE tundus ainuke jõud, kes mingilgi määral rahvast esindab. Aga me ei tea, millal meil Jumala kutsel või kaasmaalaste kaasaitamisel siitilmast tuleb lahkuda. On asju maailmas, mis meist ei olene. **K&E**

**MYFITNESS
KUTSUB TRENNI!**
PAKETID ALATES 36€/KUU
LIITUMISEL KINGITUS!

myfitness
world class gym & studios



Meie hubases kohvikus saate alati keha kinnitada ning nautida naturaalsest kohalikust toorainest valmistatud kooke ja torte. Restorani menüü sisaldab nii eestimaiseid maitseid kui teiste maade toidukultuurist pärit roogasid.



Hotell Victoria algse nimega Grand on Pärnu vanim järjepanu tegutsev hotell aastast 1931 ja kohvik Café Grand aastast 1934 kuni tänaseni.



Café Grand

Kuninga 25, Pärnu
Tel: 444 3412
www.cafegrand.ee



Viis põlve traditsioone ja külalislahkust



Maria talu on vahva koht nii puhkamiseks kui seminaride ja koolituste korraldamiseks, kus looduskaunis ümbrus pakub erinevaid võimalusi seiklusteks metsas, rabamaastikul ja merel. Majutus mugavates puhkemajades kuni 80 kohta, avarad peo- ja seminariruumid, palju vahvaid meelelahutuslikke ja sportlikke tegevusi. Maria Ratsakeskuses on teretunud kõik hobuse- ja ratsutamishuvilised.

Kohtumiseni Maria talus Pärnumaall!



Kõpu küla, Tõstmaa vald, Pärnumaa

www.maria.ee

Tel: 523 6066, e-mail: info@maria.ee



Koroonakatk – hoiatus või karistus

Praegune koroonakriis on üks tõsine lugu meie rahva ja maailma ajaloos. Nii poliitiliselt, majanduslikult, kuid eriti ka kõlbelselt. Inimkonna helge progressiteekond ei pruugi jätkuda igavesti.

VALDUR RAUDVASSAR

Kõigepealt peab tõdema, et seekord on tegemist haruldase või koguni ainulaadse vaenlasega. Midagi sarnast koges eesti rahvas vast 130 aasta eest nakkushaiguse *sarlakite* näol, mis viis hauda peamiselt lapsi, mõnigi õu jäi täiesti hääletuks. Eesti kirjandusse tõi see aga Võrumaalt omanäolise luuletaja, Urvaste popsi-

tütre Marie Heibergi (1890–1942), kes katku surnud õdede mälestuseks kirjutas kaheksa-aastasena luuletuse, mis ka trükkis avaldati. Tema edasine looming sai hiljem üle Eesti tuntuks kooliõpikute ja üldlaulupidude kaudu.

Vabatahtlikult koolerakatkuga võitlema

Karm katsumus puudutas ka eesti kirjanduslugu kui 1831. aastal sooltehaigus *koolera* jõudis Ida-Indiast Lätimaale, surmates kuni 60% nakatunuist. Eesti rahvusliku kirjanduse rajaja ja eepose Kalevipoeg looja Fr. R. Kreutzwald õppis arstiteadust Tartu Ülikoolis ja lõpuksamite eel saabus keiserlikust pealinnast üleskutse viimase kursuse üliõpilastele astuda vabatahtlikult koolerakatkuga võitlema. Noor aatemees Kreutzwald

katkestas õpingud ja asus teele kubernangulinna Riia poole.

Postitõld peatus 50 versta enne Riit, ees oli „surnud maa”. Kreutzwald tuli Siguldas maha, tõld pöördus teistega tagasi. Siin leidis Kreutzwald ees vaid koolnud inimeste laipu, kuskil rehe all vankris ka sureva talupoja ja hirmust hulluva tüdruku, kellest saigi tudengi ainus abiline. Kreutzwald jätkas katkuohvrite otsinguid ja esmaabi andmist kuni Riiani. Tartusse jõudes sooritas ta ülikoolieksamid ja kirjutas suve lõpus oma elulookirjeldusse: „Koolera oli hilissügisel siigi jõudnud ja mulle anti hospital kätte.”

1833. aastal sai ta kutse tulla linnaarsti kohale 49-aastasessse Võru linna. Siin möödus 44 aastat tema loomingurohkest elust. Kuid 1848. aastal jõudis koolera Venemaa kaudu ka Võrumaale. Lauluisal tuli ka siinseid ohvreid ja saabunuid põgenikke ravida. Tema teeneid vääristati Punase Risti ordeniga, mis oli kõrgemaid keiserlikke aumärke Venemaal.

Näljahäda, katk ja sõjaohvrid

Euroopasse jõudnud keskaegsest katkudest jättis sügava jälje



rahvapärimumustesse „must surm” (1347–1350), mille ohvritele on püstitatud mälestussambaid Lääne-Euroopa linnades. Meil niitsid tollal rahvast ikaldusaastatega kaasnevad näljasurmad ja *suured sõjad*, eriti 16. ja 18. sajandil, mil eestlaste rahvaarv langes 100 000 piiridesse. Just enne Põhjasõda suri Eestis viljaikalduse tagajärjel 70 000 inimest, mis andis hoobi ka meie maa kaitsevõimele. Rahvapärimumustes on samastatud nälja- ja sõjaohvride katkuohvritega. Seda jätkab ka tänapäeva meedia, väites näiteks, et 18. sajandi alguses oli taud tapnud 2/3 eestlastest. Ohvrite arv on õige, kuid neid ei tapnud katk, vaid venelaste metsik sõjapidamine. Nende väejuht Šeremetjev kirjutas lipitsevalt oma isandale Peeter I-le: Narvast Riiani pole kuulda enam koera haukumist ega kuke kiremist.

Eesti rahvaarv taastus tollal suhteliselt kiiresti tänu sõjast puutumata jäänud Saaremaale. Saarlaste ümberasumine mandri tühjaksjäänud aladele ulatus Peipsi rannikuni. Tuglase andmetel on ka Juhan Liivi esivanemad tulnud Saaremaalt.

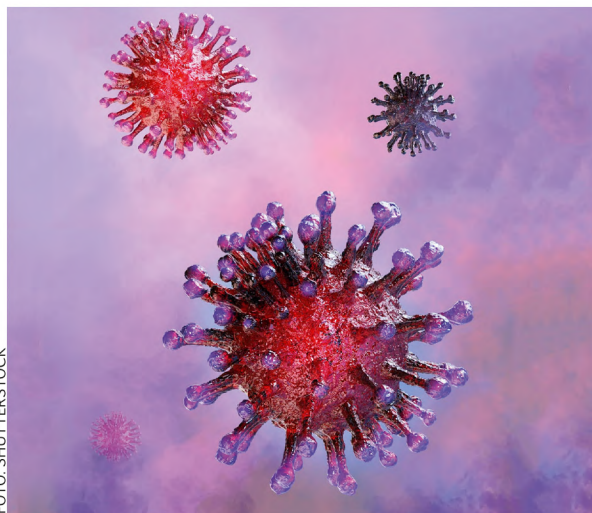


FOTO: SHUTTERSTOCK

Eestis algas koroonaaajastu

Koroonakatk tuli Euroopa rahvastele ootamatult. Seni olid sõjadki tulnud teataval määral aimatavalt, vähemalt valitsustele. See võimaldas teha ettevalmistusi, varuda toiduaineid ja esmaseid elutarbeid. Nüüd tekitas koroonatulek kõikjal tarbetu ostupalaviku, kaupluste ja apteekide tühjaksostu. Inimeste kuhjumine kinnisesse ruumi oli ohtlik neile endile, aga 2+2 reegel oli veel tundmatu, ilmus alles 25. märtsil.

Katkule oli ühtne nimigi leidmata. Aga ta levis kiiremini kui tulekahju üle kogu maailma, on üleilmsem kui kõik senised pandeemiad.

Eestis algab koroonaaajastu väga tähendusrikkal päeval – reedel, 13. märtsil. Veel 20. sajandi algul ei väljunud reedel, 13. kuupäeval ükski laev sadamast ja I maailmasõja ajal ähvardas ühe Saksa laeva meeskond tõsta mässu ning laeva väljasõit tuli päeva võrra edasi lükata. Tänavu istus vabariigi valitsus 12. märtsil Toompeal koosolekul, mis venis keskööni. Loodi kriisikomitee peaminister Ratase juhtimisel, otsustati välja kuulutada hädaolukord. See hakkas kehtima järgnevast hommikust. Suleti koolid põhikoolist ülikoolini, kinod, muuseumid, rahvamajad,



Koroonakatk tuli Euroopa rahvastele ootamatult.

klubid, keelati inimeste kogunemine, peod, spordivõistlused, ekskursioonid, suleti riigipiirid. Samasuguseid hädaolukorra nõudeid rakendasid kõik riigid, Vahemere maades piirati isegi kodust väljumist.



Kas koroonajärgses maailmas pöördutakse tagasi kõikvõimalike vanade mustrite juurde, või toimub mingi põhimõtteline muutus hoiakutes ja elukorralduses.”

— MAARJA VAINO —

Ometi tõsteti Eestis kohe häält inimõiguste ja põhiseaduse kaitseks. Esirinnas sammus ajakirjandus. Juba 17. märtsi Postimehes avaldati kolumnist Tarmo Tüüri üleskutse: „Peame tegema kõik endast oleneva, et koroonast antud võim ei muutuks püsivaks krooniks võimukandjate peas.” Seega seati kahtluse alla Eesti valitsuse legitiimsus – veel enne kui koroonakatk oli Eestis oma õiget nägu näidanud ja esimese inimohvri leidnud. Samas Postimehes meenus küll peatoimetaja Mart Raudsaar ajakirjanduse ajaloolist osa eesti rahva säilimises läbi aegade: „Ootused on Postimehe suhtes suuremad kui kunagi kümne aasta jooksul.” Aga see jäi hüüdjaks hääleks kõrbes järgnevatel kevadkuudel.

Eesti valitsus kukkus ka ettevõtjate terava kriitika alla riigipiiri sulgemisega välistööjõule. Siseminister Mart Helme aga vastas sellele talle omase lihtsusega: „Meil tuli valida, kas säästa inimesi või raha ja me valisime inimesed.” Kaks kuud hiljem vastas siseminister maasikakasvatavate kurtmisele, et nad ei jõua Ukraina töolisteta marjasaaki korjata, sama lühidalt: „Mõne tonni marjade pärast ei pane me ohtu tervele rahvusriiki.”

Nõnda käis raugematu kraakle-

mine seadusliku valitsuse ning kirjatarkade, vabamõtlejate, opositsiooniliidrite, kunagiste ministrite, puudust kannatavate ärimeeste, poliitiliste proovireisijate jt vahel. Üksteisele vastukäivatele seisukohtadele jõudsid tihti ka intellektuaalid. 24. märtsi Postimehes kirjutas tuntud näitleja, Tartu linnavolikogu liige Merle Jääger pealkirja all „Jumalake kinkis koroonapühad” lõbusalt kui mullugi: „Kena kevadet, armas rahvas! Kesk üleilmseid paanikalaineid naudin Vikerraadiost infotundi, täis meie valitsejate rahustavaid hääli, isegi Helmed oskavad räuskamata rääkida.”

Samal leheküljel on ka Tammsaare uurijana tuntud kirjandusloolase ja muuseumidirektori Maarja Vaino kirjutis „Koroonaja ülekuumenemine”, mis juhib mõtted saatustlikule katkueelsele ajale: „Aina rohkem ja kiiremini on reisisid, aina rohkem tarbitud, aina rohkem tööd tehtud, aina rohkem kuhugi kiirustatud... Kirjutaksin terve raamatu koroonaviirusest kui kollektiivse alateadvuse reaktsioonist hullunud maailmale, püüdes ohjeldada ühiskonnast ja inimteadvuses ülekeevaid protsesse.”

Ühel leheküljel kaks intellektuaali ja kaks täiesti erinevat inimest. Aga mõlemale järgnes igal nädalal järglasi, mitte vast enam nii eredaid. Ajakirjandus avaldas kõik valitsuse eeskirjad, aga ka kogu valitsuse vastase kriitika, tasemele vaatamata. Kummal poolel on tõde, see jäi lugeja arvata. Pole enam ärkamisaeg või Jaan Tõnissoni ajastu, mil ajakirjandus käis teejuhina sündmuste ees, nüüd sörgib ta sündmuste sabas. Paremal juhul kirjutab, mis oli juhtunud, palju suri ära, palju sai terveks. Rahulikul ajal see vale polegi, küll on aga äreval – sõja, epidemia või suurte majanduskriiside ajal. Vähemalt kahest veast peaks ka siis meedia hoiduma: esiteks, mitte suurendama paanikat libauudiste ja üksikute õnnetuslugude kordamisega; teiseks, mitte toetama valitsuse kritiseerimist, mis lammutab rahva

vastupanuvõime. Valitsuse vahetust tehakse ikka rahuajal, ka sõja eel või järel, kriisiajal tuleb koondada kõik jõud selle ületamiseks. Tuleb unustada isiklikud ja erakondlikud arved.

Koroonasurm varitseb meid siin ja praegu

Praegune koroonakriis on tõesti väga tõsine lugu meie rahva ja maailma ajaloos. Nii poliitiliselt, majanduslikult, kui eriti ka kõlbeliselt. Oleme kahtlemata teinud vigu, mida poleks kõlvanud teha, mis kiirendasid katku tulekut. Märkimisväärne on, et see laastab eriti Euroopa või selle päritoluga rahvaid nii ida kui ka lääne poolkeral. Mitte niivõrd musti, kollaseid või punanahkseid.

Kolumnist Mihkel Mutt loodab (Postimees, 14.05.20), et: „koroonakriis paneb meid end kokku võtma, kuid kliimakriis mitte, sest see ei ohusta otseselt meid, vaid alles tulevaid põlvkondi. Koroonasurm ei taba aga järglasi, vaid varitseb meid endid, siin ja praegu.” Ta meenutab ka muretat lähiminevikku: „Inimkonna progressiteekond ei pruugi olla igavene. Väga mõnus on kinnisilmi muudkui minna, aga inimkond on haavatav, ja mitte üksnes ulmefilmides.”

Väga lapsik oleks uskuda, et koroonakatk on tänavu suvistepühade saabumisega lõppenud. Meenub president Lennart Meri, kes taasiseisvumise järel ütles: „Mis jutt see on, et kommunism on surnud – keegi pole tema laipa näinud.” Ta teadis tollal nagu meiegi, et punase pileti-ga spetsialiste on ohtralt edasi meie riigi- ja omavalitsuses, kaitseväes ja politseis, kohtus ja koolides. Koroonal aga laipa polegi, ta on nähtamatu vaenlane.

Ajakohane on lõpetada Maarja Vaino tõdemusega: „Kas koroonajärgses maailmas pöördutakse tagasi kõikvõimalike vanade mustrite juurde, või toimub mingi põhimõtteline muutus hoiakutes ja elukorralduses. Ülekantud tähenduses: kas infarkti läbipõdenud paneb jälle suitsu ette või otsustab oma elus midagi muuta?”

Eesti ajalugu

Lääne mätta otsast nähtuna

Äsja ilmus eesti keeles inglase Neil Taylori vajalik raamat „Eesti ajalugu”. Raamatu kohta saab märkida, et autor on kirjutanud Lääne mätta otsast, nagu tegi seda omal ajal ka ajaloodoktor Vello Helk – erapooletult, realistlikult ja ausalt.

PEEP VARJU

Memento Tallinna Ühendus

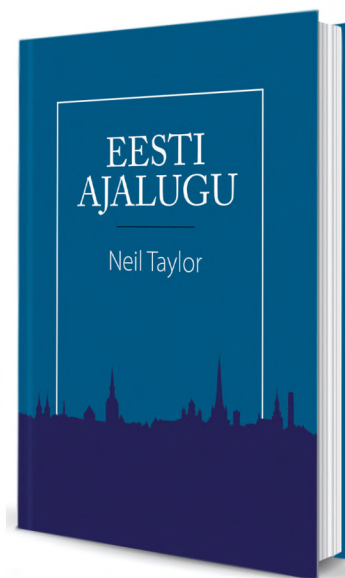
Eestlasest Taani ajaloodoktor, kõrges eas meie hulgast lahkunud Vello Helk kirjutas ligi 20 aastat järjest iga kuu ajalehele Vaba Eesti Sõna ühe lühiloo Eesti teemal. Pikemad ülevaated päevateemadel ilmusid regulaarselt Rootsis pagulaste ajakirjas Rahvuslik Kontakt. 2014. aastal ilmunud viimast lugu nimetas autor oma luigelauluks, teinud sellega kokkuvõtte ja üldistuse varem ilmunud Eesti ajaloo teemadel kirjutatud lugudest.

Võru Gümnaasiumi lõpetamise järel Narva rindel 1944. aastal Eesti kaitselahingutes võidelnud ja seejärel Riia all lahingutes olnud Vello Helk oli mees vales mundris. Ta oli vabas Eestis sündinute põlvkonnast, kes mõistsid Jüri Uluotsa üleskutset relvile, et päästa eesti rahvast idast saabuva hävingu eest. 1944. aastal oli selliseid eesti mehi kümneid tuhandeid ja nad teadsid, et vaenlane on õige ning mundri värv pole tähtis. Sõjavangina Taani pääsenud V. Helk suutis pagulasena end üles töötada lihtsa talusulase ametist tunnustatud Taani ajaloolaseks. Tänu Võru Gümnaasiumi küpsustunnistusele õnnestus tal 1947. aastal astuda Aarhuse ülikooli ajalugu õppima ja kinnitada sellega järjekordselt oma põlvkonna kõrget vaimust. Ta jõudis Taani Riigiarhiivi ülemarhivaari ametikohale ning tee-

nis välja Dannebrogri rüütliristi teenetemärgi. Eesti Vabariik hindas tema teeneid eestluse hoidmisel paguluses Riigivapi III klassi teenetemärgiga. 1996. aastal valiti Vello Helk Tartu Ülikooli audoktoriks.

Erapooletu ja vajalik raamat Eesti lähiajaloost

Äsja ilmus eesti keeles inglase Neil Taylori raamat „Eesti ajalugu”. Raamatu kohta saab samuti märkida, et autor on kirjutanud Lääne mätta otsast, nagu tegi seda dr Vello Helk – erapooletult, realistlikult ja ausalt. Eesti pere loonud autor pühendab raamatu lastele, kes elavad õnneks teistsuguses Eestis kui eelmised põlvkonnad. Alates 1994. aastast Tallinnas Briti suursaadiku Charles de Chassironiga tutvunud raamatu autor sai võimaluse kohtuda Eesti riigi juhtivate tegelastega. Suursaadik tutvustas N. Taylorit president Lennart Merile ja viis ta kokku Eesti Muinsuskaitse Seltsi juhi Trivimi Vellistega ning teistega. Velliste oli suursaadik USA-s ja Eesti välisminister aastail 1992–1994. Eestis loodud kontaktid tegid võimalikuks põhjaliku ülevaate saamise Eesti ajaloost ja siinsest elust. Autor märgib raamatu eessõnas, et viimane Eesti ajalugu tutvustav teos avaldati Suurbritannias 1941. aastal ja selle autor oli John Hampden Jackson.



“N. Taylor, „Estonia. A Modern History” on nüüd kättesaadav laiale ingliskeelsele lugejate ringile Suurbritannias, USA-s ja Kanadas.

Raamatu teine trükk ilmus 1948. aastal ja selles kirjeldati eestlaste rasket olukorda Vene okupatsiooni tingimustes, mille lõppu ei oska keegi ennustada.

70 aastat hiljem, 2018. aastal ilmunud N. Taylori kaasaegne Eesti ajaloo raamat (N. Taylor, „Estonia. A Modern History”) on nüüd kättesaadav laiale ingliskeelsele lugejate ringile Suurbritannias, USA-s ja Kanadas. Erapooletu vaatleja positsioonilt kirjutatud tekstile vaatamata tunneme



ARHIIVIFOTO

“Eesti lugeja leiab hulgaliselt huvitavaid fakte meie lähiajaloost, mis on olnud seni paljudele kas teadmata, maha vaikitud või esitatud väärt ja negatiivses tähenduses.

— PEEP VARJU —

ära autori sümpaatia kirjeldatava maa ja rahva suhtes. Tänavu ilmunud eestikeelses väljaandes nimetab autor, et ta iseloomustab paljusid Eesti vastandlikke ajaloolisi isikuid suurema sümpaatiaga, kui on siin Eestis märganud. Näitena nimetab Konstantin Pätsi, Hjalmar Mäed, Viktor Kingisseppa, Ivan (Johannes) Kabinin jt. Lisab delikaatselt, et Eesti esimest presidenti meenutab vaid tramm nimega *Konstantin*, mis sõidab Tallinnas presidendi töökohta Kadrioru. Eesti lugeja leiab hulgaliselt huvitavaid fakte meie lähiajaloost, mis on olnud seni paljudele kas teadmata, maha vaikitud või esitatud väärt ja negatiivses tähenduses. Kahtlemata on autor saanud toetuda lääneriikide allikatele, mis meile pole olnud kättesaadavad. Me saa-

Sinimägede mälestusüritus.

me avarama pildi oma ajaloost kogu maailma sündmuste taustal. Vabas Eestis viimase 30 aasta jooksul tehtud ajaloouurimusi ja esitatud järeldusi saab julgelt eksitavaks nimetada ning seda toetab meie inglase autor. On kosutav lugeda teise vaatenurga all nähtud ajaloosündmusi, mis tunduvad palju enam tõepärastena, kui seni meile serveeritud *avastused* taas vabaks saanud Eestis.

Laimukampaania Eesti Vabariigi riigijuhtide üle

N. Taylor kirjutab otseselt ja keerutamata, kuidas 82-aastane Heldur Tõnisson ostis 1992. aastal ära ajalehe Postimees ja järgneva viie aasta jooksul omanikuna mõjutas ning kasvas meie uue põlvkonna arusaama Eesti lähiajaloost. Autor nimetab avalikuks saladuseks olnud fakti, et H. Tõnisson maksis noorele ajaloolasele Magnus Ilmjärvele uurimistöödeks Moskva arhiivides. Riikliku komisjoni ORURK liikmed teadsid, et tookord vältis H. Tõnisson koostööd samal teemal töötanud meie kolleegi, Eesti väljapaistva õigusteadlase Enn Sarvega. Ometi olid nad mõlemad, nii H. Tõnisson kui ka E. Sarv aktiivselt tegutsenud 1940.

aasta juulivalimistel rahvuslike vastaskandidaatide esitamise aktsioonis.

Mõni aasta pärast Postimehes alustatud kampaaniat, mis sõna otseses mõttes kujunes pahatahtlikuks laimuks sõjaeelse Eesti Vabariigi riigimeeste suhtes, uuris palju kogenum ajaloolane Jaak Valge Moskva arhiivides samu dokumente. Ajakirjas Akadeemia avaldatud ja hästi argumenteeritud uurimus ei jätnud mingit kahtlust, et riigireetmise fakte pole neist allikatest võimalik leida.

Hääletu alistumise idee autori järeldused olid tema rohke fantaasia viil. Teisedki nn kuldsete kuuekümnendate aastate sünniajaga eesti ajaloolased olid otsekui nakatunud mingi punaokupatsiooni aja viirusest. Paljud neist ei suutnud isegi neli aastat pärast Eesti taasvabanemist hüljata nõukogulikku mõtlemist ja kaasa tulla meie lähiajaloo tõepärase esitamise laadiga.

Kui kolm noort ajaloolast kirjutasid 1995. aastal ajalooõpiku eesti koolidele, siis oli mõni tekst otsekui maha kirjutatud eelmistest *veneaja* lugudest. Riikliku uurimiskomisjoni esimees Jaan Kross kui 1941. aasta Suvesõja elav tunnistaja oli šokeeritud, et õpiku autorid esitasid hävituspataljonide sõjakuritegusid leebemas sõnastuses kui metsavennade vabadusvõitlust oma kodude kaitseks! Lisan lugejale teadmiseks, et J. Kross oli õigusteadlase haridusega ja vahistati 1946. aasta jaanuaris Tartus ülikooli õppejõu ametis poolteist aastat pärast vabanemist *saksavangistusest* Patarei vanglas. Nüüd oli ta jälle rahvuslasena uue, nõukogude okupatsiooni ohver.

Nii tema kui kriminaalõiguse professor Herbert Lindmäe ja Taani ajaloolane Vello Helk teadsid, et sõjas kehtivad sõjaaja seadused ning rahuajaga neid kõrvutada ei saa. Vello Helgi kommentaar eesti ajaloolaste 1941. aasta Suvesõja väidetavate *metsikuste* kohta oli selline: „...Peeti õigeks, et need, kes osalesid hävituspataljonlastena või

miilitsameestena haarangutes ja inimeste vangistamises, kelle käed olid määratud eestlaste verega ... ei vääri elu. Siit ka verised kättemaksuaktid okupantide käsilastes suhtes.”

Koos J. Krossiga koostasime tookord 1996. aastal Õpetajate Lehes avaldamiseks kriitilise repliigi. Komisjoni nimel kirjutatud teksti lõpetasime heatahtliku soovitusena ajalooõpetajatele. Soovitasime ajaloost tõe rääkimisega koolitunnis moraalselt õigeks mõista õpilaste isad ja vanaisad, keda nõukogude okupatsiooni ajal *bandiitideks* nimetati. Sellele järgnes samas lehenumbri suurepärase demagoogiline vastulause ühelt õpiku autorilt. Rünak suunati isiklikult minu vastu, sest komisjoni tegevesimehena olin ma pöördumisele alla kirjutanud. Tunnistades hajameelsusest põhjustatud *pisieksumusi*, tegi õpiku autor end veel rumalamaks sellega, et ta ei mõistnud kriitikat kui riikliku komisjoni hinnangut tema tööle. Muuseas, toimetuse sellekohane märkus oli vastulause teksti lisatud. Autori nimetatud üheks *pisieksumuseks* õpikus oli näiteks väidetav natsiohvrite arv Eestis. Arv **125 037** oli ju maha kirjutatud ENSV Erakorralise komisjoni võltsingust ja ületas 10-kordselt ohvrite võimaliku arvu.

Neist vanadest asjadest poleks põhjust kirjutada, kui me nüüd, 25 aastat hiljem ei mõistaks, millist negatiivset mõju üles kasvanud uuele põlvkonnale on avaldanud säärased ajaloolised avastused. Põhjendamatult kriitiline ja halvustava alatooniga suhtumine sõjaeelse Eesti Vabariigi riigijuhtidesse on paljude ajaloolaste ning nn arvamuslimidrite kaudu omaks võetud just noorema generatsiooni poolt. Meile eeskujuks olnud president Lennart Meri ei suutnud kahjuks eemale hoiduda sellelt teelt ja libastus üks kord, nimetades vanu ja auväärseid sõjaeelseid Eesti riigijuhte vallavanema tasemega meesteks.

Eesti rahvast häbistav üllitis

Okupatsioonidest põhjustatud alaväärsuskompleksist sai alguse suurim kahju siis, kui me andsime okupeeritud Eesti ajaloo hindamise üle rahvusvahelisele komisjonile, nn Max Jakobsoni komisjonile. President L. Meril võisid komisjoni loomisega olla parimad eesmärgid, kuid need ei teostunud soovitult. 2005. aastal avaldatud esimene sissejuhatav lühikokkuvõte Saksa okupatsiooni kohta oli eesti rahvast solvavalt häbistav üllitis. (vt Saksa okupatsioon 1941–1944, Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus. Tartu, 2005).

Töö oli korraldatud selliselt, et eesti ajaloolased kogusid materjali kokku ja välismaised komisjoni liikmed vormistasid aruande. Tulemuseks oli Eesti Vabariigi kehtivaid õigusakte ignoreeriv dokument. Üldise jutu kinnituseks teaduslikult kontrollitud fakte selles raportis polnud ja välismaise komisjoni järeldused olid vastuolus vastupanuvõitlejate kaitseks tehtud Riigikohtu kohtulahenditega aastail 1994–1995. Riigikogu otsus okupatsioonikuritegudest

“**Rahvusvahelise nn Max Jakobsoni komisjoni töö tulemuseks oli Eesti Vabariigi kehtivaid õigusakte ignoreeriv dokument.**

— PEEP VARJU —

18. juunist 2002, Kaitsepolitsei avaldus väidetavatest eesti natsikurjategijatest, keda M. Jakobsoni komisjoni jaoks ei leitudki, ja riikliku uurimiskomisjoni ORURK raport Riigikogule 15. märtsist 2004 – kõik need varem avaldatud dokumendid jäid arvestamata. Rahvusvaheline komisjon ei pidanud Eesti riigi õigusruumi mittemillekski! Endine Riigikohtu liige ja ORURK-i komisjoni aseesimees Herbert Lindmäe andis rahvusvahelise komisjoni aruandele avalikult eitava hinnangu. Peamine etteheide oli reaalsete faktide asendamine usuga eesti ajaloolaste töösse, väidetav eesti rahva süü juutide hävitamisel, veel elavate tunnistajatega ja rahva ühismäluga mitteamvestamine.

Kindralkomissar Litzmann tervitab Eesti leeginäre.

FOTO EESTI PILDILEHT 1943.



Natsikurjategijate nime said komisjonilt paljud tuntud Eesti ohvitserid alates Vabaduse Risti kavalerist kindral Johannes Soodlast VR II/2, VR II/3. Jällegi imestab Lääne mätta otsast V. Helk, et pärast sõda vabastasid lääneliitlased eesti sõjamehed natsikuritegude süüst ning Nürnbergi tribunali ajal võeti eestlased sõjakurjategijate valvamiseks ameeriklaste vahipataljoni teenistusse. Nüüd aga teevad eestlased ise neist sõjakurjategijad. V. Helk teadis, et kindral J. Soodla kuulati üle sõjavangina enne Nürnbergi tribunali kui tunnistaja ja hiljem vabastati. Inglise okupatsioonitsoonis võeti ta aga nõunikuna lääneliitlaste teenistusse. J. Soodlal oli suuri teeneid eesti, läti ja leedu sõjavigastute kodu rajamisel ning neile väljaõppe korraldamisel Eldingeni lossis, mis oli antud Briti Punase Risti kasutusse. H. Lindmäe kriitilisele hinnangule toetus hilisem Eesti Vabadusvõitlejate Liidu ja Memento Tallinna Ühenduse soovil tehtud analüüs rahvusvahelise komisjoni töö kohta. Me avaldasime dokumendid sihtasutuse Valge Raamat 37. raamatus „Kannatuste aastad 1940–1991 II” (Tallinn, 2012).

Riikliku uurimiskomisjoni (ORURK) hindamatu väärtusega töö

Siin kirjeldatud lood pole üksnes minu subjektiivne arvamus meie ajaloost. Suures osas on need teadmised välja kasvanud selle haruldase meeskonna tööst, mis sai alguse 1992. aasta suvel. Eesti rahva nõudmisel loodud okupatsioonikuritegusid uuriva riikliku komisjoni (ORURK) juhtideks said kaks Eesti suurmeest. Esimene oli õigusteadlane ja kahe okupatsioonivõimu poliitvang Jaan Kross. Teisena juhtis komisjoni soomepoiss ja katoliiku preester Vello Salo.

Komisjoni liikmete seas olid Eesti Kaitseväes teeninud, Saksa ja Soome armees ja ka Punaarmees sõdinud mehi; oli Saksa ja Nõukogude vangilaagrites ning Siberi sundasumisel ellujäänuid; oli silmapaistvaid teadla-



FOTO: WIKIPEDIA

Natsikurjategijate nime said Max Jakobsoni komisjonilt paljud tuntud Eesti ohvitserid alates Vabaduse Risti kavalerist kindral Johannes Soodlast.

si, ning mitmel neist oli okupatsioonija kannatuste rada läbi käidud; oli ajaloolasi, majandus- ja loodusteadlasi, juriste. Selle meeskonna võimed jäid täies mahus kasutamata. Pärast tosin aastat väldanud uurimistööde lõpetamist moodustasid komisjoni liikmed tööde jätkamiseks sihtasutuse nimega Valge Raamat ning töötasid koos veel 12 aastat. Kokku andis meie meeskond välja 43 uurimust ja neist kahe autori tööd on seni jäänud ületamatuks.

“Memento, poliitvangide, vabadusvõitlejate, soomepoiste, Ida-Eestlaste Seltsi jt ühingute abiga kogunes kümnete tuhandete kannatanute käest saadud info.

— PEEP VARJU —

1997. aastal ilmus õigusteadlase **Enn Sarve raamat „Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus”**. Kümneaastast uurimistööd retsenseerisid komisjoni

liikmed J. Kross, H. Lindmäe ja E. Parmasto. Raamatu esitlemiseks korraldatud konverentsil Tartu ülikooli raamatukogus anti tööle kõrge hinnang ja üks hindajatest oli Riigikohtu esimees Rait Maruste.

Teine komisjoni liikmetest autor, kelle uurimistööd lähiajaloost pole keegi suutnud ületada, on kriminalistika professor ja endine Riigikohtu liige **Herbert Lindmäe**. Umbes 25-aastase uurimistöö tulemusena on alates 1999. aastast autor avaldanud üheksa maakonna kohta raamatud „Suvesõda 1941”. See on usumatult mahukas ja äärmiselt põhjalik uurimus eesti rahva ülestõusust Nõukogude okupatsioonivõimu vastu 1941. aastal. Nendes üheksas raamatus on enam kui 4800 lehekülge teksti ja 6747 viidet kasutatud allikatele!

Võitluses punavõimu vastu oli isetekkelises Omakaitstes 1941. aastal enam kui 43 000 võitlejat. Detsembris 1941, kui Saksa okupatsioonivõim lõplikult paika pandi, korjati mees-telt lahingutes saadud relvad ära ja nad saadeti laiali. Neid asendas väikesearvuline valveteenistuseks mõeldud palgaline omakaitse. Lisaks

Suvesõja sündmustele on raamatutes ülevaade iga maakonna ajaloost, tuntud isikutest, Eesti kaitselahingutest 1944. aastal ja võitluses langenutest, meestest, kes andsid elu Eesti eest. See on reaalne Eesti ajalugu.

Riikliku uurimiskomisjoni (ORURK) võimed uurimistööks jäid kasutamata täies mahus seepärast, et taas vabaks saanud Eesti riik ei võtnud meid omaks. Pool aastat pärast komisjoni tööle asumist alustas ka just valitud Riigikogu ega võtnud vastu komisjoni 1993. aasta eelarve kava ning me jäime finantseerimata. Mart Laari isamaaline valitsus ei soovinud samuti meid toetada. Kui 17. juunil 1993 Riigikogu viimasel kevadistungil kinnitati lõpuks ORURK kui Riigikogu komisjon, siis raha uurimistööks ei antud. Piirduti suulise, kuid täitmata jäänud lubadusega Jaan Krossile, et valitsus eraldab vajaliku summa.

Nii jäigi ORURK-i komisjon edasi töötama tänu eesti rahva moraalsele ja praktilisele toetusele. See toetus väljendus ulatuslikus informatsioonis, mida kannatanute kodanikuühendused meile erineval moel kokku tõid. Memento, poliitvangide, vabadusvõitlejate, soomepoiste, Ida-Eestlaste Seltsi jt ühingute abiga kogunes kümnete tuhandete kannatanute käest saadud info. See oligi meie rahva ühismälu läbi kolme okupatsiooni ja hindamatu väärtusega toetus.

Katõni massimõrva salastatud dokumendid

Lisandus veel üksikuurijatena tegutsivate saatuse- ja võitluskaaslaste haruldased arhiivileiud nii paguluses läänes kui idas Moskva välja. Arhiivides tehtud avastuste tipuks oli Ida-Eestlaste Seltsi juhatuse liikme pr Hilda Sabbo pääs ülimalt salastatud Moskva arhiivi Poliitbüroo erikaustani. See sai võimalikuks tänu isiklikule kontaktile eesti päritolu Vene Föderatsiooni peaarhivaari Rudolf Pihojaga. Pärast president Boris Jeltsini algatatud seadust oli neilt dokumentidelt äsja

maha võetud salastatuse pitsat. 1938. aastal Venemaal hävingule määratud Uus-Eesti külast pärit eesti naine oskas olla õigel ajal õiges kohas ja tegutseda otsustavalt.

Kadriorus said president Lennart Meri ja ORURK-i komisjon Hilda Sabbolt otseinfot neist dokumentidest. L. Meri oli ainus, kes oskas vääriliselt hinnata saladokumente, mis hiljem avaldati seitsmeköitelises raamatuseerias „**Võimatu vaikida**”. See on kolmas seni ületamatu töö, mis oli seotud ORURK-i komisjoni. Vabariigi president tunnustas pr Sabbo tööd Eesti Punase Risti III klassi teenetemärgiga. Poola Vabariik andis H. Sabbole 1998. aastal riikliku autasuna mälestusmedali, sest Katõni toimunud massimõrvade ülimalt salastatud dokumendid anti Poolale üle Eestist.

Lääne pagulastelt said komisjoni liikmed väärtuslikke dokumente USA Senati raamatukogust ja Vello Salolt Kanadast saadi ZEV-komisjoni koostatud nimekirju. Vene kirjanik ja meie saatusekaaslane Tomski memoriaalist, Vadim Makšejev kirjutas NKVD arhiivi kartoteegist poolsalaja käsitsi välja meile saatmiseks sadu nimesid. Need olid 14. juunil 1941 koos tema perega Eestist küüdivagunitest sundasumisele viidud Eesti kodanikud. 2011. aastal hindas Eesti Vabariigi president V. Makšejevi teeneid lähiajaloo uurimisel Maarjamaa Risti IV klassi ordeniga.

Me ei ole sõjakurjategijad, vaid Euroopa demokraatia veteranid

Siinses loos esitatud Eesti ajalugu on nähtud paljukannatanud eesti rahva mäta otsast. Selle mäta otsas saab seista sirge seljaga ja avara pilguga oma rahva poole. Kui okupatsiooni-aastail sündinute põlvkond kaldub tugevalt läänemeelsusse ja kardab mis tahes leebemat sõna Saksa okupatsiooni teemal, siis inglane Neil Taylor ütleb otse välja, miks Eestis ei

olnud see okupatsioonivõim nii ränk kui slaavi rahvastele. Tuletan meelde, et 1994. aastal kirjutas J. Kross meie esimeses uurimuses Eesti Vabariigi ministrite saatuse kohta sellise teksti:

Alanud Saksa okupatsiooni ajal peeti neist juhtivamaid silmas, keda suuremal, keda vähemal määral, aga nende füüsilisele hävitamisele ei mindud. 15 endisest ministrist põgenes enne teise Nõukogude okupatsiooni algust Läände 7.



Neist vanadest asjadest poleks põhjust kirjutada, kui me nüüd, 25 aastat hiljem ei mõistaks, millist negatiivset mõju üles kasvanud uuele põlvkonnale on avaldanud säärased ajaloolised avastused.

— PEEP VARJU —

Sõjaeelses Eesti Vabariigis sündinutele on need asjad teada, sest me oleme kõik need okupatsioonid läbi ja üle elanud ning tegelik elukogemus ongi meie teadmine. Kinnitagu meie teadmisi veel kord kahe okupatsioonivõimu poliitvangi Jaan Krossi läkitus eesti sõjameestele Sinimägede lahingupaigas 1998. aastal:

ME kaitsesime siis, Teises maailmasõjas, Eesti Vabariigi taastamise ideed. Ja kaitseme nüüd, aastatuhandelõpu demokraatlikus Euroopas, seda, meie südameõnneks taastunud vabariiki. Me ei ole sõjakurjategijad, vaid oleme siin, Eestis, Euroopa demokraatia veteranid. Seda enam leiame, et kui meie ridades peaks sõjakurjategijaid leiduma, ei hakka me neid muidugi kaitsma, vaid nõuame nende väljapuhamist endi seast iseeneste puhtuse nimel. Sest meie jaoks oli Teine maailmasõda SIINMAAL osa Euroopa rahvaste vabadusvõitlusest sellest hoolimata, et vabadus sai meil teoks pool sajandit pärast meie võitlust. K&E



ARHIIVIFOTO

VÄLJA alasi ja vasarate vahelt!

Mõiste – õpetaja – seisis Eesti Vabariigis väärikal kohal. Nii oli see kuni kommunistide võimuhaaramiseni 1940. aastal. Vabariigi hävitamise järel pöörati kogu hariduselu pea peale, nii et terve mõistuse täielikust taastumisest pole mõtet rääkida veel tänagi.

ANTS SILD

Ajakirjanik

Mitme inimpõlve vältel ära muserdatud eestlaslikku elutunnetust, meelsust, ilmavaadet ja mõtteviisi ei saa parima tahtmise korralgi kiirkorras teistsuguseks teha. Rahvusteadvuse muutumine

on tõsine ja sügav protsess. Selle mittemõistmine on viinud kurbnaljakate nähtusteni, mistõttu on kogu taasiseseisvumisjärgne Eesti kooli- ja hariduselu korralduski sarnanenud rohkem purjus vene madruste tantsuga libedal laevalael. Mida „ilmestavad” aeg-ajalt kooliõpetajate proletaarlaslike loosungitega „kainistatud” streigid ning spontaanselt puhkenud palganõudmised, mis juba oma korraldusliku primitiivsusega käivad kauges kaares mööda kõrgvaimsusest, kõnelemata sellest, et need valitsusjuhtide hõredat mõttemaailma oleks kuidagi mõjutanud. Haridusala välist pilti on küll veidikene kohendama hakatud (riigigümnaasiumid), ent tähtsam pool – sisekliima on veel suures osas

muutmata. Sest muutunud pole juhtivates haridusasutustes juurdunud *modus cogitandi*.

Osa okupatsiooni ajal valitsejatele ülistuslaule laulnud tegelastest töötab veel praegugi koolides ning kõrgkoolides, nagu nad seda tegid nõukogude ajalgi. Loovus, intellektuaalsus, intelligentsus, kirglik isamaalisus ja teadlikult aktiivne missioonitundelisus pole kunagi olnud nende persoonide elu juhtivad märksõnad. Küll aga on nad mõistnud kuuletuda ja doktriine järgida, samas õpilasi-üliõpilasi alluvate ja käsualustena koheldes. Nad on olnud kooli- ja vaimuelu valitsejad, mitte aga juhid. Need on kurvad, kuid kõnekad faktid, mida keegi ei saa vaidlustada.

Sestap heitkem korra pilk minevikku ja meenutagem – kust ja millal väärad mõttemallid alguse said. Kuidas see kõik Venemaal kulges ja mil moel sealne „eeskuju” ka Eesti koolielu lõpuks kaosesse viis. Tagamaid avab markantsel moel mõni **Märt Raua raamatust „Alasi ja vasarate vahel. Koolinõuniku mälestusi”** (Kirjastus EMP, Stockholm 1966) nopitud lõik.

Aastal 1940. oli nõukogude kool jõudnud juba oma arengu kolmandasse järku. Esimestel aastatel pärast kommunistlikku riigipööret aastal 1918 oli õpilastel koolides piiramatut vabadust. Koolides valitsesid õpilaste nõukogud. Õpetajail, kes nüüd kandsid „koolitöölise” nimetust, oli ülesandeks ainult õpetada. Kasvatuse ja distsipliini küsimused neisse ei puutunud. Õpilased võisid tulla kooli, võisid ka puududa. Koolikohustusest ei saanud olla juttugi, sest tänavad kubisesid kodututest kerjavatest lastest. Iga kool oli omaette vabariik. Õpilaste nõukogud said küll juhised täitevkomiteedelt, aga puudus järelevalve, kuidas neid täideti. Nõukogude ülesannete hulka käis ka revolutsiooniline järelevalve õpetajate sõnade ja tegude üle. Õpetajad sattusid õpilaste terrori alla ja abi otsida ei olnud neil kuskilt.

/---/ Järgmine arenguaste veidi parandas olukorda. Koolide juhtimine anti kommunistlike noorte organisatsioonide – komsomolide, pioneeride ja oktoobrilaste kätte, milliseid oli jõutud asutada kõigis koolides. Need pandi partei ees distsipliini eest vastutama. Partei umbusaldus „koolitöölise” vastu püsis. Nende juhtideks õppealal pandi koolipsühholoogid ehk „pedoloogid”. Neile maksti märksa kõrgemat palka kui õpetajaile. Mõne aasta pärast märkasid parteitipud, et koolide lõpetajate teadmised olid väga madalad. Ülikoolid kaebasid, et gümnaasiumide (keskkoolide) lõpetajad ei ole võimelised ülikoolis õppima. Hädakisa ulatus Stalini kõrvu. See käratas: „Pedoloogid koolist välja,

“Komsomoli ja partei valitud isikud on tegutsenud haridusstruktuurides edasi, olles oma purjeid turumajanduse tuultes veel paisutanudki.

— ANTS SILD —

pedagoogid sisse!” /---/ Säärane oli olukord nõukogude koolis, kui eesti kooli hakati vene liistule tõmbama...

Valitud killud omaaegse hinnatud koolinõuniku Märt Raua mälestusteraamatust on vaid murdosa kommunistlikust koolihullusest, mis neljakümnenadal aastal ka meil siin alguse sai ja variatsioonidega tänaseni kestab. Meie ajakirjandus säärase sisuga väljaandeid ei kipu meenutama. Kuigi peaks seda tegema. Meedia ei taha midagi teada ka teiste kuulsate väliseestlaste – koolimeeste ja psühholoogide kirjutistest või raamatutest, sest seal sisalduv mõte, meel ja vaimus ei ole kooskõlas meil valitseva mentaalsuse ning ilmavaatega.

Nõukogude jälg hariduselus

Viiskümmend aastat kommunistlikku koolitust on teinud oma töö. Komsomoli ja partei valitud isikud on tegutsenud haridusstruktuurides edasi, olles oma purjeid turumajanduse tuultes veel paisutanudki. Meenutame kasvõi kahtlase taustaga, Venemaa õppekavasid järginud kõrgkooli Ida-Virumaal ja Tallinnas või siis Elsa Gretškina „viljastavat” pedagoogitegevust iseiseisvuse taastanud Eesti Vabariigis. See, et tegu oli purureaktsioonilise, venestamise ja ümberrahvastamise suunanud tegelasega, kelle tegutsemine haridusalal muutunud riigikorda arvestades pidi olema täielikult välistatud ei tulnud meie riigijuhtidele, intellektuaalidele ja intelligentsile pähegi! Millest see kõneleb...?

Viiekümne üheksast (!) „üleminekuajal” asutatud „ülikoolist” on nüüdseks küll vaid mõni üksik veel järele jäänud, ent eks räägi seegi stahhaanovlikest meetoditest Eesti Vabariigi hariduselus. Samas koguvad tuure mõtted uusi laulu-tantsu instituute veel juurdegi luua! Samas kui süsteem on töötanud pikka aega reaalteaduste, kutse- ja tehnikahariduse vastu! Tagajärgi pole vaja kaugelt otsida. Otsida tuleb hoopis tikutulega kodumaise koolitusega oskustöölisi, tehnikuid, tehnolooge ja insenere ning seda erinevates ettevõtetes ja eluvaldkondades!

Kui väikeriigi veel üsna nõrkadel jalgadel seisev majandus kokku ei varise, siis tehaksegi „hariduse arendamise uued kavad” teoks, mis sest, et neid, kelle jaoks kavasid tehakse, varsti siinmail enam polegi. Noored lähevad lihtsalt sinna, kus vastav koolitus ka vastava palga garanteerib ning karjääri kindlustab...

Kuhu on jäänud isamaaline kasvatus

Eesti koolile on iseloomulik maskuliinse kasvatuse peaaegu täielik puudumine. See ei ole hea. Võrreldes koolide mentaalset õhustikku, märkab suuri erinevusi. Juba neli-viis kindla sõna ja terava silmavaatega meest on suureks toeks ja abiks naisõpetajatele olukorras, kus mõne klassi

“Eesti koolile on iseloomulik maskuliinse kasvatuse peaaegu täielik puudumine.

See ei ole hea.

— ANTS SILD —

poistekamp on otsustanud naisõpetaja elu väljakannatamatuks muuta. Seda sageli lihtsalt kiusu ja proovimise mõttes. Siin ongi hetkeks vaja meesõpetajat, kes noorukitele meenutab, kus nad viibivad. Mõnikord pole enamata vajagi... „Kurjuse levikuks

pole vaja muud kui seda, et head mehed midagi ette ei võtaks” – too sajandite jooksul kristalliseerunud tarkus vajab uut lahtimõtestamist ka meie koolielu kaudu.

Elukogenud, avara vaatega, rahvale teada ja tuntud intellektuaal, karmi käe, kuid sooja südamega pereisa on see, keda Eesti riik koolijuhina tegelikult vajab. Kampaania korras noori õpetajaid kooli tuua pole õige, see üksi ei kindlusta veel silmapaistvaid õpitulemusi ega anna ka oodatavaid tagajärgi isamaalises kasvatuses. Viimast aga vajame kõigest kõige enam. Kuna see on eestluse elujõu säilitamise eeldus olnud läbi sajandite. Poeg, mees, isa on olnud eestlaslikus kasvatus töös tuumikmõisted, misjärel liitunud sinna ema ja naise hoolitsuse ning helluse pool. Mida tegelikult näeme? ... Palju kergatslikkust, ebameheliikkust, väeteenistusest kõrvalehoidmist, relvapõlgust! Samas tekitavad koolivägivalla reaalsed ilmingud külmavärinaid...!

„Venemaal sõidetagu kasvõi sõnikuvankriga koolimaja uksest sisse, aga see ei pea veel mitte härra Mauruse koolis sündima!” ... Tuletagu see ilukirjanduslik, ent ometigi tõelisust tunnistav tsitaat meelde, et meie koolimajades on valitsenud kord, et meie rahvuslik haridus ning kasvatus on olnud kõigil aegadel prioriteetsed ja peavad sääraseks alati ka jääma!

Haridusinimesed on ühiskonnas tagaplaanil

„Kommunistlik koolitus on salakaval”, on öelnud totalitaarriikide süsteemide kuulus uurija Alain Besancon oma teoses „Sajandi õnnetus”. See ongi ka üks põhjuseid, miks ei tohiks lubada vaimselt ebatervel, väheviljakal ning ka rakenduslikult väheefektiivsel haridussüsteemil jätkata viimase poolsajandi vaimus. Ometi see jätkub. Kõigile on teada, ja see on ka korduvat avalikku kinnitust leidnud, et näiteks praegune haridusminister on meil selgelt venemeelne. Ja see on jätnud ning jätab tulevikus



ARHIIVIFOTO

jälje kogu eesti haritlaskonnale, kõige enam aga valmivale humanitaarintelligentsile.

Tuleb tunnistada, et vähe rõõmustab meid ka läänest siia loksunud angloameerikalik haridusmudel. See sisaldab palju lodevust ning pealiskaudsust. Ka üleolev suhtumine süvaharidusse pole mingi

Meenutame Elsa Gretškina „viljastavat” pedagoogi-tegevust iseseisvuse taastanud Eesti Vabariigis.

“Kommunistlik koolitus on salakaval”, on öelnud totalitaarriikide süsteemide kuulus uurija Alain Besancon oma teoses „Sajandi õnnetus”. See ongi ka üks põhjuseid, miks ei tohiks lubada vaimselt ebatervel, väheviljakal ning ka rakenduslikult väheefektiivsel haridussüsteemil jätkata viimase poolsajandi vaimus.

— ANTS SILD —

järgimist vääriv ideaal. Elu on sedagi näidanud, mida lõppkokkuvõttes toodab meie kohapeal leiutatud tasuta kõrgharidussüsteem. Vaimset hõredust, poolikut või poolelijäänud haridusteed, seikluslikku ja veidrat õppimismudelit – ei muud, oleks vastus.

Kus on meie endi omaaegsed haridusfilosoofid? Tormlevas elus kahjuks ära unustatud! Või kas see üldse ongi olnud juhuslik unustamine? Miks on näiteks vastava ametikohaga koos kadunud (kaotatud) ka mõiste koolinõunik, mis Eesti Vabariigis oli kõrgelt tunnustatud ja vääriliselt hinnatud ametikoht! ... Kas see on koolielu korraldusele kasuks tulnud? Haridusametnik ja koolijuht pole enam üldse kesksed kujud ühiskonnas! Keda laiemas avalikkuses diети teatakse ja tuntakse meie haridustegelastest? Skandaalset kasiinosaare rajajat, endist koolijuhti Märt Sultsi? Teda muidugi! Ent mõtleme ikkagi vaimset inimest, kelle sõna on kuld, sõnum hõbe ja keda annab ka tsiteerida – eeskujuna järelepõlvedele! Nagu näiteks koolinõunik Ernst Ennot, Peeter Põldu, omaaegseid haridusministreid Mõtust ja Lattikut. Tunnistagem, selliseid inimesi meie tänapäeva hariduselu juhtide seas pole. Kurb ja traagiline lugu...

Võib-olla on aeg ellu kutsuda tegelikud muutused? Aga nendeks muutusteks peame ise olema suurepärases ja uhkes vormis. Halvim on, kui läheb täide see, mida me ei ole soovinud. Halvim on ära rikkuda parim! Eesti rahvas on alati soovinud, et hariduse ja kasvatus halvim pool end ei ilmutaks, (usutavasti seda laiemal taustal ka ei juhtu!) silmas hoidnud ja ideaalseks pidanud aga parimast parimat. Oleme olnud vaimuelu tunglahoidjad terves ilmas ja suutnud omaenda isamaal mehiste mõttejõudu säilitada ka kõige lootusetumatel aegadel! Jätkakem siis selles vaimus!

Alasi ja haamrite vahelt pääsevadki vaid need, kes sealt ise välja murda tahavad... KBE



KULAKUKS KUULUTAMINE

Äksi valla näitel

Teise maailmasõja järgne aeg oli eesti rahva jaoks lähiajaloo üks keerulisemaid. Stalinlik ühiskond püsis ennekõike terroril, mida rakendati piiramatul julmusega kõigi ühiskonnakihtide suhtes. Ka Eesti maarahvas ei jäänud sellest puutumata.

LAURI FREI

Selles artiklis valgustatakse sündmusi, mis toimusid Äksi vallas Tartumaal kuue sõja-järgse aasta jooksul (1944–1949). Käsitlemist leiavad talurahva suhted kohalike võimukandjatega. Eesmärgiks on välja selgitada, millistel alustel valiti välja „klassivaenlased”, eelkõige „kulakud”. Püüan leida vastuse küsimusele, milline roll oli klassivaenlaste tekitamises kohalikel võimukandjatel – valla täitevkomiteel, külanõukogudel ja teistel – ning kuidas viimati mainitud neile pandud kohustusi täitsid.

Artikkel põhineb suures osas arhiiviallikatel, mida säilitatakse Eesti arhiivides. Põhiline materjal on hoiul Eesti Ajalooarhiivis, mille Tartumaa Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee fondis on ladestunud huvitav dokumentatsioon 1949. aasta suurküüditamise eel valitsenud olude kohta – nn kulakute ja rahvavaenlaste toimikud.¹ Neid toimikuid täiendavad Äksi valla kohalike võimuorganite materjalid, mida leidub nii Eesti Ajalooarhiivis kui ka Riigiarhiivis.² Tuntavat lisa kohaliku olustiku taasloomisel annavad Riigiarhiivis säilinud põllumajandus-ühistute jm regionaalsete asutuste dokumendid.³ Riigivõimu poliitika kujutamisel on asendamatuks allikaks EKP arhiivifondid.⁴

Lisaks on leidnud kasutamist mitmel viimasel aastakümnel ilmunud heatasemelised käsitlused, mis puudutavad Eesti agraarajalugu Teise maailmasõja järgsel kümnendil, kajastades repressioone, institutsioonide ajalugu, sotsiaalajaloolisi aspekte jm.⁵

Talupoegkonna vastu suunatud terroril on Nõukogude võimu poliitika oluline koht. Selle poliitika juured olid 1920. aastate lõpu ja 1930. aastate alguse NSV Liidus, kus maarahvas allutati riigivõimule kollektiivmajandite loomise kaudu. Sama tee tuli läbi käia ka Baltimaades, kuid seda tunduvalt erinevates tingimustes. Ühismajandite loomisele eelnesid repressioonid ja hirmuõhkkonna tekitamine maal.

Maaühiskonna ümberkorraldamine

Märtsiküüditamine on vaid üks, kuigi kõige jõhkram episood Nõukogude võimu poolt maaühiskonna ümberkorraldamiseks ettevõetud meetmetest. Sellele eelnes rida muid samme, mille ühiseks eesmärgiks oli maarahva uuele režiimile allutamine ning mis tekitasid maal hirmu ja sallimatuse õhkkonna. Märkimisväärsemaiks võib neist pidada 1944.–1947. aastani toimunud maareformi, 1947. aastal alguse saanud kolhooside moodusta-

mist ning samuti 1947. aastal alanud kulakute nimekirjade koostamist. Et kulakuks kuulutatud moodustasid olulise osa 1949. aasta märtsis Eestist küüditatud inimestest, saab kulakuks tegemist vaadelda märtsiküüditamise ühe ettevalmistava sammuna.

Sõjajärgne maareform kopeeris paljusk 1940.–1941. aastal toimunud esimest nõukogulikku maareformi. Seda nimetati mainitud maareformi taastamiseks. Taludelt võeti riikliku maafondi kogu maa, mis ulatus üle 30 ha talu kohta. Sagedased olid juhtumid, kui varem üle 30 ha maad omanud taludel jäeti alles alla 30 ha maad. Seda tuli ette ka Äksi vallas.⁶ Maa ümberjagamisega sama küla inimeste vahel taheti tekitada pingeid ja hõõrumisi. Ka Nõukogude võimult maad saanud koheldi erinevalt – juurdelõikesaajad pidi tasuma riigile naturaalnorme, uusmaasaajad olid normidest vabastatud.

“Nõukogude võimult maad saanud koheldi erinevalt – juurdelõikesaajad pidi tasuma riigile naturaalnorme, uusmaasaajad olid normidest vabastatud.

1947. aastal algas kollektiviseerimine Eesti NSV-s. Vene ajaloolase Jelena Zubkova arendatud kontseptsiooni järgi oli 1947. aasta keskpaik Moskva Baltimaade-poliitikas murranguline. Nn ettevaatlikult sovetiseerimiselt mindi üle forsseeritud sovetiseerimisele. Sarnased muutused leidsid samal ajal aset ka Moskva poliitikas Ida-Euroopa (hilisemate rahvademokraatiamaade) suhtes.⁷ 1947. aastal alustati ka kulakute nimekirjade koostamist. Kulakuks kuulutatutele määrati kõrgem põllumajandusmaks kui ülejäänud talupidajatele.⁸ Kõrge põllumajandusmaks oli enne 1949. aasta märtsi-

küüditamist tähtsaim põhjus, miks inimesed loobusid üksikmajapidamisest ja ühinesid kolhoosiga või teise võimalusena kolisid linna.⁹ Kolhoosi astumisel on jälgitav omapärane trend, mille järgi kollektiviseerimine edenes paremini jõukamates valdades ja kehvemini kõige vaesematel ääremaaladel (nt Setumaa valdades).¹⁰

Kulakuks kuulutas talupidaja valla täitevkomitee koos külaaktiiviga.¹¹ „Kulaku” definitsioon võimaldas selleks kuulutada peaaegu iga talupidaja. Suur osa talupidajatest oli oma talus pidanud teenijat, tegelnud kaubitsemisega või laenutanud enda valduses olevat põllumajandustehnikat teistele talunikele – kõik need tunnusjooned võisid olla aluseks kulakuks kuulutamisel.¹²

Iga talu kohta koostati valla täitevkomitees iseloomustus, mis saadeti koos valla kulakute nimekirjaga maakonna täitevkomiteele. Esialgseid kulakute nimekirju aja möödudes suurel määral korrigeeriti. Mõnes maakonnas vähendati „kulaklike” talude arvu, mõnes aga anti valdade täitevkomiteedele korraldus kulakute arvu tõsta. Vastavalt Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei (EK(b) P) Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu (MN) 30. augusti 1947. aasta määrusele nr 654 võis kulakuks tunnistatud talupidaja vaidlustada valla täitevkomitee otsuse maakonna täitevkomitees. Selleks oli aega üks kuu kõrgendatud põllumajandusmaksust informeeriva teatise kättesaamise päevast. Maakonna täitevkomiteed (TK) pidid talupidaja kaebuse kohta langetama otsuse kahe nädala jooksul, alates kaebuse laekumise päevast. Kui maakonna täitevkomitee otsus jättis valla täitevkomitee otsuse jõusse, siis oli kulakuks tunnistatud talunikul võimalus viimase instantšina kaevata Eesti NSV Ministrite Nõukogule. Selleks oli tal aega üks kuu. Vastavalt määrusele oli Eesti NSV MN otsus lõplik.¹³

„Kulakute” kaebused esitavad sageli kulakuks tunnistatu kogu eluloo.

Nendes püütakse tihti rõhutada asjaolusid isiku elukäigus, mis näitaksid tema pooldavat suhtumist Nõukogude võimu. Peamine põhjus, miks kulakustaatusest vabaneda sooviti, oli majanduslik – talule pandud ränk maksukoorem ähvardas ajapikku „kulaku” pankrotti viia. „Kulakute” (ja teiste talupidajate, kuid neile siiski madalamas tempos) maksukoormus tõusis 1947. aastast alates järsult. Nii oli Tartu maakonnas 1947. aastal 785 „kulaklikku” talu ja neilt võeti põllumajandusmaksu ühe talu kohta 9537 rubla. 1948. aastal oli „kulaklike” talude arv kahanenud 445-le, kuid üks talu pidi maksma juba keskmiselt 19 676 rubla.¹⁴

Kulakuks tegemine Äksi vallas

Äksi vallast küüditati märkimisväärne hulk elanikkonnast. Küüditatute protsent oli Tartu maakonna valdade seas kõrgeim – tervelt 7,6% elanikkonnast saadeti Siberisse asumisele (kõrval asuvast Saadjärve vallast küüditati võrdlusena 1,4% elanikest).¹⁵ See asjaolu eeldas pingeliste kohapealsete suhete olemasolu. Äksi valla talude iseloomustusi lugedes torkab silma, et valla täitevkomitee püüdis kuulutada kulaklikuks ka talusid, mille omanikul olid olnud põllumajandusmasinad, kuigi ta polnud nende abil raha teeninud ega väljastpoolt talu tööjõudu palganud.

Talude iseloomustusse pandi kirja ka „poliitiliselt kahtlased faktid”, näiteks talu omaniku või mõne tema pereliikme teenimine Omakaitse või see, et keegi pereliikmetest oli Nõukogude võimuorganite poolt arreteeritud. Sage on süüdistus, et „kulaklik” talu on Saksa okupatsiooni ajal kasutanud Nõukogude sõjavangi tööjõudu. Enamasti baseeruvad need süüdistused ilmselt kuulujuttudel, dokumentaalsed tõendid toimikutes puuduvad.

Talude iseloomustusest selgub, et mõnel „kulakul” ei olnud ühtegi veolooma, seega oli tegemist keskmisest kehvemal järjel olevate taludega. „Kulakute” ja kulakustaa-



FOTO: AJAPAIK.EE

tusest vabastatute toimikutest leiab mitmesuguseid tõendeid. Põhiliselt on talupidajad lasknud endale välja kirjutada tõendeid, mis kinnitavad, et selle saaja ei ole kasutanud palgalist tööjõudu. Toimikutes on ka dokumente, mis tõestavad palgalise tööjõu kasutamist. Need on sageli kirjutatud valla täitevkomitee esindajate poolt.¹⁶

Kulakutoimikud on heaks allikaks kohapealsete suhete kohta, sisaldades üpris intrigeerivaid seiku. Näiteks süüdistavad kaks kulakuks kuulutatud talupidajat teineteist vastastikku sõjavangide tööle võtmises Saksa okupatsiooni aastail.¹⁷ Äksi vallas kulakuks kuulutatud inimestest vabastas paljud sellest staatusest Tartumaa täitevkomitee. Nende seas oli mitu uusmaasaajat, kes olid kulakute nimekirja kantud valla täitevkomitee esindajatega vastuollu sattumise tõttu. Ei saa teha järeldust, nagu oleksid vaesemad talupidajad olnud Nõukogude võimu suhtes positiivselt meelestatud.

Huvitava juhtumi võib leida ühest „vabastatud kulaku toimikust”. Kulaku õemes, Jõhvimaa parteikomitee

propagandist, teatas, et tema naisevenna tallu oli tulnud Kukulinna külanõukogust teade, milles kästi võtta kaasa labidad ja ilmuda külanõukogusse, et korda teha punaarmee laste hauad. Mitteilumuse korral ähvardati Siberisse saatmisega. 1945. aasta mais toimunud vabariiklikul propagandistide nõupidamisel loeti ette ka mainitud teade. „Kulaku” õemes oletas, et selle kutse ilmsikstulek põhjustas tema sugulase kulakuks tunnistamise 1948. aastal.¹⁸

Äksi valla „kulakute” seas oli väga mitmesuguse taustaga inimesi. Näiteks ühe suure talu omanikust „kulaku” tütar oli aktivist nii Saksa okupatsiooni ajal kui ka Nõukoguse võimu algusaastatel ja kollektiivmajandite loomise ajal. Võib-olla seetõttu jäeti pere küüditamata.¹⁹ Seda, et talu suurusel ei olnud küüditamisnimekirja määramisel tähtsust, tõestavad mitu näidet. Üks vaid 20 ha suuruse talu omanik küüditati kulakuna. Valla täitevkomitee väitis, et tema talus oli Saksa okupatsiooni ajal töötanud Nõukogude sõjavang.

„Kulaku” definitsioon võimaldas selleks kuulutada peaaegu iga talupidaja.

Talu toimikule toetudes arvan, et mainitud mehe ja tema perekonna küüditamise tegelikuks põhjuseks oli fakt, et nad olid 1948. aastal varjanud talus metsavenda.²⁰

Mitu valla masinaühistusse kuulunud aktiivset talupidajat on valla täitevkomitee kuulutanud kulakuks isiklike vastuolude pinnal. Üks vallast 1949. aastal küüditatud veskiomanik oli olnud represseeritud ka Saksa okupatsiooni ajal. Teda kahtlustati kommunistlikus meelsuses ja ta viibis lühikest aega Tartu koonduslaagris.²¹

Valla juhtkonda pugunud kulakud?

Mõningase täpsusega on võimalik visandada Äksi valla võimukandja portree. Nõukogude aktivisti puhul oli enamasti tegu vähese haridusega



FOTO: AJAPAIK.EE

isikutega. Valdav oli algharidus. Tõsi, leidis ka üks gümnaasiumi lõpetanu.²² Paljud uutest võimumeestest pärinesid Venemaalt, sealhulgas Venemaa eestlaste hulgast. Punaarmee demobiliseeritud töötas Äksis kaks, lisaks oli üks mees võidelnud partisanina Nõukogude poolel.

Tähelepanuväärne on fakt, et usaldusväärsema taustaga isikud olid rakendatud valla täitevkomitee koosseisus. Enamik madalama ametiposti võimuesindajaid (külanõukogude esimehed jt) pärines kohaliku valla-

nis²³ pani selle ameti peatselt maha.²⁴

Ülejäänud külanõukogu esimeestest, keda dokumentatsioonis mainitakse, olid paljud poliitiliselt tunduvalt ebausaldusväärsemad. Valla parteikomitee istungil 1949. aasta oktoobris leiti, et Kärkna külanõukogu esimeheks ei sobi Omakaitstes olnud mees, kes oli 1944. aastal Kärevere lähedal osalenud kolme taganemise ajal maha jäänud Punaarmee ohvitseri mahalaskmises.²⁵ Kukulinna külanõukogu esimehe kohta öeldi, et ta olevat „endine SS-lane”.²⁶ Veelgi huvitavam oli olukord külavolinikega. Ühest küljest töötas näiteks külavolinike-na rahvakaitse pataljoni liikmeid.²⁷ Samas oli külavolinike hulgas ka kaks kulakuks kuulutatut ja ühe kulakuks kuulutatud talupidaja tütar.²⁸ Tõenäoliselt ei leidunud kohalike uusmaasaajate hulgas piisaval hulgal juhiomaduste ja vajaliku poliitilise ustavusega isikuid kõigi olulisemate ametikohtade täitmiseks. Mainitud külavolinike kulakuks kuulutamise ühe põhjusena võib näha kohalike võimukandjate soovi vabaneda heal materiaalsel järjel vallaelanikest, kelle vara saaks hiljem sümboolse hinnaga omastada. Tõenäolisem on siiski, et täitevkomitee tegelased tahtsid vabaneda konkurentidest kohaliku võimupiruka jagamisel.

Näib, et kohalikud võimukandjad kuulutasid inimesi kohati kulakuks ka väga otsesest huvist saada materiaalselt kasu. Selliseks näiteks on ühe kulakustaatuses vabastatud isiku juhtum. Võõra palgalise tööjõu kasutamist tõendas kulakuks tunnistatu puhul temaga samas talus elanud täitevkomitee aseesimees, kusjuures nimetatud võõraks tööjõuks oli aseesimehe enda naine. Siin on võimalik näha täitevkomitee aseesimehe soovi saada „kulaku” talu tervenisti enda kätte. Kulakuks kuulutamiseks kõnealusel juhtumil ilmselt muid põhjusi ei olnud, sest kulakuks kuulutatud naisel olnud tema enda väitel alla 10 ha maad, mida ta suutnud ise harida. Ka ei esitanud täitevkomitee aseesimees ühtegi täiendavat tõendit.²⁹

Omapärane on Feliks Kallase juhtum. Feliks Kallas oli ainuke valla tähtsamatest nõukogude aktivistidest, kes kulakuks tunnistati ja küüditati. Arhiivimaterjalid kõnelevad tema vastuoludest teiste kohalike võimukandjatega, mida võib leida näiteks vallas tegutsenud Äksi-Sootaga masinaühistu dokumentatsioonist. Kallas kui masinaühistu esimees palus ennast 19. septembril 1948 toimunud juhatuse koosolekul esimehe kohalt vabastada, sest „koostöö valla TK aseesimehe ja esimehega oli täiesti võimatu”.³⁰ Kallas oli olnud vallas sõjajärgse maareformi ajal maakorralduskomisjoni esimees ning 1944. aastal valla täitevkomitee esimees. Lisaks kuulus ta hävituspataljoni.³¹ Kallase talu iseloomustuses tuuakse välja järgmised kuritarvitused: „Kallas, F., olles Äksi valla TK esimees 1944. a. lühikest aega, võttis ise omale hoonetega talupidamise omavoliga, mille suurus oli 14 ha. Norme tasus tõrkuvalt ja rääkis nõukogude vastast propagandat, et Venemaal kolhoosnikud on näljas ja räbalapundid, et meie keegi kolhoosi ei lähe. Sulasale ei maksnud 2 aastat palka.”³²

Kallase toimikust on näha, et 1950. aastal on Tartumaa täitevkomitee

“Nõukogude aktivisti puhul oli enamasti tegu vähese haridusega isikutega. Paljud uutest võimumeestest pärinesid Venemaalt, sealhulgas Venemaa eestlaste hulgast.

rahva seast. Nende ankeedi puhtuses kaheldi dokumentides salvestunud informatsiooni järgi otsustades üsna tõsiselt. Külanõukogu esimeeste hulgas oli vaid mõni möödunud sõjas Nõukogude poolel võidelnud. Näiteks oli Kukulinna külanõukogu esimeheks olnud Rene Maidla, kes hõivatusse tõttu rahvakaitse pataljo-

liinis uuritud Kallase kulakuks tunnistamist, seletusi on andnud mitu asjadega kursis olnud kohalikku. Näiteks mainitakse üht juhtumit, milles Kallas jäi valla täitevkomiteega eriarvamusele. 1948. aastal teatati täitevkomiteest, et riigi lihanormi võib tasuda rahas. Normi nõuti muu hulgas ka neilt, kes pidanuksid Eesti NSV seadustele vastavalt olema normikohustustest vabastatud, näiteks üle 60-aastastelt vallaelanikelt. Varsti pärast normi tasumist rahas nõudis valla täitevkomitee normi uuesti, mida seekord tuli täita naturaaltasuna lihas. Samamoodi nõuti normi Kallaselt, kes avaldas seepeale valla täitevkomitees rahulolematust. Kallas arvas ise, et ta oli 1948. aasta lõpus just viimase juhtumi pärast täitevkomitee liikmetega „nagu sõjajalal”.³³ Feliks Kallas küüditati koos perega 1949. aastal, kuid neil õnnestus sealt kodumaale naasta juba 1950. aastal: 25. augustil 1950 vabastati Kallase pere asumiselt ja hiljem ka rehabiliteeriti.³⁴

Mida õelda kokkuvõtteks

Kulakute nimekirjade koostamine oli osa kohapealsest võimuvõitlusest – kulakuks kuulutatute seas oli mitu kohalikku aktivisti, kes jäid küüditamata. Võib oletada, et julgeolekuanalüüs ei leidnud nende süü olevat

asumisele saatmiseks piisava. Äksi vallas saadeti asumisele ka Nõukogude aktiviste, kes vabastati enne tähtaega. Maapiirkondade täitevkomiteed täitsid nn kasulike idiootide rolli: tegid kulakute nimekirjade koostamisega märtsiküüditamiseks pinda ettevalmistavat musta tööd, kuid lõplik otsustamine väljasaatmise küsimuses jäi vabariigi keskses paiknenud julgeolekuorganitele.

Üksnes isiku varanduslik seis ei saanud olla küüditamise põhjuseks – näib, et küüditamise planeerijad

jälgisid väga hoolikalt poliitilist meelsust. Kohalikke võimukandjaid võis mõjutada inimesi klassivaenlasteks kuulutama ka materiaalne kasu, et omandada näiteks ebaseaduslikult nende vara. Kulakuks kuulutamisel abistasid valla võimukandjaid ka talupidajad ise.

Lähemat uurimist vajab küsimus, kuivõrd otseselt olid kulakute nimekirjad aluseks küüditamisnimekirjadele. Samuti vajavad täiendavat selgitamist kohaliku võimu suhted vabariikliku võimutasandiga. **K&E**



FOTO: AJAPAIK.EE

VIITED

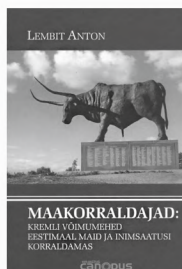
- Eesti Ajaloohiiv (EAA) f T-168 (Tartumaa Tööräha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee). EAA f T-178 (Äksi valla Tööräha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee). Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERAF) f-d 207 (EK(b)P Äksi valla algorganisatsioon), 1021 (EK(b)P Äksi vallakomitee), 1040 (EK(b)P „Avangardi” kolhoosi algorganisatsioon), 1062 (EK(b)P Äksi valla täitevkomitee algorganisatsioon).
- Eesti Riigiarhiiv (ERA) f-d 90 (masina-, rehepeksu- ja viljakuivatusühistud (koondfond)), 1831 (Riigi Statistika Keskbüroo), 4414 (Tartu Maksuamet), 4416 (ajalehe Postimees toimetis).
- ERAF f-d 3- N (1940.–1950. aastatel Eesti NSV-st välja saadetute (natsionalistide) arvestustoimikud), 4-K (1949. aastal Eesti NSV-st välja saadetute (kulakute) arvestustoimikud), 12 (EK(b)P Tartumaa Komitee), 130 SM (kollektisioon lõpetatud uurimistoimikutest).
- Vt: Olaf Mertelsmann. Der stalinistische Umbau in Estland. Von der Markt- zur Kommandowirtschaft. Hamburg, 2006; David Feest. Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953. Köln 2007; Jelena Zubkova. Baltimaad ja Kreml 1940–1953. Tallinn, 2009.
- ERAF 12–4–27, l 141–144 (1945. a. maareformi materjalid).
- O. Mertelsmann, Der stalinistische Umbau in Estland, lk 63–64.
- J. Zubkova. Baltimaad ja Kreml, lk 97–99.
- Eesti NSV Põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1978, lk 234.
- Nt 1948. a lõpus jättis oma talu maha 400 „kulakut”. Vt: Eesti NSV Põllumajanduse kollektiviseerimine, lk 491.
- Evald Laasi. Eestimaa Kommunistlik Partei ellu viimas V. I. Lenini kooperatsiooniplaani 1944–1950. Tallinn, 1980, lk 181.
- Eesti NSV Põllumajanduse kollektiviseerimine, lk 234.
- Kulaklike majapidamiste määramise alused on avaldatud: Eesti NSV Teataja 1947, nr 25, lk 413–414.
- Eesti NSV Põllumajanduse kollektiviseerimine, lk 234.
- Samas, lk 232.
- Aigi Rahi. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu, 1998, lk 138–139.
- EAA T-168–2, s 1326–1381 (Äksi valla kulaku-, rahvaenlaste ja vabastatud kulakute toimikud).
- EAA T-168–2-1327, l 2,10 (O. Engeli kulakutoimik).
- EAA T-168-2-1381, l 62, 62p (E. Kuuse kulakutoimik).
- EAA T-168-2-1353, l 2,17 (L. Proosa kulakutoimik).
- EAA T-168-2-1327, l 2 (O. Engeli kulakutoimik).
- EAA T-168-2-1348, l 3, 19, 14, 17 (V. Pihlaku kulakutoimik).
- David Feest. Mait Metsanurga kiri Eduard Pällile. – Tuna, 2003, nr 1, lk 84.
- Kurikuulsad hävituspatalljonid kandsid rahvakaitseliste patalljonide nime alates 31. jaanuarist 1946. Vt lähemalt: Hävitajad. Nõukogude hävituspatalljonid Eestis 1944–1945. Dokumentide kogumik. Koost Valdur Ohmann, Tiit Noormets. Tallinn, 2006, lk 14.
- EAA T-178-1-41, l 12 (Täitevkomitee koosolekute protokollid).
- ERAF 1021-2-1, l 56 (EK(b)P Äksi vallakomitee istungite protokollid).
- Samas, l 36.
- EAA T-168-2-1381, l 11 (Vabastatud kulakute koondtoimik).
- EAA T-168-2-1333, l 2-3 (K. Kaio kulakutoimik), s 1353, l 2 (L. Proosa kulakutoimik) ja s 1327, l 10 (O. Engeli kulakutoimik).
- EAA T-168-2-1381, l 178–179 (Vabastatud kulakute koondtoimik).
- ERA 90-2-2834, l 26 (Juhatuse koosolekute protokollid).
- EAA T-168-2-1381, l 26 (Vabastatud kulakute koondtoimik).
- Samas, l 20p.
- Samas, l 34 – 34p.
- A. Rahi. 1949. aasta märtsiküüditamine, lk 266.

Maakorraaldajad

Maareformiga algas Eesti taludelt maa äravõtmine ja varade riisumine

Lembit Anton oli alates 1944. aasta sügisest suunatud Virumaale tööle maakorraldaja ja maamõõtjana. Ta nägi oma silmaga, kuidas nõukogude võim hävitas Eestis sajandite jooksul väljakujunenud õitsva küla, elujõulised traditsioonid, kombed ja külakultuuri.

LEMBIT ANTON



**Avaldatud
lühendatult
Lembit Anto-
ni raamatust
„Maakorral-
dajad. Kremli
maailmaval-
lutajad Eesti-
maal maid ja
inimsaatusi
korraldamas”**

Mees kirvega

Uksest tuli sisse hallis pikas mantlis suur tugev mees, peas oli tal üle kõrvade tõmmatud lai allakeeratud äärtega kaabu, hallid juuksed ulatusid üle mantlikrae. Nägu oli kaetud lühikese halli habemega. Puhmas kulmude alt vaatasid mind tigidad silmad.

Ta tuli pikkamööda üle toa ja jäi minu laua ette seisma, üksisilmi ainult mind jälgides. Kui ta uksest sisse tuli, ei öelnud ta tere, ega lausunud ka nüüd hulk aega mitte ühtki sõna. Ka mina ei küsinud tema käest midagi, sest mina ei saanud seda teha, sest selles eesti talumehes oli midagi nii suurt ja üllast, vägevast ja võimast, et ma ainult vaatasin teda ainiti ja nagu ootas, et mida ta ütleb.

„Kas teie olete maamõõtja?” küsis ta minult.

„Jah, olen küll,” vastasin.

„Kas teie olete see mees, kes tuleb minu talu üle võtma?”

„Mina ei võta kelleltki mitte midagi. Ka teie talu ei tule ma üle võtma. Mina olen Põllutöoministeeriumi

maamõõtja, mina mõõdan ainult
maid.”

Nüüd tõmbas see rahulik eesti talutaat oma mantlihõlma alt välja laiateralise, suure terava kirve, haaras selle ähvardavalt kätte, vaatas mulle vihaselt otsa ja ütles:

„Selle kirvega lõon igäühel pea maha, kes julgeb tulla minu maad mõõtma!” ja asetas selle kirve minu ette lauale. See ähvardus jahmatas meid kõiki. Olime keeletud.

„Mina ei ole oma talu varastanud. Minu vanaisa oli mõisa ori, minu isa hakkas orjatöö kõrvalt korjama raha, et osta endale talu. Kui palju higi pidi valama ja vaeva nägema, et saada kokku tuhanded kuldrublad. Taluga koos ostis ta endale ka vabaduse. Mina olen sündinud vabana, mina pole enam mõisa orjanud. Kuid ma olen näinud kurja vaeva, et sellest viletsast maast teha korralik talu – juurisin kände, tegin alet. Mul pole olnud pühapäeva, ainult töö ja aina töö. Ja nüüd tulete teie, kuradi kommunistid, nadikaelad ja narakad, minu käest tehtud tööd röövima, minu töövaeva riisuma. Mina ei anna oma töövaeva mitte kellelegi. Kes tuleb võtma, löön maha! Sellesama kirvega löön pea maha!”

Me olime kõik jahmunud. Selle talumehe, oma õiguste eest väljaastuva talumehe, rahulik hääletoon ja enesekindlus löid meid tummaks. Selles ei olnud ähvardust, vaid siin tegi see mees teatavaks, mida ta teeb, kui temale ülekohtu tehakse, mida ta

on sunnitud tegema, kui tema vara
kallale tullakse.

„Teie talus on 62 hektarit maad,” alustas nüüd Toomingas, ja sellest talust tuleb ära lõigata 32 hektarit.”

„Sina, Toomingas, ole vait!” lõikas järsult talumees. „Sina ei tea midagi! Mina räägin praegu härra maamõõtjaga, mitte sinuga.”

Nüüd ma tundsin, et nüüd andis talumees mulle õiguse alustada temaga juttu.

„Palun istuge!” pakkusin talle istet.

„Ma seisan. Kommunistidega ma ühe laua taha ei istu.”

„Mina ei ole kommunist, vaid riigiametnik, ma olen ainult maa-mõõtja,” seletasin talle.

„Äga oma ametiga teenite kommuniste, olete kommunistide sulane. Teie peremees istub Moskva Kremlis. Te olete kõik tema närused käsutäitjad, venelaste sabarakud. Miks te oma maa ja rahva eest ei seisa, täidate siin praegu ainult vene kommunistide käsk. Võtke kirves kätte ja astuge oma õiguste eest välja, nii nagu teen seda praegu mina. Löön iga kommunisti maha, kes tuleb minu käest minu maad ära võtma.”

„Mina teie maad ei taha,” alustasin ettevaatlikult. „Minul ei ole teie maad tarvis, mina ei ole uusmaasaaja. Mina olen maamõõtja ja mina pean täitma oma tööülesandeid, mida minult nõuab Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik.”

„Kus siin see vabariik on? See

on venelaste poolt organiseeritud kurjategijate jõuk, kes on Toompeal võimu haaranud. Riigiorganid valitakse rahva poolt ja rahva poolt valitud saadikutest moodustatakse valitsus, aga kes neid on valinud, kes praegu Toompeal võimutsevad. Neid pole keegi valinud, valimisi pole ju olnud. Toompeal pesitseb praegu Moskvast saadetud röövlijõuk, kes nimetab ennast Vabariigi Valitsuseks. Eesti Vabariigi Valitsus asub praegu pagenduses Rootsis, aga siin võimutseb vene okupatsioon. Ja teie kõik siin olete okupantide käsilased, sest töötate koos nendega.”

Otsisin kaustast välja selle talumehe krundi plaani, asetasin lauale.

„Vaadake, siin on teie talu plaan, siin on kõik märgitud – kui suur, kui palju on põldu, kui palju heinamaad ja karjamaad. Siin on märgitud ka maa klassid – maa headus, väärtus. Teil on 10 hektarit põldu IV ja V klass, see tähendab, mitte väga hea põld, heinamaad on ka 10 hektari ümber, aga ülejäänud on võsa all olev praakmaa, kus kasvavad mõned üksikud männijussid. Ei ole palgimetsa.

Kui me teie maast 32 hektarit praakmaad ära lõikame, nagu maakorraldusseadus käsib, siis on see teie kasuks. Varsti pannakse teie talule peale tulumaks, samuti ka normid. Teil tuleb tasuda lihanorm, viljanorm, kartulinorm. Normid määratakse talu suuruse järgi. Mida väiksem on talu, seda väiksemad on normid.”

„Olgu normid nii suured kui tahes, mina maksan need, aga oma talust ma maad ära lõigata ei lase!”

„Ma soovitaksin teil veelgi rohkem maad ära anda kui 32 hektarit. Nagu ma selle taluplaani järgi näen, on teil head, kasulikku pinda ainult 20 hektarit, põld ja heinamaa, ülejäänud 42 hektarit praakmaad andke ära, selle liidame riigimetsa külge ja teile jääb ilus ja hea väike talu – 20 ha. Selle maa pealt on väga väikesed maksud ja väikesed viljanormid.”

„Minu talu ei ole teile kauplemise objektiks. Minu isa ostis selle maa mõisalt 75 aastat tagasi. Seda maad oli siis 62 hektarit. Minu isa ja mina tegime sellest maast talu, mis on üks tervik ja see on meie pere vara olnud 75 aastat. Mina vannun oma isa ja esi-

Uusmaasaajatele maad mõõtmis, 1940. aastatel.

FOTO: AJAIPAİK

vanemate vaimu nimel, mina ei lase teiesugustel kommunisminäraakatel, vene okupantide käsilastel mitte ühtki jalatait maad ära võtta minu maast!”

Ta haaras energilise liigutusega laualt kirve, tõstis selle tera kõrgele ja ütles:

„Ma olen teid hoiatanud. Kes tuleb minu maad mõõtma või võtma, lõõn kirvega maha!”

Ta vaatas mulle pikalt ja vihaselt otsa, siis heitis ta vihase pilgu ka Toominga ja Tiivase peale, pani kirve rahulikult, ilma kiirustamata, võõvahele, pöördus ümber ja läks pikka-mööda ja väarikalt ruumist välja.

Ruumi tekkis vaikus. Siit ruumist käis üle nagu piksemürin, kus äsja sähvatas ja lõi välku. Ja kõuemürin jäi kajama meie kõrvu, kuigi piksetaati oli juba ammu lahkunud. Me istusime igaüks oma kohal nagu põrutatud. See oli nagu pikselööök, mis lõi selgeks so-gase õhu. Järsku oli selge, mis toimub eesti külas, kui palju elektrit on õhus, mis pingestavad senini rahulikult elanud eesti talupoegi. Kui tullakse traditsioonilist elulaadi, loomulikku elukulgu ümber korraldama võõra malli järgi.

Pärast pikka-pikka vaikust, kus meist igaüks mõtles omi mõtteid, küsis Toomingas:

„Noh, maamõõtja, mis me selle taluga teeme?”

„Mitte mina, vaid maakorralduskomisjon otsustab, mida teha. Teie peate otsustama. Teie peate tegema otsuse ja siis alles mina lähen ja mõõdan. Minul pole otsustusõigust.”

„Aga mida teie kui maamõõtja soovitate?” küsis Toomingas.

„Jah, soovitada ma võin, aga enne peate teie otsuse langetama, siis ma soovitan ja siis arutame.”

Maakorralduskomisjon pidas oma-vahel aru. Nad arutasid pikalt, lõpuks ütles Toomingas:

„Meie arvame, et teeme nii, nagu seadus ette näeb, jätame talle 30 ha, ülejäänud kanname maafondi.”

„Aga seadus ütleb ka,” täiendasin



FOTO: AJAIPAİK

mina, „et üle 30-hektarilisi talusid võib vähendada 20–30 hektari suurusteks taludeks. Mina soovitaksin jätta selle talu suuruseks 20 hektarit ja 42 hektarit kanda maafondi. See talu on küll 62 hektarit suur, kuid kasulikku ja tarvitavat maad on seal kõigest 10 hektarit põldu ja 10 hektarit heinamaad. Ülejäänud maa on soo ja praakmaa. See maa ei too talule tulu. Selle talu peremees peaks maksma 42 hektari pealt tulumaksu ja täitma vilja- ning lihanorme, kuid tegelikku tulu ta selle maa pealt ei saa. Soovitan jätta sellele talule 20 hektarit maad, mida ta tegelikult ka kasutab ja ülejäänud 42 hektarit maad kanda maafondi. See talu piirdub Karula metskonnaga ja seda maad saab liita metskonna külge.”

„Oleme teie soovitusel nõus,” ütles maakorralduskomisjoni esimees Toomingas, „see otsus oleks õiglane.”

„Nüüd vormistage see otsus kirjalikult,” ütlesin, „ja kandke protokolli!”

Maakorralduskomisjon tegi nii, nagu ma soovitasin. Otsustasime piiride märkimise paariks kuuks edasi lükata, lootes, et talu peremees selleks ajaks rahuneb ja paratamatuks sa lepib.

Traktorist Mart

Ühel päeval sõitis vallamaja ette suure mürinaga traktor, jäi värava taha seisma ja sealt ronis maha tolmu traktorist. See traktoriõilidega määrdunud mees tuli otseteed minu kabinetti, ütles tere ja astus pikemalt aega viitmata kohe asja juurde:

„Kas Vihula vallas on kusagil nii palju vaba maad, et ma saaksin endale talukoha, ühe uusmaasaaja talu teha?”

„Vabu maid on ja ka vabu talusid on, oleneb ainult sellest, millisesse kohta või külla te seda talu tahate ehitada.”

„Küla pole tähtis, mulle on kogu vald tuttav, mul ükskõik, kus külas. Mul on ainult üks tingimus, see maa peab olema vaba, mitte kelleltki



vägisi ära võetud, ilma omanikuta. Ma ei taha nii, et ühel päeval tuleb omanik tagasi, ajab mu talust välja, või veel hullem, laseb mu põllupeenral maha. Nii, nagu siin saksa ajal juhtus. Mitmed uusmaasaajad lasti saksa ajal maha. Nad võtsid 1940. aasta maareformiga maad, neile anti suurtalunike maadest, muidugi valla poolt, aga saksa aeg peremees maksis kätte ja uusmaasaaja lasti maha. Et mingisugust lolli olukorda ei tekiks, andke mulle niisugune maa, millel ei oleks peremeest. Ma ei taha kuuli alla sattuda. Ma ei taha maa pärast surnukuuri sattuda.”

„Meil on siin kirjas mitu vaba talu,” ütles Toomingas, „ma võiksin soovitada.”

„Sinu soovitus ei loe midagi, ma tahan teada, mis maamõõtja minu jutust arvab,” ütles traktorist.

Ma vastasin diplomaatiliselt:

„Kõigepealt peate te oma soovivalduse maakorralduskomisjonile esitama, mitte minule. Maakorralduskomisjoni esimees on sm Toomingas, tema otsustab, kas teile anda maad,

kust kohast anda ja kui palju anda. Mina seda küsimust ei otsusta. Kui maakorralduskomisjon on oma otsuse teinud, et teile anda maad, siis alles mina tulen ja mõõdan selle maa teile välja, teen plaani ja vormistan dokumendid. Nüüd pöördus Toomingas minu poole ja ütles:

„Sellele mehele me peame tõesti hea talukoha otsima. Ta on meie valla kõige kõvem traktorist. See mees on seda väärt, et ta saaks endale hea talu. Aastaid künnab ta peremeeste maid, künnab oma traktoriga võõrastel põldudel, kevadel teeb ta maha viljad, suvel künnab soid, teeb uudismaad, aga sügisel sõidab ringi peremehe rehepeksumasinaga ja peksab vilja, aga oma maad tal ei ole, tal ei ole ka oma maja, elab üüritud majas oma perega.”

Nüüd pöördus Toomingas traktoristi poole: „Sulle, Mart, me otsime korraliku talu, sest sulle on vaja head talu, sest sa ise oled ka hea ja tubli mees. Sa oled hea töömees, sinust saab väga hea talupidaja.”

„Aga mul on veel üks tingimus,

enne kui ma maa vastu võtan.”

„Mis tingimus see veel on?” küsisin mina.

„Ma tahan oma talule ka hooned ehitada, elumaja, karjालauda, aida, sauna. Selleks on vaja ehitusmaterjali. Kas te metsamaterjali ka annate?”

„Jaa, riik annab sulle kuni 50 tihumeetrit metsamaterjali odava hinnaga, ainult ise pead maha saagima ja välja vedama.”

„See on väike asi, mul omal traktor, mis mul viga vedada.”

„Maakorralduskomisjon kirjutab kohe välja raieloa ja sa võid juba homme hakata lõikama.”

„Aga mul on veel üks tingimus.”

Me jäime uudishimulikult kuulama, mis tingimus tal siis veel on.

„Ma tahan ka ehituslaenu saada. Mul on vaja osta tsementi, telliskive, naelu, ukсед, aknad tuleb lasta teha, kõik see nõuab raha. Aga raha mul praegu ei ole, vene raha. Ma kuulsin, et ka laenu antakse.”

„Laenu saate kuni 20 000 rubla. Kirjutage avaldus ja pangast saate kätte.”

Rohkem tingimusi traktorist Mart enam ei esitanud ja nüüd hakkasime üheskoos otsima sobivat vaba maatükki. Lõpuks jäime peatuma ühele 20 hektari suurusele talule Annikvere ja Vihula piirimail.

Toomingas selgitas: „See talu on omanikuta. Omanik suri saksa ajal, tema naine jättis talu maha ja läks elama oma vanemate juurde linna. See on tõesti vaba talu. Hooned on seal vanad ja lagunenud, nendes elada ei saa. Uuel omanikul on vaja uued hooned ehitada.”

See talu meeldis traktorist Mardile ja see vastas ka täiesti tema esimesele tingimusele. Mart kirjutas kohe avalduse ja maakorralduskomisjon tegi ka kohe oma otsuse, anda see talu talle.

Minul kui maamõõtjal polnud vaja midagi mõõta, sest talu läks üle uuele omanikule vanades piirides. Järgmisel päeval läksime Mardiga sinna tallu, otsisime plaani järgi üles

ristikivid ja märkisime looduses talu ringi piiri.

Valla maakorralduskomisjon otsustas anda traktorist Mardile ka kaks lehma, ühe hobuse, kaks lammast ja seapõrsa. Neid loomi ei olnud vaja kelleltki ära võtta, sest need olid valdas arvel. Need olid Soome põgenenud perede loomad.

Kui Mart nüüd pangast laenu ka sai, siis oli tal kõik olemas, et uut elu täie hooga alustada. Nii hoolitses nõukogude riik uusmaasaajate eest, kelledest ta selle heateo kaudu lootis leida endale kõige ustavamad toetajad, nõukogude korra ülistajad. See heategu tehti teise inimese röövimise arvelt – ühelt võeti, teisele anti. Kellelt võeti, seda nimetati vaenlaseks, kellele anti, sellest loodeti saada endale ustav sõber.

Mardile kirjutati ka kohe välja maakorralduskomisjoni poolt maa ja varade üleandmise akt selle kohta, et temale ja ta perekonnale nimele on tasuta ja põliseks pidamiseks kinnistatud Vihula vallas eraldatud maakoht, ühes kõigi õiguste ja kohustustega, mis ENSV seaduste, seadluste ja määrustega maa põliskasutajaile nüüd või edaspidi omistatakse. Aktile kirjutati alla esimesena valla maakorralduskomisjoni esimees, teiseks maasaaja ja kolmandana rajooni maakorraldaja.

Kes on nõukogude korra poolt, kes vastu?

Vallamaja ümber, vallamaja ees ja ka sees liikus alati inimesi. Siia ei tulnud muidu niisama uudistama, vaid siin käidi oma asju ajamas. Põhilised käijad olid praegu need, kellel oli vaja maaküsimusi lahendada.

Mõned tulid juba hommikul ja istusid seal õhtuni ning ei saanudki kõiki jutte veel ära räägitud, tuldi veel teisel päeval tagasi asju arutama. Üksteise käest küsiti nõu ja ka anti nõu, kui seda oli anda. Kui tihtipeale head nõu ei leitud, aga rääkida võis asjast alati. Tavaliselt on kõige

paremad nõuandjad need, kes asjast kõige vähem teavad ja siis tekibki vaidlus. Mõne asja üle vaieldi vahel mitu päeva – mindi õhtul koju ja tuldi hommikul tagasi vaidlema. Ja vaielda oli palju ja kõige üle, sest see maailm oli nii heitlik ja vastuoluline, et paljudes asjades ei leitud ka vaieldes õiget otsa kätte.

Ja poliitiliste asjade võrdluseks oli ainet oi kui palju. Oli alles olnud eesti aeg, enne 1940. aastat, siis Vene okupatsioon, siis sõda ja Saksa okupatsioon ja nüüd jälle Vene okupatsioon. Ja neid okupatsioone kiputi ikka võrdlema eesti ajaga. Eesti aeg oli eeskujud, oli nagu etalon, ning Saksa okupatsiooni aeg ja nüüdne nõukogude kord nagu kõverpeegel, suur moonutis õigest riigist ja õigest riigikorrast.

Ka mind taheti tõmmata nendesse vaidlustesse, kui ma juhtusin eeskojast läbi minema. Taheti teada minu seisukohta paljudes küsimustes. Väheselst, et kui taheti teada mõnda maareformiga seotud küsimust, aga pea alati taheti mind tõmmata poliitilistesse vaidlustesse, et välja selgitada minu vaated ja ka seisukohad okupatsiooni ja ka nõukogude korra kohta. Ma püüdsin selliseid vaidlusi vältida, et mitte anda kõneainet minu poliitilistest vaadetest, mida hiljem oleks olnud võimalik minu vastu ära kasutada.

Ei saa unustada asjaolu, et juba nõukogude võimu esimestest tundidest Eestimaal 1944. aastal alustas tööd ka vene julgeolek. Kohe lõid venelased oma julgeolekuvõrgu, värvates sinna inimesi vabatahtlikena ja sunniviisiliselt alatute ähvardustega ning nii oli varsti igas Eesti vallas ja igas Eesti külas julgeolekuagent, kes teadustas võimudele külas toimuvast, rahva meeleoludest ja ka kohe konkreetselt, kes on nõukogude korra poolt, kes vastu. Vastuolijad pandi kirja ja varsti algasidki nende inimeste aresteerimised ja Siberisse saatmised. KBE

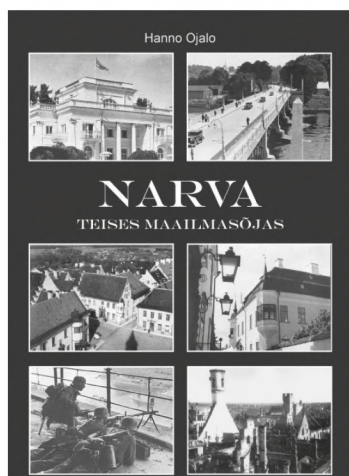


Plahvatuses hävinud
Narva raudteejaam.

FOTO: AJAPAIK

Narva suurplahvatus

15. juulil 1941



Narva Teises maailmasõjas

Autor Hanno Ojalo
Kirjastus Ammukaar, 2020

Narva ajaloos on oluline osa ühel erilisel sündmusel, mis pikka aega ei olnud just ametliku ajaloo lemmikosa. Juttu tuleb hiiglaslikust plahvatusesest, mis toimus linnas Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelise sõja algperioodil 15. juulil 1941, enne Narva langemist Saksa vägede kätte (17. august) ning tõi endaga kaasa rohkelt purustusi ja ohvreid.

HANNO OJALO

Saksa lennukid lendasid üle Narva juba juuli alguspäevist, heites alla pomme ja lendlehti. Lendlehed olid venekeelsed ja kutsusid punaväelasi üles andma end vangi ning hävitama juute ja politrukke. Esimesed tõsised õhurünnakud toimusid 11. ja 13. juulil 1941, kui Saksa pommilennukid heit-

sid pomme Narva, Soldina ja Auvere jaamades seisvatele rongidele.

Oluline traagiline sündmus Narva ajaloos toimus 15. juulil. Päev oli rammestavalt kuum. Raudteejaam oli ronge täis kiilutud: hulgaliselt bensiini- ja diiselmootorite paakvagnid, vagunid sõjamoona, ešelonid punaväelastega. Raudteesilla juures seisis soomusrong, kaubajaama ees remondirong.

Rünnak raudteejaamale

Kella 15.30 paiku ründasid neli Saksa pommitajat kahe hävituslennuki saatel Narva raudteejaamas seisvaid ronge. Õhutõrjele tuli rünnak madala pilvkatte varjust ootamatult. Üks pomm tabaski laskemoonarongi, mille kolm platvormi olid täis laetud meremiine, mürske ja muud taolist. Rong hävines plahvatuses täielikult. Samuti plahvatasid kütuserongid.

Jaamas seisnud rongidest said leegitsevad rusuhunnikud. Saksa lennukid avasid lisaks pommide heitmisele ka kuulipildujatule.

Tundus, nagu tabanuks linna maavärin. Hoonetel purunesid aknaklaasid viie kilomeetri raadiuses ning lähedal asuvatest Uueküla linnaosa, samuti raudteeäärsetest majadest jäid alles ainult varemed. Kui palju hukkus tsiviilelanikke, on täpselt teadmata. Vaguni- ja rööpatükke leiti hiljem lausa südalinnas ligi kilomeetri kaugusel. Uueküla majade rusude alt leiti veel kolmandal päeval pärast plahvatust inimesi. Sellest linnaosast oli nagu orkaan üle käinud: 99 majast varises pommitamise tõttu kokku 47 hoonet. Osaliselt oli rusudes ka üle raudtee asuv Soldina ja Paemurru tänav. Hulgaliselt maju varises kokku ka Joala linnaosas, kõikjal võis tänavatel näha plahvatustest purukskistud laipu, neid oli lennanud isegi majade katustele ja puude otsa...

Juhuslik pääsemine

Ainuke „positiivne külg” sellel äärmiselt traagilisel ja ohvriterohkel sündmusel oli see, et laskemoonarongist sobival kaugusel paiknes kolm arreteeritutega täidetud loomavagunit, mis plahvatuslaines samuti purunesid.

Sama päeva hommikul olid Vestervalli tänava vanglast kõik vangid viidud raudteejaama Venemaale vedamiseks ja paigutatud pilgeni täis vagunitesse, kus inimesed olid nagu silgud pütis. Kahte vagunisse topiti mehed: ühte 45 ja teise 47, kolmandasse naised. Kuna naisvange oli vähem, mahutati nende juurde ka vangide asjad. Vagunid suleti ja miilitsate kindla valve all vaevlesid vangid lämmatavas palavuses.

Laskemoonarongi plahvatuse lööklaine paiskas loomavagunid kaldu, vagunikatuse põikpuud murdusid nagu tikud, katuselauad lendasid eest ja katusest jäi järele vaid sõrestik. Vaguniseinad muutusid pommikildudest auklikeks, kohati rebenesid lahti

ka seinalauad. Võimalik, et hävinud oleks ka vangirong, kui laskemoonarongi vedur poleks osa lööklainest enda peale võtnud. Vedurist oli järele jäänud kokkusurutud rauaasu, mis lebas külili keset raudteeliine.

Ka vangistatud inimestest sai osa surma ja haavata, kuid suurel osal ülejäänutest õnnestus tekkinud kaoses põgeneda. Vaguni purunenud küljelauad kangutati lahti, vangivaguni uks oli õhusurvest riividest lahti pörunud ja paari sentimeetri võrra paokil. Raske uks suruti kõrvale ja välja hüpati seinat tehtud august ja ka ukseavast.

Paljudel vangidel õnnestuski põgeneda linna ja varjata end kuni sakslaste saabumiseni. Kuid paraku mitte kõigil – paljud neist avastati ja arreteeriti uuesti (Karl Asmer, Valter Neumann, Nikolai Viktorov jt). Paljudel raskelt haavatutel, kes olid toimetatud Narva haiglatesse, õnnestus tänu arstide kaasabile samuti pääseda Venemaale viimisest. Nende hulgas olid Jüri Kard, Alfred Stern, Elmar Aia, Nikolai Jürgenson. Veel pääsesid eluga Rudolf Aru, major Aleksander Ilves, Kaitseliidu Narva malevkonna pealiku abi Eduard Kivimägi, dr Hjalmar Link, advokaat Marie Neumann, Jakov Safronov, August Vist. Kõikide nimesid ei olegi õnnestunud kindlaks teha.

Sellesama õhurünnaku ajal süttis Karskusselts „Võitleja” seltsimaja ning põles maani maha. Kohe pärast suurplahvatust algas ränk äikesevihm, mis aitas kaasa tulekahjude kustutamisele.

On isegi arvatud, et vastasel juhul oleks pool Narvat maha põlenud.

16-aastane Elmar Kell:

„Meie maja asus Lembitu tänaval, võib-olla ühe kilomeetri kaugusel raudteejaamast, kuid plahvatuse jõud oli nii tugev, et üks maja sein, milles asusid väljakäigud, oli täielikult puruks. Pliit ja soemüür said kannatada, nii et hiljem tuli uus pliit laduda. Mängisin parajasti kitarri, kui õhusurve lõi mind üle tooli seljatoe

ja suur seinapeegel kukkus mulle pähe, nii et nägu oli verine.

Jooksin välja. Ümberringi põlesid majad. /.../ Mina läksin raudteele plahvatuse tagajärgi uudistama. Raudtee oli sellest kohast kõige laiem – oma 200 m ja sama lai oli ka plahvatuse kraater: sügavust oli sel nii palju, et sinna auku oleks vabalt mahtunud paras kirik. Vagunirattad ja raudteerööpad olid lennanud kuni postkontorini. Hulk surnuid ja haavatuid...

Kõige kohutavam nägi välja Uusküla linnaosa ja raudteeäärsed majad. Mina ei ole niisugust pilti ei enne ega pärast oma elus näinud. Kõik Uusküla majad olid pilpahunnikuteks jahvatatud. Ei saanud aru, millised on mööblitükid, millised majaseinad. Ka jaamahoone sai kannatada.”



Kui palju oli 15. juuli suurplahvatuse ohvreid, on võimatu kindlaks teha. On arvatud, et kokku oli surmasaanuid 300 ringis, neist enamik raudteejaamas olnud punaväelased, kes maeti kohe suurtesse ühishaudadesse. Narva elanikest sai Joaoru basseinis surma mitukümmend inimest, hukkunud vange oli 70 ringis. Nimeliselt on teada 36 isikut, neist kuus olid kooliõpilased.

1941. aasta Suvesõjas oli Narva üks väheseid Eesti linnu, mis kannatas suuremal määral Saksa õhurünnakutes. Oma osa lisas purustustesse ka Saksa suurtükitali Narva jõe idakaldalt peaaegu igapäevaselt. Linlased varjasid end pommitamiste ajal majakeldrites, vanades bastionikäikudes ja Pimeaija varjendites. KBE

Raudteejaama rusud ja varemedes Narva peale sõda.

FOTO: AJAPAIK

Meenutades suurmeest – kindral Larka sünnist möödus 141 aastat

Toome lugejateni kindral Andres Larka elulood puudutava kirjutise, mis ilmus advokaat Juhan Kohjuse sulest 1979. aastal New Yorgi Eesti Päevalehes ning oli pühendatud A. Larka 100. sünniaastapäevale ning mida on paslik meenutada ka täna suurmehe 141. sünniaastapäeval.

OLEV KASAK



Kindral Andres Larka oli sirgjooneline ning tugev kuju Eesti iseseisvuse ja vaba elu saavutamisel ja sellele mitmekülgsele ning oluliselt kaasaaitamisel.

Larka isiksuse tähelepanuväärivad põhiomadused kujutavad enesest eesti mehe ja tema iseloomu paremate omaduste peegelpilti. Sellesse pilti kuulusid rahulikkus ja tõsidus, väarikus, tagasihoidlikkus, enesekindlus, kuid sellejuures mitte esiletikkuvus. Sügav mõttevõime sellega seotud töökusega, kaugelseisimine odavatest reklaamitaotlustest ja kõiki katvana sügav ja positiivselt väljakujunenud rahvustunne.

Kindral Larka sündis 5. märtsil 1879. aastal Viljandimaal Pilstveres. Peale Põltsamaa Aleksandrikooli lõpetamist astus Vene sõjaväkke (1899). Õppis Vilno sõjakoolis, mille lõpetamise järel määrati teenistusse nooremleitnandina 113. jalaväe rügementi. Võttis osa Vene-Jaapani sõjast. 1909. aastal astus Nikolai sõjaväe akadeemiasse Peterburis, mille lõpetas 1912. aastal I järgu diplomiga. Maailmasõja puhkemisel määrati 40. jalaväediviisi vanemaks adjutandiks. Diviisi staabis teenides võttis osa ka lahinguist 1914/1915, 1916. aastal määrati 5. Siberi korpuse staapi ja ülendati kolonel- leitnandiks. Samal aastal nimetati 5. Taga-Amuuri piirivalvediviisi staabiülemaks; püsis viimasel kohal kuni 1917. aasta lõpuni. Vene sõjaväe lagunemise ajal tuli Rumeeniast Eestisse ja määrati 3. jaanuaril 1918. aastal I Eesti suurtükiväe brigaadi ülemaks.

24. veebruaril 1918. aastal kutsuti Eesti Ajutise Valitsuse esimeseks sõjaministriks ja ülendati kindralmajoriks. Saksa okupatsiooni ajal oli tegev pörandaluse kaitseliidu loomisel, töötades Eesti vägede organiseerimiskavade ja koosseisude koostamisel ja pidas sidet laialisaa-detud väeosade ohvitseridega.

Olukorra õigel hindamisel kodumaal siirdus kindral Larka ühes rea

juhtivate ohvitseridega Soome. Sealt läheb ta edasi Skandinaaviasse, kus võtab tiheda kontakti välisdelegatsiooni liikmetega. Kopenhaagenist sõidab kindral Larka enese algatusel Põhjameres kurseerivale ühe inglise eskaadrile vastu. Ta saab ühenduse inglise admiraliga. Viimaselt palub ta nii maavägede kui ka merejõudude rutulist saatmist Eesti võitlevale rindele sissetungivate enamlaste vastu. Seega oli A. Larka üks esimesi, kes pöördus abipalvega inglaste poole. Tema algatatud missioon täituski inglaste saabumisega Tallinna reidile 12. detsembril 1918.

24. veebruaril 1918. aastal kutsuti Larka Eesti Ajutise Valitsuse esimeseks sõjaministriks ja ülendati kindralmajoriks.

Saabunud Skandinaaviast tagasi, asus ta Eesti vägede kogumisele ja kaitseliidu loomisele. 26. novembril 1918 määrati Peastaabi ülemaks, kellen tegelikult juhtis Eesti väeosade sõjategevust Nõukogude Vene vägede vastu kuni 1918. aasta detsembrini, mil ta määrati tagavaravägede ülemaks ja sõjaministri abiks. Viimasel alal tegutses kuni 1925. aastani, mil tervislikel põhjustel arvati erru. Omab I liigi I järgu Vabadusristi.

A. Larka võttis juhtivalt osa Eestis 1930. aastate alul tekkinud ja eesti rahva suure poolehoidu saanud Vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise eelnõu rahva rõhuva enamusega vastuvõtmise järele oktoobris 1933 vabadussõjalaste esitatud presidendikandidaadiks. Siinkohal võib nimetada, et esitatud presidendikandidaadile soovitusallkirjade kogumisel anti A. Larkale kõige lühema aja jooksul rohkem allkirju kui teistele kolmele ülesseatud kandidaadile ühtekokku, milline asjaolu tõendab tema nime ja tegevuse suurt populaarsust rahva kõige laiemates hulkades.

12. märtsil 1934 ühe kitsa poliitilise grupi poolt teostatud seadusevastase riigivõimu haaramise järele tuli Eestis A. Larkal viibida pikki perioode vanglates, kust lõpuks vabanemise järel tõmbus täielikult tagasi poliitilisest elust ja asus põllupidajana Tallinna lähedal Sauel asuvasse tallu.

Kui vaikiva ajastu lõpul, eriti Vene vägivalda ähvardusel, hakkasid teravamalt ilmnema selle perioodi poliitilised puudujäägid ja saamatused välispoliitiliste vahekordade korraldamisel, mis lõppu ennustasid ja võimuhaarajate järgnevaid teotsemisi, siis tekkis neil vajadus vabadussõjalaste abi järele ja neid püüti nüüd kaasa tõmmata ja uuesti rakendada.

Seda ohtlikku olukorda on A. Larka isikut iseloomustavalt ja hästi kirjeldanud P. Lindsaar oma raamatus „Madrus kiljatas” toodud ära usutluste kogus, peatükis „Kutsuti kaasa”. Selles peatükis jutustatakse teatavat iseloomustavat seika alljärgnevalt:

„Kindral Larka pidas Saue vallas Jõgisoo veskit ja meie olime samas vallas ta venna Juhani naabriks, talude piirid jooksid rööbiti. Hiljem ostis kindral Nõmmele maja ja perekond asus sinna.

Alates 1934. aastast tõmbus Larka poliitilisest elust tagasi ja asus põllupidajana Tallinna lähedal Sauel asuvasse tallu.

Meie linnas koolis käivad lapsed olid nende juures korteris ja meie suhtlesime tihedasti. Ajal, kui baaside leping oli sõlmitud, aga venelasi veel baasides polnud, viibisin Nõmmel külas. Akna all istuv kindral silmas Vabaduse puisteel maja ees peatanud autost presidendi käsundusohvitseri väljumas ja sõnas üllatunult: „Mida see nüüd siit otsib?” Külaline tuli sisse ja pöördus tervitamise järel Larka poole: „Härra kindral, kas ma võin teiega

Kaks valmi

LEHO MÄNNIKSOO

Ikka sõiduvees!

Ei ülekohus seisa kotis.
Tihti on see supipotis!
Mida suurem supipott,
seda suurem on ka kott.
Väiksem kott on hädaohus,
kui on suurem ülekohus!
See võib kohtus käriseda,
võtta võimud värisema!
Aga suure koti mees
on ka kohtus sõiduvees.
Ta võib suurde supipotti
raputada mitu kotti!
Sestap hoidkem supipotid
eemal igas mõodus kotist!
Muidu võib ka täitsamees
leida ennast supi seest!

Tuvid

Päts leiba käänul välja kukkus,
autost, mis seal kurvis mööduks.
Vist uks ei olnud hästi lukus,
et ta korraks lahti pöördus.

Leib lebama jäi valges liivas.
Üks viljameres küpsnud tilk.
Seal saabas tonksas siis ja riivas
üks ütlemata ülbe pilk.

Leib tõmbus küüru, kortsus valust,
näis anuvat ta kõrki lõõjat:
„Oh, parem korista mind jalust,
kui kõht on täis ja pole söõjat!

Ehk mäletad mind – olen jõud,
kes sündis eestimaisest rukkist!
Kui piinasid meid nälga ja õud,
lõin mina vallutajad pukist!

Siis, olles kapitali tüveks,
mind hinnates sa tõstsid kära,
et muuta inimkonna hüveks!
Ma palun, korista mind ära!

Kuid vile suul ja käsi taskus,
läks mööda saabas, polnud huvi!
Leib ohkas: „Raibe!” – Äkki laskus
ta koorikule seitse tuvi!

Ei Loodus meile halasta,
kui lükkad leiba jalaga!
Ei aita ükski erakond
Kui toitu nõuab kehafond.



FOTO: WIKIPEDIA

“Kindral
Andres Larka jääb
Eesti ajalukku
meie omariikluse
loomise ja selle eest
võitlemise tugevama
alussambana
eeskujuks
järelpõlvele.

öeldud, sarnaseks nii kui see oli kümnetel tuhandetel headel ja väärtuslikel eestlastel meie kodumaale Vene orjuse vägivaldse pealesurumise järele ja päale selle, kui ühe grupi isikliku võimu kindlustamisel oli väga palju jäetud tegemata meie iseseisvuse mahamängimisel.

Kindral Andres Larka jääb Eesti ajalukku meie omariikluse loomise ja selle eest võitlemise tugevama alussambana eeskujuks järelpõlvele. **K&E**

rääkida?” ja lisas minu poole vaadates, et soovib seda teha nelja silma all. „Selle härra ees ei ole mul saladusi,” vastas Larka. Oma ülesande ja kõneluse tähtsust riivlise hoiakuga rõhutades ja valveteisakut võttes esines külaline: „Härra kindral, riigi presidendi nimel teen Teile ettepaneku sõjavägede ülemjuhataja kohale asuda.” Larka oli midagi lausumata tõusnud ja vaatas vaikides aknast välja. Toas valitses vaikus. Nii tüki aega mõtisklenud, pöördus ta ümber ja vastas: „On juba hilja.” „Muud teil mulle ütelda ei ole,” küsis käsundusohvitser. „Ei,” vastas Larka. Külaline tervitas ja lahkus. (Usutletav on kahjuks surnud ega olnud võimalik täiendavalt küsitleda, kas see polnud mitte presidendi käsundusohvitser-kindral.)

1940. aasta juulis toodi Saele teade, et kindral Larkat ähvardab vangistamine ning soovitati teda hoiatada. Samal ööl (1940. aasta juulis) ilmunud Larka korterisse kolm isikut, üks neist vormis ja kaks erariides, viimaseist teine eestlane. Öised külalised käitunud väga viisakalt ja teatanud ilma formaalsuste ja läbiotsimiseta, et kindral Larkat kutsutakse mingite pisiasjade selgitamiseks. Samas lisatud kutsujad rahustuseks, et midagi ei tarvitse karta, ta võib paari päeva pärast tagasi tulla ja soovitatud isegi mitte pesu kaasa võtta. Rahustavad sõnad osutusid vales. Abikaasa ja lapsed nägid teda viimast korda ega saanud hiljem temast mingit teadet.”

A. Larka asus jagama tuhandete eestlaste üllirasket saatust ja elulõppu Vene vägivalla all, nende imperialistlike kavade teostamisel. Larka ainuke poeg Georg suri Kanadas 50-ndates eluaastates 1970. aastal. Tema ema on surnud. Teisest abielust oli Larkal kasupoeg Peeter.

Kindral A. Larkat tema 141. sünnipäeval meenutades võib kinnitada, et ta oli tõeline eesti tamm ja tugev ning erakordselt väärikas isiksus, kellel on olnud suured teened eesti rahva elu ja saatuse kujundamisel.

Tema elulõpu saatuse kujunes, nagu

Luulealbum Traatide vahel

See Eesti sõjavangide loodud ainuüksesemplaris omaloominguline luulealbum „Traatide vahel” nägi ilmavalgust Zedelghemis surmalaagris 1945. aasta novembris.

Arvo Koppa.

• Unelmate vaikesel rajal.

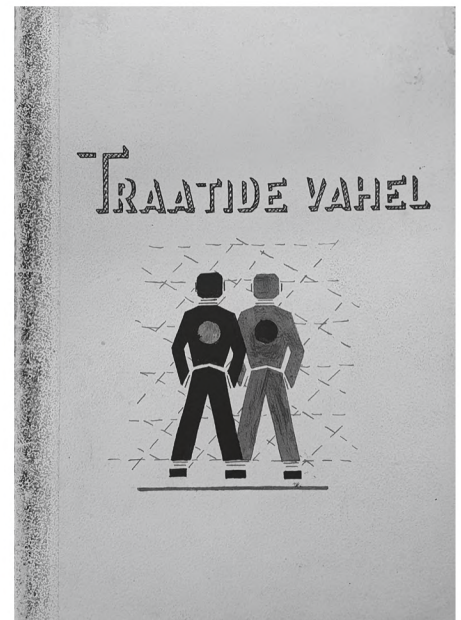
Mu mälestusis ikka mahajäänud kodu,
viib sinna tagasi mind igatsuste ring,
kus vangiuunelmaiseid näid vargsi vaikesid radu
käib minu elurajus valust puut hing.

Kuis oli kaunis tollal elu kuldne läte,
sui õnnelimas sellest elurajus jõi.
Kõik takistused murdusid all noorte käte,
suur õnnelik noist päevist minu rinda jäi.

Kiud jälle langeb pärnaladrust sügisculda
ja uljast noorust kutsub kaiku koolikell,
ent minu suule puistab aeg vaid muremulda;
jäänd hinge igatsus tost kõigest valus, hell.

Taab sillaks mälestuste üllas rada täna,
mis liuu juurde kaugusest siit kannab mind,
su palgeil naeratus ja silmis õnnesära, -
nii vastu tõttad mulle kui puurist pääsund lind.

Belgias, Zedelghem 10.10.1945.



Albumi „Traatide vahel” toimetajaks oli kooliõpetajast leitnant Arvo Koppa, kujunduse lõi kunstnik J. Kurist. Kahekümne viie luuletusele lisaks ilmus selles kogus ka üks helind: Kalju Ahvena luuletusele „Pagulane” loodud viis, mille autoriks kooliõpetajana töötanud eesti haritlane Einar Ligema. Üheks omaloomingulise luulealbumi loomise initsiaatoritest oli Zedelghemi vangilaagri kultuuritöö toimekonna esimees Karl Laane, kes enne sõda oli Eesti Haridusliidu juht ja pöördus ainukesena Zedelghemi vangilaagris kinnipeetud eestlasena 1947. aastal tagasi okupeeritud kodumaale. Lisaks Karl Laanele leidub albumis luuletusi ka Arvo Koppalt, Ainer Maigelilt, Leho Lumistelt ja Artur Mürsepat.

Album on uuesti välja antud faksiimile trükisena. Kirjastus: Ahto Laane, 2019.

Karl Laane.

Kord saabuvad uued päevad.

On kevad taas ja puhkeb uusi lilli,
taas kummub sinitaevas ilu maade.
ja sillutadas öhku tõuseb lüü...
Ent saatustavast ei kao musti pilvi,
on hall ja mülkaline elu maanteel,
ei kiini vaade ilu umbsoo- nöö...

Kõik unmisjalu, nagu silmist seotu,
ehk kuigi rahust, päikesest on järe.
ja tagasi kõik kadunud õnned tooks...
Kuid, ei kõik see, mis soovid, veelgi tootu
ja varjatuks jääb te meil õnne maa,
ning palju kaunist jääbki muinaslooks.

Ehk kuigi aja ränkus halvab jõudu,
meid üksnes lootussild viib ilu vaeva,
ja usk, et vastne päev taas valgust tooks.
- Kui tõttavadiki päevad oma sõudu
kord viimaks süiski täht uus sütib taeva
ja põimib uued päevad meks- looks.

Odense's, 14.4.1945.
Zedelghemis, 4.11.1945.

-17-

Zedelghemi surmalaager

Teise maailmasõja lõpus rajasid liitlased Zedelghemi vangilaagri, kus hoiti kinni kümneid tuhandeid saksa sõjavange, nende seas ka 11 700 lätlast ja 2800 eestlast. Järgnev ülevaade on refereering väliseesti ajalehes Vaba Eestlane (8.03.1961) ilmunud meenutusest, ajast kui oli möödunud 15 aastat Eesti sõjavangide vabastamisest.

Eestlased transporditi sellesse laagrisse septembris 1945 Saksamaalt Uklei järve ääres asuvast metsa-laagrist. Et mehed ei põgeneks, leiutasid meie liitlased muinasjutu – meid viiakse inglaste juurde abitöödele. Traatide vahele jõudes, õudsesse nälja- ja surmalaagrisse, oli aga tegelikkuse kogemine kibe pettumus. Selgus, et „abiteenistuse” meestele anti päeva kohta ainult 180 grammi saia, mis oli ka meie peamiseks toiduks kuni Zedelghemist vabanemiseni kevadel 1946.

Töoteenistus koosnes sellest, et sõdureil lasti kanda pangedega liiva ühest aiast teise – ja sealt teisel päeval tagasi. Nii mängiti hullumaja – mitte päevade, vaid nädalate kaupa. Pole siis ime, et vabanemisel iga mees oli keskmiselt 20 kilo kergem kui Zedelghemi tulles.

Vastavalt Morgenthau plaanile oli Zedelghem surmalaager, kus pidi toimuma nende SS-sõdurite ja üsna arvuka kogu ohvitseride hävitamine



Lätlased
Zedelghemi
vangilaagris
1945–1946.

FOTO: LÄTI
OKUPATSIOONI-
MUUSEUM



alatoitluse abil. See karm tõde selgus alles aastaid hiljem, kui Saksamaal ilmusid selle kohta vastavasisulised materjalid. Eestlased ja lätlased pääsesid sellest surmalaagrist 1946. aasta kevadel, kui selgus, et meie olime mitte mingid SS-lased, vaid mobiliseeritud Eesti sõdurid, kes võitlesid oma maa vabaduse eest kommunismi vastu.

Sõdurite majutamiseks kasutati Zedelghemis telliskivist laskemoonabarakke, mis oli rullidel liikuvate uste tõttu kui kaubavagunid. Barakkidel puudus lagi, samuti puudusid nende kütteks ka ahjud. Lisaks külmale ja niiskusele, mis talvel neis barakkides valitses, nõuti: aknad olgu hommikust õhtuni valla! Kui selle korralduse vastu eksiti, löid valvurid aknad kividega katki. Nii garanteeriti sõdureile kogu talveks „värsket“ Põhjamere õhk.

Zedelghemi laagris organiseeriti noortele õppe- ja koolitöö, moodustati mitu laulukoori, korraldati loenguid, vaidlusõhtuid, kontserte, aktusi ja muid meelelahutuslikke kokkutulekuid. Pühapäeviti jumalateenistused ja noorte skautmalev. Lisaks korraldati noortele isegi leeriopetust, mis oli ehk ka Zedelghemi suurimaks omapäraks ja kõigi sõjavangilaagrite imeks. Kogu selle mitmekesise kultuuritöö võimaldas rügemendi kirev koosseis, milles olid esindatud kõik elukutsed.

Võime ütelda – ka Zedelghemis me jäime inimesteks ja eestlasteks. Selle tundega südames elab killuke kodutuid isegi vangilaagris traatide vahel. Usume siiski, et kord saab teoks unistus vaikesest kodutarest härmas metsade ja lumehanges põldude vahel, sest meie vaim on raugematu.

AJALEHEST VABA EESTLANE 8.03.1961

Leho lumiste.

Zedelghemi eeleegia.

Mõte umbub kui tuha all laava:
haarat võikalt traatide lingust.
Mütad, - nutad all õhtuse haava,
ümber tormi ja viha hingus.

Malda ei enam küsimust hoida
sünnimaa - kas tulvil taas lüna?
Enam ei kiedestki tähti loida,
võlk lõhestab pilvede seina.

Kuhu? Kuhu, kui maagi veel puhkab,
udus kauged Kõitjärve rannad.
Siul kas varemil keerutab tuhha? -
ning igatsus elu ei kannu...

Küsid. Anud. Eht vaikib kõik muugi
nagu raudtul papliti rivi.
Vahur, too seisab okastraat luugil,
ja tornist taas vihiseb kivi.

Raputad aeda - traati kui löögu,
kuid ei rahu sest hinge saabu.
Pulbitseb sinuski viha hõõgur
all üksiku õhtuse haava.



Landeswehri sõja raskeimad lahingud

101 aastat tagasi valitses suvise pööripäeva eel Vabadussõja lõunarindel ärev ootus. Landeweher valmistus pealetungiks ja ka Eesti väeosi veeti Idarindelt Valga suunas. Nii noored kui ka vanad mehed kippusid lõunarindele, et maksta ülbetele parunitele kätte „700 aastase orjapõlve“ eest.

URMAS SALO, sõjaajaloolane

**Kalevlaste
1. rood Valgas
1919. aasta
kevadel.**

FOTO: EFA.57.A.269.93

18.

juunil esitas Landeswehr ultimatiivsed nõudmised Eesti vägede äraviimiseks Põhja-Lätist. Kuna Eesti väejuhatuse jäi Inglismaa esindajate toetusel oma

varasematele nõudmistele kindlaks, alustasid sakslased 19. juunil sõjategevust. Kindral von der Goltzi kaugeleulatuvad plaanid ei lubanud tal peatuda. Kasutades Andrievis Niedra valitsust kattevarjuna, lootsid sakslased kiirelt tegutsedes tülikad eestlased Lätist tõrjuda. Pettusega kaasati sõtta Rauddiviisi jõud ja rikuti baltisakslaste suhted põlisrahvastega. Umbes 700 noort meest pidid surema Saksa ja Baltisaksa militaristide ning Niedra ambitsioonide pärast.

Landeswehri sõjast, eriti selle esimesest perioodist, võidukatest lahingutest Rauna–Võnnu–Stalbe–Lemsalu all, on kirjutatud palju ning üsna põhjalikult. Vähem tähelepanu on pööratud lahingutele Riia all, mis kõik polnud võidukad. On

kummaline, et eestlaste jaoks kõige kaotusterohkem Vabadussõja lahing Salaspilsi (tollase Kurtumuiža) juures on jäänud tõsisema uurimiseta. Ka mõni teine Landeswehri sõja lõpu lahing oli väga ohvriterohke ning vajab selgitamist miks nii juhtus. Kas kiirustati liigselt või tehti vigu pealetungide ettevalmistamisel?

Saksa ja Eesti väejuhatuse plaanid ja nende täitmine

Kindral Rüdiger von der Goltzi koostatud operatsiooniplaan Eesti ja Põhja-Läti vägede võitmiseks oli keeruline. Esimesena pidid Lemsalu (Limbaži) peale ja seejärel Straupe–Stalbe–Volmari (Valmiera) suunal tungima Rauddiviisi jõud. Nende edust Rauna vahel. Üldjoontes oli

eesmärk kahelt tiivalt haarates Eesti väed Võnnu ja Volmari vahel purustada.

Eesti väed jäid kaitsele, kuid valmistusid vastulöögiks. 3. diviisi staabis peeti oluliseks tiibade kaitset ja seepärast paigutati tugevamad väeosad, Eesti 3. ja 6. polk tiibadele ja värskest formeeritud Läti 2. Võnnu polk rinde keskele sakslaste pealöögi suunale. Lätlaste jätmist Landeswehri pealöögi suunale tuleb kriitiliselt hinnata, sest diviisi juhatusel puudus mainimisväärne reserv Volmaris veel kolmandal sõjapäeval.

Eesti–Läti vägedel oli sõja algul ligi pooleteise või isegi kahekordne ülekaal isikkoosseisus, u 6760 tääki ja mõõka kuni 4500 (või 3350) Landeswehri ja Rauddiviisi täägi ja mõõga vastu. Sakslastel oli aga ligi pooleteise kordne ülekaal tulejõus, st kuulipildujates ja suurtükkides. Suurtükkide jaoks leidis ka rohkelt gaasimürske. Eesti vägedel polnud miinipildujaid, mida sakslased efektiivselt kasutasid. Eestlastel oli aga soomusrongide arvelt tunduv ülekaal tulejõus raudtee juures. Sakslased kasutasid luureks ja tulejuhtimiseks lennukeid, mida eestlastel polnud. Ainsa rindele saadetud oma lennukilasiid Eesti sõdurid alla.

Kuna osa Eesti vägesid pidi kaitsma ka passiivseid rindelõike, siis oli sakslastel põhilistel löögisuundadel võimalik saavutada vajalik ülekaal.

Sakslaste sõjaplaan vedas viltu kohe, kui Rauddiviisi küljekaitse kolonn sai 20. juunil 9. polgu pataljonilt lüüa Lemsalu ees ja põhijõud ei jõudnud ei sel ega järgnevatel päevadel vallutada 6. polgu osadelt Stalbet. Ehkki Landeswehr murdis 21. juunil raudtee ja Rauna vahelt Läti Võnnu polgu rindel läbi, peatasid Lode jaa- ma juures nende edasitungi soomusronglased ja kuperjanovlased ning surusid nad õhtuks tagasi. Ka Rauna ees peatasid 3. polgu osad sakslaste pealetungi. Starti juurde jõudnud Landeswehri jõud sattusid Rauddiviisi pealetungi nurjumise tõttu

lõksu. Tänu toetusjõudude juurde- saamisele purustati järgmisel päeval sakslaste jõud Skangali ja Starti all ning õhtul hakkasid Landeswehri ja Rauddiviisi jõud taanduma. 23. juuni hommikuks jätsid nad maha Võnnu.

Eesti poolele ja sakslastele oli esimesel võitlusperioodil ägedam ja kaotusterohkem lahing 22. juunil Skangali mõisa pärast, kus langes 14 kalevlast ja 3 soomusronglast ning kuni 60 sakslast. Sakslastele oli sama kaotusterohke ka lahing Starti juures. Lahingud kujunesid veristeks, sest vangi langeda ei tahetud või

neid ka ei võetud. Vangi langenutega käituti mõlemal poolel sageli julmalt.

23. juunil kell 10 andis 3. diviisi ülem kindral E. Pödder päevakäsu, millega käskis saavutatud võite põlisvaenlase üle tähistada kogu maal lippude heiskamise ja kohalikes garnisonides sõjaväeparaadidega.

Sakslased said lüüa, kuna nad alahindasid eestlasi, puudulik oli luure ja ka vägede üldjuhtimine ning neil polnud piirkonnas vajalikke reserve. Samuti oli nende, eriti riigisaksa vabatahtlike, Rauddiviisi võitlusmoraal madalam.

**Sakslased
said lüüa, kuna nad
alahindasid eestlasi,
puudulik oli luure ja ka
vägede üldjuhtimine
ning neil polnud
piirkonnas vajalikke
reserve.**

Saksa väed Riia kaitse

Eesti väed jälitasid taanduvaid sakslasi ja mürdsid kiirelt nende vastupanukatsed Englārte, Sigulda ja Inčukalnsi all ning hõivasid 27. juunil Riia ees Ropaži.

Landeswehri väed tõmbusid käsu kohaselt 27. juuni hommikuks tagasi uuele kaitseliinile Koiva suudmeala, Väikese ja Suure Valgejärve (Mazais ja Lielais Baltezers) ja Jugla (sks Jegeli) järve joonel Riia ees. Ühtlasi toimus vägede ümbergrupeerimine, sakslaste vasakul merepoolsel tiival

**Soomusauto
Vanapagan
Ropažis, juuni
1919.
Vasakult teine
6. jalaväepolgu
ülem kapten
Karl Tallo.**

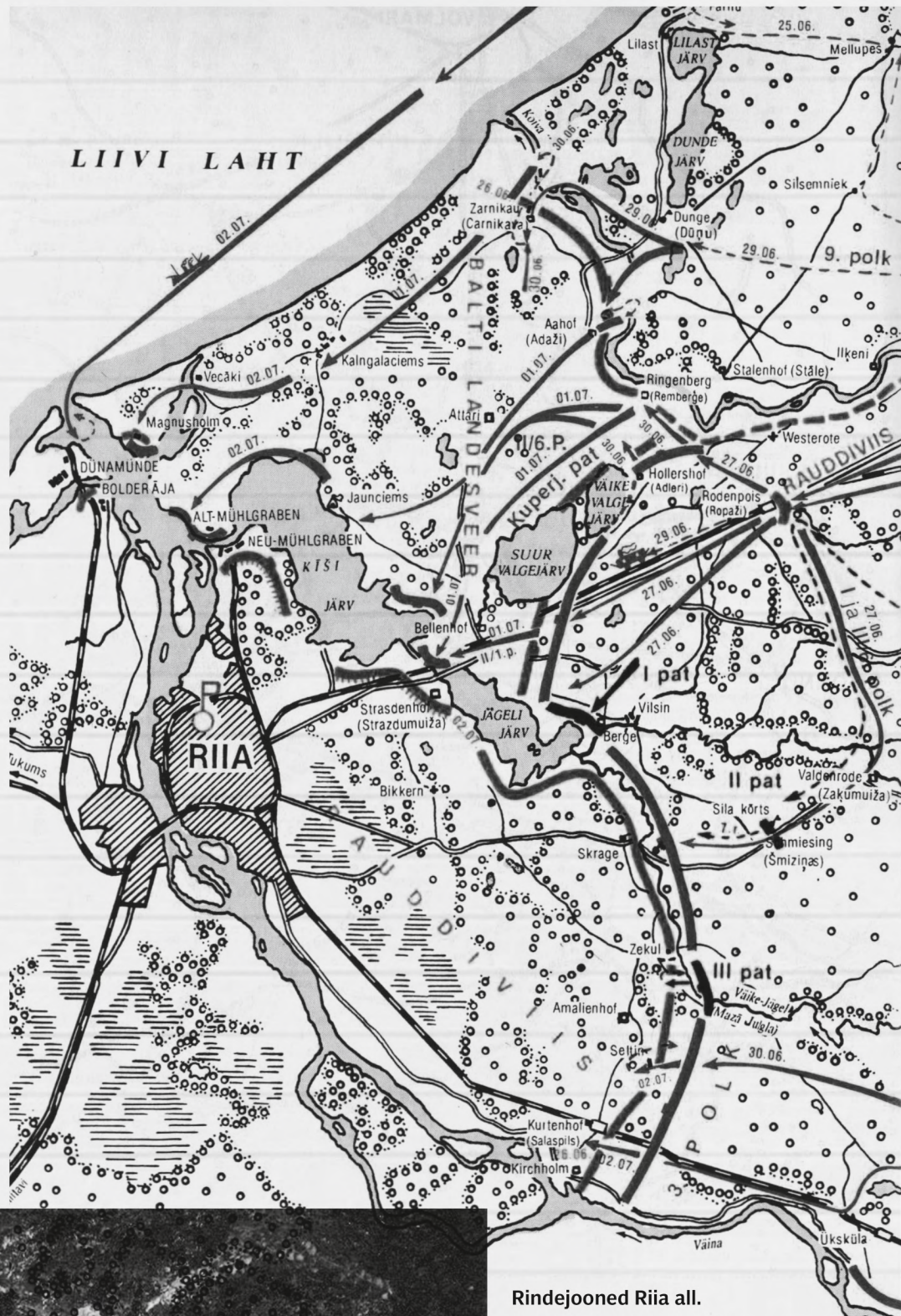
FOTO: EFA.114.A.252.121



Adaži juures asunud Rauddiviisi jõud paigutati paremale tiivale Jugla järvest mööda Väike-Jugla (Maza-Jugla) jõge ja üle Cekule, Kurtumuiža (sks Kurtenhofi) kuni Daugavani. Sellel kaitseliinil, sks *Jägelstellung* olid Saksa väed seisnud ka I maailmasõja ajal 1917–1918 ning siin olid alles kaitserajatised, kaevikud, kuulipildujapasad ja okastraattõkked.

Saksa poolel oli Riia kaitsel kokku u 5500 tääki ja mõõka. Eesti 3. diviisi vägedel koos soomusrongidega oli kokku 6500 tääki ja mõõka. Sakslaste jõud olid tugevnenud, kuna siin rakendati ka varem Riias olnud Landeswehri 1. rügement ja Ogre piirkonnast toodud Rauddiviisi pataljonid. Kaasati ka rohkem suurtükiväge ja kuulipildujaid. Samas oli mõni väeosa rindelt eri põhjustel, ka ebakindluse tõttu, kõrvaldatud. 6. reservkorpuse juhatus palus korduvalt kõrgemalt väejuhataselt toetust, algul 4–5 pataljoni suurtükiväega, lõpuks sooviti terve 1. kaardiväe reservdiviisi saatmist. Kindral von der Goltzil oli plaan Rauddiviisi vasturünnakuga paremalt tiivalt suruda Eesti väed Inčukalnsi juurde ja purustada. Kuid 28. juunil Versailles' rahulepingule alla kirjutanud Saksamaa valitsus ei saanud enam kindralit toetada.

Sakslaste mahajäetud Liepājas maabus 27. juunil K. Ulmanise valit-



Rindejooned Riia all.

REPRO: EESTI VABADUSSÕDA 2. KÕIDE

Landeswehri löögiüksuse eskadron 1919.

FOTO: ERA.1298.1.461.18

sus. Läti sõdurid vangistasid Niedra, kuid tal õnnestus uuesti põgeneda sakslaste juurde. Briti laevadega viidi 30. juunil Liepājas ka Ruhjas formeeritud 3. Jelgava jalaväepolk. Liitlaste esindajad asusid sobitama vaherahu.





**Fotol vasa-
kult: kapten
Karl Parts,
kindralmajor
Ernst Pödder ja
alampolkovnik
Nikolai Reek
29. juunil 1919
Ropāzis.**

FOTO: EFA.57.A.269.132

3. diviisi vaieldav pealetungiplaan

28. juunil Inčukalnsi saabunud kindral Laidoner andis seal direktiivi saksa kaitseliini läbimurdmiseks. 29. juunil hommikul jõudsid rindele Ropāži jaama juurde kolm soomusrongi ja seega tulejõud tugevnes. Kuid Riia vallutamise haki kiirustama, sest soomusronge vajati Pihkva all.

29. juunil andis 3. diviisi juhatus pealetungikäsu kõigile väeosadele ja selle põhjal koostas 6. polgu ülem alamkapten K. Tallo pealetungikava. Ta otsustas suurtükiväe toetusel ületada Väike-Jugla jõe Zaķumuiža–Riia maantee suunal Jugla saare lõigus üle Kulpe ja Skrāgi silla. Lõuna poolt jõe ületamisest ta loobus, kuna seal oli vajalik ehitada parved. 30. juuni õhtul toimus 3. diviisi staabiülema N. Reegi, soomusrongide divisjoni juhtide ja kolme polgu ülemate nõupidamine Zaķumuižas. Alampolkovnik N. Reek soovis algul teha läbimurde raudtee suunal soomusrongidega. Soomusrongide juht kapten Parts keeldus ja soovitas tungida Riiga paremalt tiivalt, Vecmilgrāvis juurest. Seejärel otsustas Reek rünnata lõuna poolt, et lõigata ära sakslaste taandumisteed. Pealöökk kavatseti anda järgmisel päeval lõuna pool Jugla järve 6. polgu pataljoni, Kalevlaste Maleva, 2. Võnnu polgu ja 3. polguga. Soomusrongide divisjonile jäi Riia

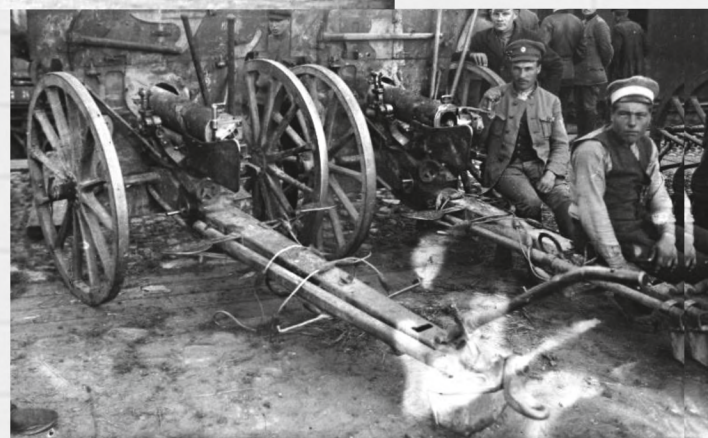
otsese vallutamise ülesanne. Reek nõustus Tallo ettepanekuga ja andis talle toeks kalevlased.

Nõupidamisel esitas polkovnik O. Heinze ettepaneku anda pealöökk vasakul tiival piki Daugava kallast Kurtumuiža–Riia suunas. Selleks soovis ta enda alla tagasi saada 1. polgu pataljoni koos patareiga. Kahtlemata oleks see 3. polgu lööki tugevdanud.

3. jalaväepolk jõudis oma rindelõiku alles 30. juuni õhtuks. 30. juunil saadi infot, et Rauddiviis toob Kuramaalt omale abiväge. Samal päeval teatas Reek ülemjuhatajale, et kohalike jutu järgi ehitavad sakslased Kurtumuiža juures üle Daugava pontoonisilda. Seepeale käskis Laidoner seal nende võimalik taganemistee katkestada.

“Tegevusse astus ka Eesti laevastik Johan Pitka juhtimisel. Landeswehr taandus seepeale Kiši järve (Kišezersi) ja Daugava suudmes jõe taha.

2. Võnnu polgu III pataljon asus 29. juunil Cekuli ümbrusest lõunas- se üle Väike-Jugla jõe Augstkalnsi, Reipini juurde. Kuna Eesti 3. polk polnud rindele jõudnud, oli vasak tiib (lõunatiib) lahtine ja Rauddiviisi



**Kalevlaste
kätte jäänud
sõjasaak
Skangali mõisa
juures peetud
lahingus, 1919.
aasta juuni.**

FOTO: EFA.257.A.287.284

1. rügemendi II pataljon ründas 10. ja 12. roodu küljelt. Neile läks appi 11. rood suurtükirühma toetusel. Lätlastel tuli tiibhaarde pärast tagasi tõmbuda. Suurtükitulega tõrjuti sakslased siiski Zeltiņi kipsivabriku suunas taanduma. Pataljon kaotas sel päeval 15 meest langenute, 7 haavatute ja üle 30 teadmata kadunutena. Nii polnud lätlastel kohe uueks pealetungiks valmis.

Vahepeal, 30. juunil – 1. juulil saavutasid edu 6. polgu II pataljon, kuperjanovlased ja 9. polk rinde paremal tiival. Tegevusse astus ka Eesti laevastik Johan Pitka juhtimisel. Landeswehr taandus seepeale Kiši järve (Kišezersi) ja Daugava suudmes jõe taha.

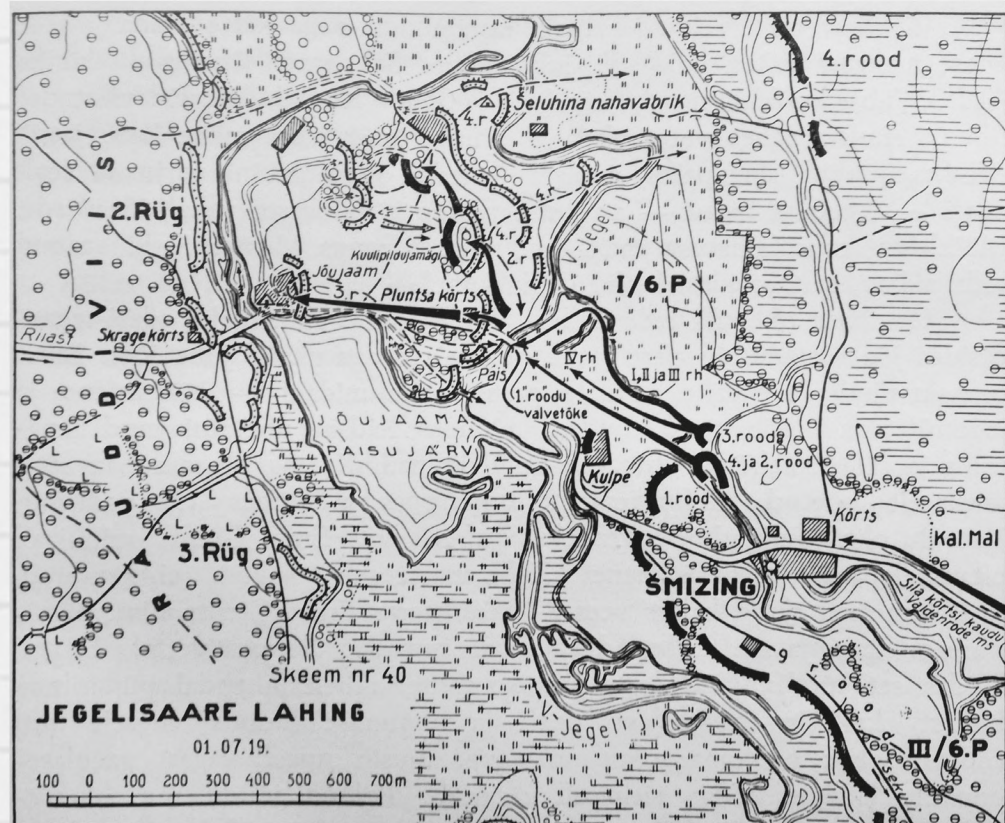
Surmalõks Jugla saarel

Jugla saarel ja selle lähedal oli sakslastel üks paremini ettevalmistatud kaitsesüsteem, kaevikud, kuulipildujapesad ja tõkked. Jõgi ja

ülepääsud olid tulega hästi kaitstud. Üle Väike-Jugla jõe (20–30 m lai ja üle 2 m sügav) viis u 700 m laiusele saarele Kulpe sild, sellest lõunas oli paisujärve tamm. Saare lääneküljel elektrijõujaama juures viis üle kanali Skrāgi sild ja põhjas teine sild. Sakslased olid teisel pool Kulpe silda kahe kuulipildujaga Plunči kõrtsi raudkivihoones. Sild oli mineeritud ja juhtmed jooksid kõrtsihoonesse. Kõrtsi ja silda sai vaenlane tulistada ka põhja pool asuvalt nn Kuulipildujamäelt. Kaitsel saarel ja selle lähistel kuni Stopini taluni oli Rauddiviisi 3. rügemendi kaks pataljoni ja eskadron koos kahe patareiga. Nende tagalas oli varus veel kaks 2. rügemendi pataljoni.

Eesti 6. polgu I pataljoni roodud püüdsid ületada Väike-Jugla jõge Kulpe silla juures 28. juunist, neil oli toeks algul üks, siis kaks patareid. Sakslaste hävitav kuulipilduja- ja suurtükitali aga üle silla tungida ei võimaldanud. Sakslased purustasid suurtükitulega ka Kulpe talu, kus oli eesti valvepost. 29. juunil kasutasid sakslased gaasimürske.

1. juuni hommikul 6. polgu I pataljoni pealetungi algus venis sakslaste ägeda tule tõttu, tule avasid ka eesti patareid. Esimesena rünnakule määratud 3. roodu ülem lipnik Johannes Parts kõhkles, tal oli eelaimus, et teda



ootab ees surm, kuid oma mehi ei tahtnud ta surma viia. Siiski asus ta keskpäeval kategoorilise käsu peale rooduga rünnakule. Üks rühm ründas demonstratiivselt silla suunas, teised hiilisid jõe äärde ja sealt läbi rukki silla juurde. Kergekuulipildujaist ja püssidest avati tuli kõrtsi akendesse ja sakslased põgenesid. Miinijuhtmed lõigati läbi ja ületati sild. Hoolimata sakslaste suurtükitulest jätkas rood mööda maanteekraavi edasitungi

Jugla saare lahingu skeem, 1. juulil 1919.

REPRO RAAMATUST:
6. JALAVÄEPOLK
VABADUSSÕJAS

ja jõudis saare teisele kaldale Jugla elektrijaama. Sakslased hakkasid nüüd tulistama gaasimürskudega ja mehed pidid taanduma, sest gaasi vastu olid kasutada vaid niisutatud taskurätid või riidetükid. Seejärel asusid sakslased suurte jõududega vasturünnakule. Eestlased taganesid saarelt, kuid kaotused olid rasked, ligi kolmandik roodust: 7 surnut eesotsas rooduülem lipnik J. Partsiga ja 19 haavatut. 3. roodule olid saarele järgnenud ka 4. ja 2. rood, liikudes Kuulipildujamäe ja Šeluhina nahavabriku suunas kuid sakslaste ägeda tule all tuli neilgi taanduda. Osa mehi pääses saarelt veel üle silla või paisu kuid osa mehi pidi ületama jõe, kuid kõik ei osanud ujuda.

Rünnakut toetasid suurtükitulega kaks suurtükipatareid (4–84 mm inglise kahurit ja 2–122 mm haubit-sat), kokku lasti sel päeval välja ligi 1800 mürsku, kuid sakslaste kaitset purustada ei suudetud.

Kell 15.30 andis Tallo rünnaku-käsu reservi jäetud Kalevlaste Maleva pataljonile, keda ta varem kohe 6. polgu mehi toetama ei lubanud. Kalevlaste ülem Leopold Tõnson ei tahtnud mehi mõttetult surma saata ja



Väike-Jugla jõe pais ja purustatud Kulpe sild.

FOTO: EFA.114.A.252.126



Kalevlaste staap
Muceniekis,
1919. aasta
juunis.

FOTO: EFA.57.A.269.135



Kalevlaste
Maleva ülem
Leopold
Tõnson.

FOTO: MUIS.EE

nõudis suurtükiväe suunamist saksa kuulipildujapesade ja patareide vastu ja kirjalikku pealetungikäsku ning keeldus enne rünnakule asumast. Tallo andiski kirjalikult Reegi käsu pärast suurtükitule ettevalmistust kohe üle silla tungida, sest paremal pool on vaenlane löödud ja soomusrongid Riia juurde jõudnud. Kui vasak tiib edasi ei tungi, võivad soomusrongid kimpu jääda (tegemist oli valeinfo). Kalevlased tegidki ühe rünnakukatse, kuid tugeva tule all sillani ei jõudnud, olid kaotused. Õhtupoole hakkasid sakslased rünnakuks koondunud pataljoni pommitama gaasimürskudega, mille eest kaitseks olid vaid niisutatud taskurätid. Meeste silmad jooksid vett, ninad kipitasid, mõnel oli verejooks ninast või oksendamine. Nii tuli sillast kaugemale tõmbuda. Sel päeval sai surma 2 kalevlast, haavata ja põrutada 10 meest.

6. polgu allüksused kaotasid Jugla saarel ja selle lähedal ühe päevaga kokku langenutena 26 meest, uppunutena 3 meest ja haavatutena 68 meest, 5 langes vangi. Sakslased olid saarele jäänud eestlaste surnukehadel püssipäradega näod sisse löönud. Polguülema Tallo otsus rünnata sakslasi Jugla saare sildade kaudu oli tõsine viga, saksa kaitse alahinda-

mine ja viis asjatute ohvriteni. Palju edukam oleks võinud olla rünnak Stopiņi–Saldenieki rajoonis, 2–3 km Jugla saarest lõunas, seal oli maastik jõe forsseerimiseks soodsam: kitsas, kuiv ja metsaste kallastega jõeorg.

2. juulil tegid sakslased saare silla juures katse üle jõe tungida, kõigepealt pommitati eesti positsioone gaasimürskudega. Kannatada saanud 3. rood tuli viia tahapoole. 1. rood hoidis siiski silda kuulipildujatule all ning sakslased üle ei pääsenud.

“ Õhtupoole hakkasid sakslased rünnakuks koondunud pataljoni pommitama gaasimürskudega, mille eest kaitseks olid vaid niisutatud taskurätid.

Sõja kõige kaotusterohkem lahing

Rauna alt teele asunud 3. polk oli liikunud üle Nītaure ja peatunud ligi kaks päeva Mālpilsis. 29. juunil jõudis polk Lielkangarisie ja alles 30. juunil

Tinuži (Lindenbergi) mõisas. Sealt liikusid I ja III pataljon Amālijas-muiža ja Zeltini vastu liinile ning II pataljon üle Ūksküla (Ikšķile) jaama mööda raudteed Kurtumuiža (Kurtu või Kurte mõisa, ka Kurtes muiža, sks Kurtenhofi) suunas. Enne õhtut olid kokkupõrked saksa valvetõketega ning mõni sõdur sai haavata.

1. juulil kell 13.20 saatis alampolkovnik N. Reek polkovnik O. Heinzele, 3. polgu ja Läti Võnnu polgu ülematele diviisiülema korralduse, mis sisaldas eksitavat infot: *Soomusrongid ja Kuprianovi partisanid mürdsid järvede vahelt läbi ja tungivad Riia sisse. 6. polk murdis Skrage kõrtsi juures läbi ja peab ägedat lahingut vaenlasega. Kurtenhof peab tormi jooksupära võetud saama et vaenlase põgenemise tee ära lõigata ja meile võimalust anda oma põlist vaenlast ära hävitada. Diviül käskis 2. Võnnu ja 3. jalaväe polgule tormijooksuga vaenlase vastu panekud murda...*



6. polgu 10. roodu sõdurid Koiva liinil 1919. aasta juunis.
FOTO: EFA.51.A.265.220

1. juulil tegid polgu osad pealetungikatse, I pataljon lõi sakslaste valvetõkke laiali ja sai saagiks 2 kuulipildujat. 1. rood sattus läti patare'i tule alla ja pidi tagasi tõmbuma. Sakslased kasutasid rünnaku tõrjumiseks gaasimürske, kuid õnneks oli tugev tuul. II pataljoni 6. rood jõudis 300 meetri kaugusele raudteejaamast, kuid pidi vaenlase tule all taanduma. Päevaga sai 10 sõdurit haavata.

Rauidiviisil seisis 3. polgu vastas 1. rügemendi (Schleswig-Holsteini rügemendi) kaks pataljoni (6 kompaniid), eskadron ja 2 suurtükipatarei.

Pärast keskööd 2. juunil asusid polgu kolm pataljoni pealetungile. Pealöögi raudteejaama ja Kurtumuiža suunas andis II pataljoni alamkapten Boris Seplingu ja III pataljoni alamkapten Paul Triigi juhtimisel. 7. ja 8. rood pidid lõuna pool raudteed vallutama Kurtumuiža ja Salaspilsi (Kirchholmi), 6. rood piki raudteed lubjavabriku ja raudteejaama. 9. ja 12. rood pidid tungima vastase positsioonidesse põhja pool raudteed, vajadusel toetama 6. roodu. lahingus mitte osalenud ja kaotusi kandnud II pataljoni roodud. Abilöögi Zeltiņi kipsivabriku – Amālijasmuiža suunas teostas I pataljoni alampolkovnik Paul Kunnuse juhtimisel. 4. rood jäeti patare'i kaitseks. Polku toetasid 3. suurtükiväepolgu 3. patare'i (kaks 107 mm raskekahurit) ja 4. patare'i rühm (kaks 84 mm kergekahurit).



III diviisi ülem kindralmajor Ernst Pödder, diviisi staabiülem alampolkovnik Nikolai Reek, autojuht ja 6. jalaväepolgu ülem alamkapten Karl Tallo Väike-Salatsi lähedal 1919 kevadel.

FOTO:
EAA.2111.1.13323.2

Seda oli ilmselt vähe kaitseliini läbimurdmiseks. Pealegi ei olnud tehtud korralikult luuret. Ei loodud ka koostööd põhjatiival asuva Läti 2. Võnnu polgu III pataljoni ja läti patareiga. Lätlased oleks ehk aidanud ka maastikul paremini orienteeruda, Eesti rooduülematel kaarte polnud.

Õõ oli vihmane ning sompus, mis võimaldas saksa positsioonidele lähedale hiilida. Seal olid mitmekordsed traattõkked. Rünnakule mindi suure vaimustusega ning pool tundi pärast keskööd algas vihane võitlus. Sakslased 1. rügemendi III pataljonist kaitsesid oma seisukohti visalt, paiguti läksid käiku täägid, püssipärad ja käsigranaadid. Lahing

kestis kaks tundi, kuni õnnestus saksa positsioonidest läbi murda Kurtumuiža ja raudteejaama üldsuunas. 7. rood tungis edasi Daugava kaldal ja lähenes vana kindluse varemetele, kuid sattus ägeda tule alla. Langes rooduülem leitnant Georg Zimmermann ja sõdurid taganesid ilma juhita põdsastikku. 8. rood vallutas Kurtumuiža, saadi 3 kuulipildujat, 5 suurtükihobust, telefoniaparaate jm. Mälestustes on mainitud ka 2–4 suurtükki, kuid need jäeti taandumisel maha. Ilmselt oli Kurtumuižas saksa 1. rügemendi välistaap, sest side allüksustega katkes. 6. ja 12. rood III pataljoni ülema juhtimisel hõivasid jaama, 12. roodu ülem leit-



**Lahingus
langenud
rooduülem
leitnant Georg
Zimmermann.**

FOTO: EFA.114.3.4606

nant Jõgevast sai haavata. Jaamast püüti edasi tungida.

Ehkki Rauddiviisi 1. rügemendi III pataljon oli põgenenud, avasid sakslased peagi ägeda tule nii suurtükkidest, miinipildujatest kui ka kuulipildujatest. Rauddiviisil oli raudtee piirkonnas reservis juuni lõpus Bauskast toodud Brandise salk. Selles oli kolm jalaväe- ja üks kuulipilduja kompanii, lisaks juures ratsaeskadron ja suurtükipatarei. Ilmselt Brandise salk asuski vasturünnakule ja sundis ägedas võitluses eestlased taanduma endistele seisukohtadele. Polguülemal polnud reserve, et sakslaste rünnakut peatada. Saksa allikail taastati olukord kahe tunni pärast, Eesti allikail kestis tulevahetus Kurumuiža juures kella 13-ni.

3. polgu mehed võitlesid surmapõlgamatult, suure vihaga, võitlust jätkasid ka kergelt haavatud. Lange-nuid oli 6. roodul 2 sõdurit, 7. roodul 1 ohvitser, 8. roodul 7 sõdurit, 9. roodul 3 sõdurit ja 12. roodul 5 sõdurit. II pataljonist sai haavata 35, põrutada 10 ja algul oli ka teadmata kadunuid.

Käsitsivõitlus Zeltini kipsivabrikus

3. polgu I pataljoni roodud alustasid rünnakut eri aegadel. 2. rood alustas suurtükitule toel rünnakut kell 3, murti läbi sakslaste eelpositsioon ning pool roodu eesotsas rooduülemaga tungis käsitsivõitluses tääke

ja granaate kasutades Zeltini kipsivabrikusse, kuid edasi tungida ei õnnestunud. Kipsivabrikus oli kaitsel üks sakslaste rood (1. rügemendi II pataljoni 2. rood) ja nad hakkasid juba taanduma, kui neile tuli appi 50 draguniga eskadron Amälijasmuižast. Sakslaste vasturünnakus osales ilmselt ka II pataljoni 1. rood. Kahelt poolt avati kuulipildujatuli. Mälestuste järgi olnud sakslaste kuulipildujad ka vabriku korstnatel. Ka lõuna pool asuvate 9. ja 11. roodu ahelikest mürdsid sakslased läbi ning lõikasid kipsivabrikusse tunginud poolroodu

3. polgu mehed võitlesid surmapõlgamatult, suure vihaga, võitlust jätkasid ka kergelt haavatud.

ära. Teised I pataljoni roodud ei jõudnud kipsivabriku juurdegi, vaid takerdusid teel kipsikaevanduste juures. Seetõttu tuli ka 2. roodul taanduda. Jalamaakuulaja mälestuste järgi tuli roodule appi III pataljoni rood ja nad läksid uuesti kipsivabrikusse. 2. roodust langes käsitsivõitluses 11 sõdurit (sh üks kuulipildur), leitnant Mardo langes vangi, üks sõdur samuti, või jäi

teadmata kadunuks, lisaks said 16 sõdurit haavata ja sama palju põrutada.

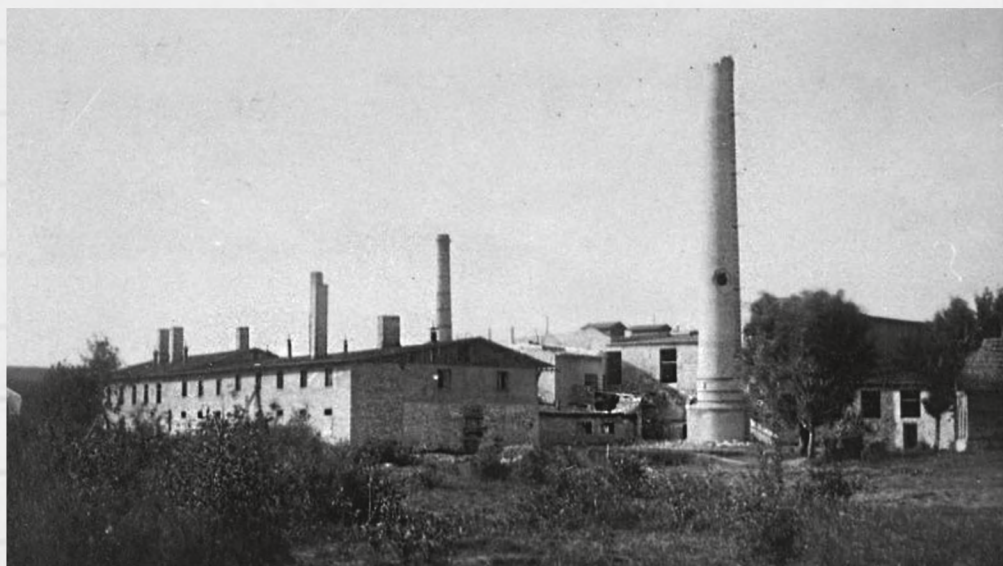
1. rood leitnant Stockeby juhtimisel asus liikuma kell 6 ning sattus otse liikudes läti patarei tule alla ja pidi siis vasakule poole suunda muutma. Lõpuks jäid nad peatuma sügava ja laia kipsikaevanduse ees, mille teisel kaldal oli sakslaste kaitsepositsioon. Roodu parem tiib jõudis traattõkkeni, kust vaenlane peagi ägeda tule avas. Vasakul tiival taandus 3. rood ja ka sealt avasid sakslased tule. Kolmest küljest tule alla jäänud rood oli sunnitud kell 9 tagasi tõmbuma. Seejärel tõrjuti sakslaste vasturünnak. Õhtuni jätkus saksa suurtükituli ja hilisõhtul avati veel kuulipildujatuli. 1. rood kaotas 1 mehe surnuna, 1 jäi teadmata kadunuks ja 8 sai haavata. 3. roodul oli ka 1 langenud. I pataljonist paremal Augstkalnsi juures seisnud polgu 10. rood pealetungikäsku ei saanud.

3. polgu kaotused olid kokkuvõttes suured, langes 31 meest, sh 1 ohvitser ning haavatuid oli 106. Mälestustes on aga ilmselt koos kergelt haavatute ja põrutatutega see arv 213. Tegemist oli eestlastele kõige kaotusterohkema lahinguga Vabadussõjas ja Eesti poole kaotuste üldarvult teise lahinguga Paju lahingu järel.

Tollal arvati, et selle lahinguga nurjati Rauddiviisi võimalik

**Zeltini kipsi-
vabrik veel
tervena, 1917.
aastal.**

ARHIIVIFOTO





pealetung, mis oleks võinud kaitseks mitte valmistunud Eesti vägedele ohtlik olla. Rauddiviisil olnud koondataud pealetungiks raudtee piirkonda tugevad reservid, löögiosad ja neil olnud kavas 2. juuli öösel asuda ise pealetungile Üksküla suunas. Von der Goltzil selline kavatsus varem oli, kuid Landeswehri osade tagasitõmbamine rindel Riia põhjas ja kirdes mõjutas kindralit pealetungist loobuma. Pealetungiks toodud suurtükilaskemoona kasutati aga eestlaste rünnaku tõrjumiseks ära.

Sakslased taandusid oma positsioonidelt öösel vastu 3. juulit kella 1 paiku ning liikusid üle Riia sildade Daugava taha. I pataljoni sõdurid said pärast lahingut teada, et sakslastel oli 22 langenut ja üle 50 haavatu. Pole selge kas need kaotused olid vaid Zelteni piirkonnas või kogu rindelõiguses. Eestlased asusid langenuid matma juba 3. juulil. Polguülem kapten Jaan Kruus vaatas sel päeval ka ise lahinguvälja üle.

Tagantjärele loeti nõrgaks oma suurtükitle toetus, samal ajal kui sakslastel oli tulejuhtimine eeskujulik. Puudulikuks loeti ka I pataljoni ettevalmistus pealetungiks ja selle

3. jalaväepolgu jalaluure komando.

ARHIIVIFOTO

Kurtumuiža (Kurtenhofi) asula tsaari- aegsel pildil.

ARHIIVIFOTO

korraldus. Ei olnud tehtud maastiku luuret ja seega sattusid kolm roodu läbipääsmatutesse kipsikaevandustesse ning kipsivabriku juurde ei jõudnudki. Juhul kui I pataljonil oleks õnnestunud vallutada Amālijasmuiža, oleksid nad saanud rünnata lõuna pool võitlevaid sakslasi tiivalt ning nii mõjutada lahingu käiku Kurtumuiža juures. Reaalselt aga kanti suuri kaotusi, kuid edu ei saavutatud. Ka 1. roodu ülem leitnant Stockeby kritiseeris oma mälestustes I patal-

joni ülema alampolkovnik Kunnuse tegevust, lahingukäsus olnud valed andmed vaenlasest, polnud andmeid naaberrootude tegevusest ja polnud lätlasti informeeritud eesti operatsioonist. Ka oli 1. roodu parem tiib jäetud kaitseta, 10. rood edasi ei tunginud. Erinevalt II ja III pataljoni ülemast Kunnus ise pealetungil ei osalenud.

Samal ajal oli 9. jalaväepolgu ja laevastiku eduka tegevusega merepoolselt tiivalt 1.–2. juulil Riia saatus otsustanud. Sellest sai aru ka kindral





**3. polgu ülema
alampolkovnik
Jaan Kruus.**

FOTO: EFA.57.A.269.7

**Eesti sõdurite
mälestus-
sammast
Salaspilsi
kalmistul.**

AUTORI FOTO

“Ehkki sõdurid soovisid
võidelda sakslastega, oleksid
pidanud väeosade ja pataljonide
ülemad tegevust paremini
planeerima ja pealetunge hoolikalt
ette valmistama.

von der Goltz ja 2. juuli õhtul ja öösel viidi Landeswehri ja Rauddiviisi põhijõud ära üle Daugava. Nüüd oli võimalik sõjategevus lõpetada. 3. juuli öösel kell 3.30 kirjutati Antandi esindajate survele Strazdumuiža koolimajas alla vaerahulepingule, mis hakkas kehtima kell 12. Ehkki Eesti väed olid kandnud sõjas põhiraskust, neid Riiga võidukalt sisse marssida ei lastud ning see tekitas meestes kibestumist.

Hinnanguid

Sõja lõpupäevadel nurjusid kõik 3. diviisi staabiülema ja operatiivjuhi alampolkovnik N. Reegi planeeritud lõunatiiva vägede rünnakud Riiale ja tõid kaasa vaid enneolematult suured kaotused: ligi 70 langenut ja uppunut, u 200 haavatut ning peale selle teadmata kadunud. Selles oli süüd



ka polguülematel Tallol ja Kruusil, kes kiirustasid käsku täites. Ei tehtud korralikult luuret ega valitud õigeid rünnakusuundi, ei korraldatud piisavat suurtükiväe toetust ega koostööd väeosade vahel, sh lätlastega. Ehkki sõdurid soovisid võidelda sakslastega, oleksid pidanud väeosade ja pataljonide ülemad tegevust paremini planeerima ja pealetunge hoolikalt ette valmistama. Samas ei saa laita väeosade ülemaid, kes oma mehi hoidsid.

Pealegi oli rünnaku eesmärk eba-reaalne, 3. polk poleks suutnud üksi oma nõrga suurtükiväega tunduvalt võimsama tulejõuga Rauddiviisi väeosi haarata, nende taandumisteed üle Daugava ära lõigata. Valmis pidid olema reservid sakslaste vastulöögi pareerimiseks, vähemalt paar pataljoni ja suurtükipatareid. Samuti polnud pealetungi kaasatud Läti Võnnu polgu osad. See näitab probleeme vägede juhtimises ja tegevuse koordineerimises.

Silma torkab 3. diviisi staabiülema alampolkovnik N. Reegi valeinfo või kontrollimata info manipuleerimine väeosade pealetungitahte

tõstmiseks. Levitades infot, et teised väeosad on juba Riiga tunginud või tungimas püüti kalevlasi ja 3. polku sundida eneseohverdamisele, ebasoodsates oludes pealetungile. Püüti ära kasutada sõdurite kättemaksuiva sakslaste vastu ja ehk ka saagihaigust, sest Riias võis loota suurt sõjasaaki.

Tänapäeval on 6. ja 3. polgu lahingupiirkonnas palju muutunud. Jugla saar pole enam saar, kadunud on paisjärv ja elektrijaam, kuid maantee üle Jugla jõe sealt läheb. Kurtumuiža kohal on Salaspilsi hooned. Zeltņi juures on karjäärid, kuid pole vana kipsivabrikut. Kuid alles on Eesti sõdurite hauad Salaspilsi kalmistul ja kahel mäekünkal, ehkki osa sõdureid maeti hiljem Eestisse ümber. **K&E**

ALLIKAD:
Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiivi materjalid, fondid 542 ja 2124.
Eesti Vabadussõja ajalugu, II kd. Tallinn, 2020.
Kalevlaste Maleva sõjapidamise päevaraamat 1918–1919. Grenader, 2015.
Mart Laar. Vabadusrist. Mälestusi Landesveeri sõjast. Tallinn, 2018.
Latvijas atbrīvošanas kara vēsture. I. Rīga, 2006.
J. Maide, E. Valdīn. 6. jalgaväepolk Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn, 1938.
J. Bischoff. Die letzte Front: Geschichte der Eiserner Division im Baltikum 1919. Berlin, 1935.
Urmas Salo. Eestlaste ajalooline võit Võnnu all. Imeline Ajalugu 6/2019.
Urmas Salo. Eesti sõjavägi Riia all. Imeline Ajalugu 7/2019.

Ääremärkusi Eesti Vabadussõja ajaloo kohta

Juba aastaid liikus Eesti sõjaajalohuviliste hulgas kõmu, et grupp härrasmehi on võtnud kätte uue Eesti Vabadussõja ajaloo koostamise. Nüüd, 2020. aasta alul, jõudis see lõpuks lugejateni ja tõepoolest – võrreldes Vaikival ajastul ilmunud kaheköitelise „Eesti Vabadussõjaga”, on see tubli samm edasi ajalootõdede poole.

MATI ÕUN
mereajaloolane

Minuealised vanatoid mäletavad, millise hardusega sai noorepõlv ves loetud ja lehitsetud 1937. ja 1939. aastal ilmunud „Vabadussõja” raskeid köiteid, kuid mõnele mehele ja naisele, kellel oli ettevaatamatust ajaloolaseks saada, sai pikapeale selgeks, et tegelikult on need Pätsi-aegsed üllitised suuremastaapne fantaasia Vabadussõja teemadel. Meie riigi tolleaegsete valitsejate vaimule vastav fantaasia, mille näiteks on „Eesti Vabadussõja” II köites leheküljel 97 trükitud kapten Eduard-Jakob Nepsi foto, millelt on eemaldatud lätlaste Karutapja aumärk ja teiste aumärkide linnid. On selge, et ilma raamatutegijate abita see ei toimunud. Nepsi patuks oli see, et ta oli hulga vabadusvõitlejate sõber, aitas sellest.

Aga aitab tollest Pätsi-aegsest. Uue „Eesti Vabadussõja ajaloo” kirjutasid

kokku Toomas Hiio. Peeter Kaasik, Hellar Lill, Taavi Minnik, Toe Nõmm, Ago Pajur, Urmas Salo, Tõnu Tannberg ja Lauri Vahre – 9 meest ning ei ühtegi naisajaloolast – ei tea, kus olid küll selle töö tegemise ajal meie soolise võrdõiguslikkuse eest võitlejate silmad!?

Siinsete ridade kirjutajat see viimane mure küll eriti ei rõhu, pikaaegse sõjaajalookiibitsejana võtsin hoopis lugemiseks ette värske suurteose I köite alul oleva „Historiograafia”, kus on meelde tuletatud hulka tarku mehi-naisi ja nende raamatuid Vabadussõja eri tahkude teemal. Eks noist „Historiograafias” äramärgituist olnud mulle paljud tuttavad, kuid ühtlasi tekkis mõte, et kümmekond meest-naist oleksid veel väärinud sinna lisamist. Nende hulgas on varalähkunud sõjaajaloo professor Rein Helme, kes juba enne Eesti Vabariigi taastamist avaldas ajakirjas



“Torkab silma, et naisajaloolaste pelgamise kõrval ei usaldanud „Eesti Vabadussõja ajaloo” koostaja oma kollektiivi võtta ka ühtegi meresõjaajaloolast.

— MATI ÕUN —

Aja Pulss kirjutiste sarja „Eestlasi kindralimundris”. Ning raudtee- ja lennundusajaloolane Mehis Helme, kes 1992. aastal taastatud ajakirjas Sõdur kirjutas meie kitsarööpmelistest soomusrongidest Vabadussõjas. Ning mereajaloolane Reet Naber, kes on kirjutanud ja avaldanud kaks raamatut meie Merejõudude juhatajate elulugudest, muu hulgas kõigi kolme Vabadussõja-aegse Merejõudude juhataja – Rudolf Schilleri, Johan Pitka ja Johannes Hermi – elulood.

Ja ära märkimist väärinuks kindlasti ka pikalt merel kapteniametit



pidanud mereajaloolane Peedu Sammalsoo, kes on kirjutanud asjatundlikke, arhiivandmeile põhinevaid lugusid Vabadussõja võitlustest merel ja Peipsil, aga ka neis võitlustes osalenud laevadest ja meremeestest. Üks Sammalsoo osavõtul tehtud raamatuist on lord Carlisle'i tõlkes ilmunud ka inglise keeles, pealkirja all „Struggles in the Baltic 1918–1919” (Grenader, 2012).

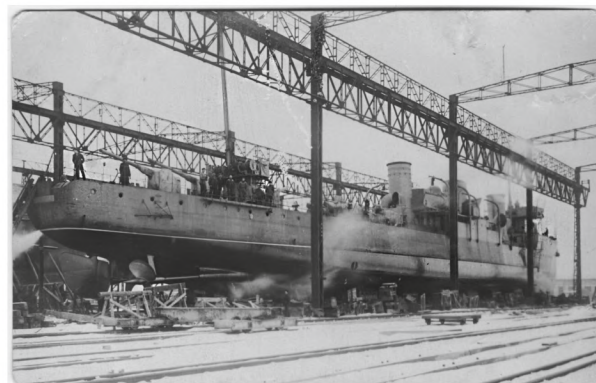
„Historiograafias” võinuks meelde tuletada ka Armand Treid, kes kirjutas priske uurimuse Balti pataljonist. Minu arvates küll veidi ebasobiva pealkirja all „Unustatud rügement”, sest seda Vabadussõjas baltisakslastest moodustatud väeosa ei ole ükski tõeline sõjaajaloohuviline unustanud; aga meie, eestlaste jaoks, oli see väeosa ikka Balti pataljon, mitte rügement. Olen seda ise meie Riigiarhiivis näinud.

Ära märkimist väärinuks ka Leho Lõhmus, kes oma peateema, Nõmme ajaloo seonduvalt on kirjutanud Nõmme Kaitseliidu tegemistest Vabadussõja aegadel, meie sapööride

tegemistest Vabadussõjas ja vast ka Nõmme kalmistuile maetud ohvitseridest.

Ja küllap võinuks ära märkida ka Toivo Kitveli, Toomas Türki ja Arvo Lennart Vercameri, kes panid kokku kaheköitelise suurteose (kokku 1024 lk) eesti lendureist ja lennukist, muuhulgas ka Vabadussõjas osalenuist.

Aga see selleks. Torkab silma, et naisajaloolaste pelgamise kõrvalt ei usaldanud „Eesti Vabadussõja ajaloo” koostaja oma kollektiivi võtta ka ühtegi meresõjaajaloolast ja see annab endast tunda juba fotode allkirjadeski, tekstist rääkimata. Nii näiteks on I köite leheküljel 218 pandud hävitaja Wambola kuivdokki, kuigi iga mereasjandusega tuttav mees või naine ütleb, et tegelikult seisab ta Noblessneri (või tollal vast Peetri) tehase ellikul ehk staaplil. Ja kes meie meremuuseumis ringi on vaadanud, see teab, et selle laeva nimi oli tollal Wambola – hävitaja nimesilt on selles muuseumis olemas.



Hävitajad Lennuk ja Wambola külaskäigul Soomes

Alumisel fotol hävitaja Wambola Noblessneri (Peetri) tehase staaplil.

FOTOD: WIKIMEDIA

Sama köite leheküljel 408 oleva foto parempoolne laev ei ole aga Rudolf Kerkovius, vaid Rudolph Kerkovius – Riias oli sellenimeline rae- või kaubahärra, kui mu mälu ei peta. Ja samal fotol ei ole Rudolph Kerkovius koos Meemega Tallinna Sadamatehastes mitte 1922., vaid 1919. aastal. Sest 1922. aastaks oli Rud. Kerkoviuse nimeks ammu Töll.

Ja II köite leheküljel 18 olev Andrei Pervozvannõi ei olnud lahingulaev, vaid soomuslaev. Nii igatahes määras alul meremuuseumi juures töötanud ja hiljem veeteede ametisse üle

kolinud mereterminoloogia komisjon, mis tänapäevaks merekeele nõukojaks ümber on nimetatud.

Mis „Eesti Vabadussõja ...” tekstiosa merendusse puutub, siis näiteks I köite lehekülgedel 181–185 kirjeldatud 1918. aasta 28. novembri Narva-Jõesuu punadessandi arvukuseks on varalähkunud Hannes Walteri initsiatiivil tehtud raamatus „Võitlused Läänemeres 1918–1919” märgitud 585 meest — see arv pärineb vene meresõjaajaloolaselt Rostislav Mordvinovilt, kuid nüüd on selleks arvuks saanud ebamäärane 600–700 meest. Ja siinkäsitletud uusväljaandes on ka eksitav lugu, et koos dessandiga Narva-Jõesuu juurde ilmunud kolmekorstnalist ristlejat peetud „kuulsaks Auroraks”. Sest mulle tekib kiuslik küsimus – kes seda laeva toleks revolutsioonikuulsuseks pidas – kas seal olnud saksa maaväelased, kes tõenäoliselt ei olnud Aurorast kuulnudki, või meie kaitseliitlased, kelle teadmised sõjalaevadest olid vast samal tasemel?

Meenub, et ühes ammus Ilmar Palli toimetatud ajaloohehes Pilk (kui see veel ajakirjaks ei olnud saanud) oli lugu, et ristleja Aurora revolutsioonilaevana ülesse upitamine algas alles 1947. aastal, kuna Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäevaks oli nõukogude rahvale vaja midagi uut ette tuua. Et too revolutsiooniristleja äsjamöödunud sõjas 1941. aasta 20. septembril Oranienbaumi sadamas sakslaste suurtükitlega põhja lasti ja ligi kaks aastat veetis turskade ning lestakalade seltskonnas, sellest ei tehtud palju juttu.

Aga aitab torisemisest laevade kohta.

Vana ja laisk, nagu ma olen, pikka lugu ei viitsi ma enam lugeda, pilte vaatan ja pildiallkirju loen aga ikka. Ja mulle torkas silma I köite leheküljel 392 oleva foto alaserva kirjutatud tekst, kus „Pääminister K. Päts tervitab sõjaväelasi” vabariigi

esimese aastapäeva puhul, seega 24. veebruaril 1919. Pätsi kaaskonnas olla aga kindralid Laidoner, Soots ja Larka. Minu teada sai Soots kindralmajoriks alles sama aasta 17. septembril ja brigaadikindraleid meil tollal ei olnud. Seega tehti selle foto pealekirjutus tagantjärele tarkusena ja õige ei saa see olla. See ei ole muidugi uue raamatu autorite viga, kuid erudiidist koostaja oleks võinud sellel ebaklapile trükitud pildiallkirjas tähelepanu pöörata.

Teine küsimusi tekitav pildiallkiri on II köite leheküljel 453, kus kitsarööpmeline soomusrong nr 4 seisvat 1920. aasta märtsis Ape jaamas. Too soomusrongi foto Apes, Põhja-Lätis on mulle tuttav varasemastki, kuid foto tegemise aeg, 1920. aasta märts, tundub imelik. Teatavasti olid just sellel ajal Eesti-Läti suhted pingestunud ja ähvardasid lahenduda sõjana. Aga jumal tänatud, et meie ja lätlaste tolleaegseil riigiisadel oli niipalju mõistust peas, et sõda ei tulnud.

Mulle tekib seda pildiallkirja lugedes kohe küsimus, mida tegi meie soomusrong 1920. aasta märtsis Lätis? Vast oli selle pildi tegemise aegseks aastanumbriks siiski 1919? Või seisis meie soomusrong 1920. aasta märtsis Põhja-Lätis seetõttu, et Eesti-Läti piir oli täpselt paika panemata?

Mis mulle siinkäsitletud raamatu lõpetuse aga sümpaatseks teeb, on Vabadussõjast osavõtnute nimetamine veteranideks II köite leheküljel 529 oleva foto all. Ma ei ole ainuke, kes on hämmastunud 21. sajandisse jõudnud Eesti Vabariigi uudest militaartarkusest, et veteranid on vaid need keskealised ja noorepoolsed sõduripoisid, kes on osalenud ÜRO rahuvälvemissioonidel. Vabadussõjast ja (Jumal hoidku!) II maailmasõjast osavõtnud mehed-naised seda ei ole. Olin sellest uskumatuna tunduvast seisukohast kuulnud suusõnaliselt, aga siis puutus mulle pihku meie Naiskodukaitse buklett (vist peal-

kirjaga „Kes on veteran?”), kus see ka mustvalgel kirjas oli. Kes selle „tarkuse” algautor on, ei tea.

Eelõeldu lõpetuseks aga tahan tähendada, et eespoolnimetatud vääratustele vaatamata on kaheköiteline „Eesti Vabadussõja ajalugu” silmapaistev tähtteos meie sõjaajalookirjanduses. Raamatu väärtust tõstavad ka selged lahinguskeemid, mille on joonistatud Reigo Rosenthal.



Eespoolnimetatud vääratustele vaatamata on kaheköiteline „Eesti Vabadussõja ajalugu” silmapaistev tähtteos meie sõjaajalookirjanduses.

— MATI ÕUN —

Tänapäevase kombe kohaselt ei märgita raamatuisse enam nende trükiarvu, aga ükskord lõpeb ka „Eesti Vabadussõja ajalugu” niikuinii ja oleks kena, kui raamatu uustrüki puhul ka siinseist pisitorisemistest üht-teist arvesse võetakse.

Muide, aastal 2019 ilmus Tartus Rahvusarhiivi väljaandena ja Tõnu Tannbergi koostatuna üpris sarnane üheköiteline raamat „Vabadussõja mitu palet” (590 lk). Selle autoreiks on neli naist ja kümme meest, viimaste hulgas ka kaks mereajaloolast, Hent Kalmo ja Arto Oll. Ning ma ütlesin, et tulemuseks on suurepärase raamat – on vana meremeeste tarkus, et naised mahendavad karmi (ja sageli ropu suuga) meeste seltskonda; mere-mehed (ja küllap ka mereajaloolased) annavad aga meeste seltskonnale tõelise mehisuse ning arukuse. **K&E**

P. S. Täna nimetatud raamatute suurtegijaid Toomas Hiit, Hellar Lille ja Urmas Salo, ning noort uurijat Ranno Sõnumit, kelle lahkel kaastegevusel nii „Eesti Vabadussõja ajalugu” I ja II, kui ka „Vabadussõja mitu palet” on minuni jõudnud. Sest Eesti Vabariigi tavapensionäril ei ole vaba raha, et väärtkirjandust osta. M.Õ

Välja õngitsetud Atlandi ookeanist

Viiskümmend tuhat Saksa allveelaevnikku olid teises maailmasõjas Suurbritannia kõige ohtlikemaiks vaenlasteks. Nende tulemuslik sõjategevus maailmamere ähvardas Inglismaad lüüasaamisega.

Peatükk raamatust „Sõjavangid.

Saksa sõdurite elu ja ellujäämine okstraadi taga”

Winston Churchill, Admiraliteedi Esimene Lord, hiljem Suurbritannia peaminister ja Saksamaa-vastase sõja hing, väljendas seda niimoodi:

„Keset tugevate sündmuste voolu ähvardas meie olemasolu eelkõige üks kartus: lahinguid võib võita või kaotada, ettevõtmised võivad õnnestuda või luhtuda, maa-alasid võib vallutada või kaotada, kuid otsustavaks meie võimalusel sõda jätkata või ka meid ainult elus hoida oli mereteede valitsemine ja vaba juurdepääsu kindlustamine meie sadamatele. Ainus, mida ma sõjas tegelikult olen kartnud, on allveelaevaohut”.

See hirm oli käega katsutav, sest Inglismaa saareriigi ellujäämine sõltus tema kolmest tuhandest kaubalaevast, mis pidid mere kaudu kohale toimetama toiduained, küttust ja peaaegu kõiki majandusele vajalikke tooraineid. Kui Saksa allveelaevad saare eluteed läbi lõikavad, peab Inglismaa pankrotistuma, nälgima.

Niisiis oli Saksa allveelaevastik võti võiduks Inglismaa üle. Seepärast oli võitlus Saksa allveelaevade vastu Inglismaa põhiküsimus. Sellest sõltus võit või kaotus.

Oluliseks panuseks Inglismaa võidule selles võidujooksus oli Atlandil toimuvate Saksa laevastiku taktikaliste, operatiivsete ja strateegiliste allveelaevavarünnakute tuumaks oleva raadioside dekodeerimine.

Saksa raadiokoodide läbipuremine oli A ja O võitluses Saksamaa allveelaevade vastu. Selleks vajati võtmedokumente ja üht niinimetatud võtit M, mereväe-võtmemasinat, mis oli igal sõjalaeval, niisiis ka allveelaeval. Saksa allveelaeva kaaperdamine ja salajase raadioside võtmedokumentide hankimine oli Briti admiraliteedi



Sõjavangid. Saksa sõdurite elu ja ellujäämine okstraadi taga

Paul Carell, Günter Böldeker
Kirjastus Grenader, 2019
408 lk, tõlkija Arvo Jaama

tähtsaim eesmärk. Ükski hind ei olnud selleks liiga kõrge.

Intsident Hebriidide lähedal

1941. aasta 9. mai keskpäeval kiirustas Saksa allveelaev U 110 Hebriidide lähedal pinnaletlunult läbi lainete. Komandör, *Kapitänleutnant* Lemp, seisis koos vahiga sillal, kõigil binoklid silme ees.

Nad jälgisid üht konvoid, mida nad juba eelnenud päeval olid jälitanud. Nüüd olid nad heal ründeasendis, otse aeglaselt läheneva laearivi ees. Lemp, 27-aastane uljaspea, kes oli 3. septembril 1939 lasknud põhja Teise maailmasõja esimese laeva, reisiauriku Athenia, oli endale seekord lubanud laevu täpselt vaadelda ja otsustas esimesena ette võtta ühe kindlalt 15 000-tonnise vaalapüügi ja -töötlemislaevast ümberehitatud võimsa poti (tankeri – tõlk).

Allveelaev sukeldus, et üle vaatevälja lähenevat karavani vee alt rünnata. Äkki märkas Lemp, kuidas üks konvoi saatekorvettidest tema poole suundus.

Kiiresti minna 60 meetri sügavusele. Laev läks kaldesse, aga juba oli ka korvett Aubretia kohal ja heitis seeria süvaveepomme. Kaks Briti hävitajat mürisesid veel kohale ja ühinesid jälitamisega.

Massiivne ja hästi sihitud pommeid heitmine ei jäänud tagajärjeta. Lemp sügavustüür langes rivist välja, samuti üks elektrimootoritest. Üksikud akupatareid olid purunenud. Tekkinud kloorigaas laienes üle kogu laeva.

Juhtiv insener sai laeva vajumise vaevalt pidama, kui see uuesti algas. Siis laskis komandör sukeltankid läbi puhuda ja U 110 viskus korgina veepinnale.

Vaevalt oli U 110 märklauana pinnaldunud, kui kolm Briti sõjalaeva avasid suurtükkidest tule surmavalt haavatud allveelaevale. Lemp ei näinud mingit võimalust – ei vastupanuks ega põgenemiseks. Ja kui Briti hävitaja Bulldog täiel käigul allveelaeva poole tormas, et seda, nagu Lemp pidi sellest aru saama, rammida, andis ta käsu: „Kõik see mees pardalt minema!”

Viimasena hüppas tornist lainetes Lemp ja ujus eemale allveelaevast, mille ahter oli juba üle ujutatud, ainult pool torni ja võör olid veel vee kohal.

Siiski ei teadnud Lemp seda, et alates sellest, kui uputamiste arvudest

Briti hävitaja Bulldog on võtnud positsiooni Saksa allveelaeva U 110 kõrval.



Hõivamiskomando läheneb allveelaevale.



Hõivamiskomando valmistab ette U 110 pukseerimist.



FOTOD: WWW.
UBOATARCHIVE.NET

oli selgunud allveelaevade oht Inglismaa saatusele, niisiis alates 1941. aasta kevadest, oli Briti admiraliteet andnud tungiva käsu kõigile hävitajate ja saatelaevade komandöridele püüda teha kõik allveelaeva kaaperdamiseks või hõivamiseks enne selle uppumist. Ja kui ta ei olnud enam veepinnal hoitav, siis pidi igal juhul võtmedokumentid välja tooma.

Komandöridel olid pardal eriotstarbeliselt väljaõpetatud abordaažikomandod, hulljulged mehed, kes hästi tundsid olusid allveelaeval

– eelkõige sukeltankide läbipuhurite paigutust ja käsitlemist – ja olid valmis oma elu mängu panema, et neid otsustava tähtsusega Saksa raadiosidokumentide kätte saada.

Selle käsu eriliseks osaks oli hoolitseda selle eest, et hõivamine ühelegi sakslasele teatavaks ei saaks, sest ainult võtmedokumentide salajane saagiks saamine kaitseb selle eest, et Saksa admiraliteet oma võtmesüsteemi ega -masinat ei muuda. See tähendas, et Saksa allveelaeva meeskond, kes on jätnud oma laeva

uppuma, ei tohi abordaažikomandot märgata – mis oli ainult siis võimalik, kui meeskond väga kiiresti välja õngitsetakse ja vaade allveelaevale välistatakse, või vees ujuv meeskond uppuma jäetakse või maha lastakse.

Hõivamiskomando asub tegutsema

Ka hävitaja Bulldog *Commander Baker-Creswell* andis 9. mail allveelaeva kaaperdamiskäsu.

Ta nägi oma suurt võimalust, kui allveelaeva meeskond vette hüppas ja laev veel täielikult uppunud ei olnud.

Commander Baker-Creswell ei ramminud U 110-t, vaid pööras laeva ulja manöövriga allveelaeva kõrvale, saatis välja paadid, õngitses vees triiviva meeskonna välja ja suutis nad teki alla viia enne, kui hõivamiskomando aeglaselt vajuva U 110 pardale ja torni ronis.

Seda ei näinud keegi. Mitte keegi?

Eksitus! Üks mees ujus veel tiheidalt laeva külje all ja väljaõngitseja ei olnud teda nähtavasti märganud: see oli *Kapitänleutnant Lemp*, kes viimasena oli tornist välja hüpanud.

Mis nüüd juhtus, laseb end alles hiljuti vabaks antud Briti ettekannete järgi kirjeldada niimoodi. Vees ujunud *Lemp* oli hõivamiskomandot näinud ja ilmselt kohkunult aru saanud, et tema laeva tahetakse uputamise asemel kaaperdada. Seepärast oli ta U 110 pardale ronimiseks ja laeva uputamiseks uuesti selle juurde ujunud. Selle välistamiseks laskis üks priisikomando *Lempi* maha.

Hõivamiskomandol oli õnne. Varustatult veekindlate taskulampidega leidsid mehed suure saladuse, võlukepikese allveelaevade vastu: võtme M koos kõikide hoolikalt valvatud võtmesilindrite, tunnusrühmade raamatu ja allveelaeva lühisignaalivehiku, aga ka ümbriku vees lahustuvast kirjas trükitud võtmepaigutusega kaheks järgmiseks kuuks.

Commander Baker-Creswell aimas, millise varanduse ta oli võitnud. U 110 ei saanud ta küll vee peal hoi-

da, see vajus tal puksiirtrossi otsast ära, kuid saagi salajas hoidmise ta kindlustas. Allveelaeva meeskond arvas kindlalt, et nende laev uppus kohe pärast nende päästmist ja *Kapitänleutnant Lemp* oli uppunud. Nii seisis see kuni viimase ajani kirjas ka sõjaajaloos.

Range salajashoidmine kehtestati kõikjal ka Inglise meremeestele ja ohvitseridele. Ja nii jäi see mitte ainult sõja lõpuni, vaid veel kolmekümneks aastaks pärast seda. Suur saladus oli kindlalt ja püsivalt kaitstud. Ja veel milline saladus!

Võitlus ülemvõimu pärast Atlandil oli jõudnud uude faasi

Inglise dokumendid tõestavad, et Briti dešifreerimiskeskus Londoni lähedal Bletchley-Parkis oli ühe hoobiga jõudnud olukorda, mis võimaldas Saksa raadiosidevahetusi – esmalt 1941. aasta juulini – lihtsalt kaasa lugeda, nagu oleks nad üks Saksa allveelaevakeskus. Aga see oli ka otsustav abinõu, et sisse murda saagiks saadud Saksa võtmesüsteemi, mis seni oli kõikidele dešifreerimispüüdlustele vaatamata vastu pidanud. Nüüd saadi dešifreerida admiral Dönitzi raadiokõnelusi oma allveelaevadega ja sidepidamist üksikute laevade vahel.

See lahingukaotus oli võrreldav ühe armeekorpusse kaotuse või sõja käiku otsustava rindejoone läbimurdmisega.

Inglismaale surmaohuks olev lahing Atlandil Saksa allveelaevade vastu oli astunud uude faasi, võibolla isegi otsustavasse. Inglise *Understatement*'is väljatrükitult: Inglismaa kaitselahing jõudis uude dimensiooni. Oli see saare jaoks pääsemine? Ühel silmapilgul meredel toimuva lahingu dramaatilisel kõrgpunktis, kui president Roose-

velt 1941. aasta juunis oli sunnitud raadiokõnes tegema alarmeeriva tähelepaneku: „On armutu tõsiasi, et praegune natside allveelaevade poolt uputatud kaubalaevade arv on kolm korda suurem kui Briti laevatehaste tootmisvõime ja kaks korda suurem kui Inglismaa ja Ameerika väljalase kokku.”

“Nüüd saadi dešifreerida admiral Dönitzi raadiokõnelusi oma allveelaevadega ja sidepidamist üksikute laevade vahel.

Kas oli see nüüd möödas? Juunis üllatasid, uputasid või kaaperdasid Briti ristlejad salastatud kohtumispaias üheksa Saksa varustuslaeva ja tankerit. Siiski ei aimanud admiral Dönitz ja Adolf Hitler midagi selle katastroofi põhjustest ega murrangust Atlandi lahingus. Nad uskusid reetmist. Otsiti spioone ja agente ning jätkati sidepidamist oma võtmesüsteemis, mida nad pidasid läbihammustamatuks. K&E



Briti hävitaja HMS Bulldog.

FOTO: WIKIPEDIA.ORG

Karl August Hermann

Põltsamaa on selle suure kunstniku üles kasvatanud



FOTO: FOTO WIKIPEDIA

K. A. Hermannini panust eesti kultuurilukku hinnatakse kõrgelt. Vähem aga teame Hermannini päritolu kohta, müüti temast kui pastoripojast, pole seni lähemalt vaadeldud.

REET NEITHAL
Kirjandusteadlane

Eesti rahvusliku suurmehe, Karl August Hermannini (23. september 1851 – 11. jaanuar 1909) sünnist on möödunud rohkem kui poolteist sajandit, surmast 110 aastat. Tänu nendele, aga ka Eesti riigi ja laulu-

pidude äsjastele suurjuubelitele, on K. A. Hermannist ka rohkesti kirjutatud (A. Vahter), avaldatud uuesti tema töid (U. Sutrop) ning laulu- pidudel kõlanud tema laule, millest paljud kuuluvad Eesti kooriloomingu kullafondi. K. A. Hermannini panust eesti kultuurilukku on hakatud järjest enam ja kõrgemalt hindama. Paraku on siiani läbi uurimata arhiiviallikad – koguduse meetrikaraamatud, interneti suguvõsaportaaliid (Gen) ja biograafilised allikad (*Baltisches biographisches lexicon digital* – BBLD), mistõttu me teame vähe või peaaegu üldse mitte Hermannini pärinemisest: emast ja isast, vanavanematest, (pool)

õdedest ja -vendadest. Ka Hermannini päritolu tundlikku teemat, müüti temast kui pastoripojast – ta pärisisa ei ole külastaja Mihkel, vaid Põltsamaa kirikuõpetaja Emil Hörschelmann – pole seni lähemalt vaadeldud.

Ema Anu, kutsari tütar

Senised andmed K. A. Hermannini perekonna kohta pärinevad suures osas tema enda päevikust, mida ta hakkas pidama 17-aastase noormehe- na 1868. aastal Põltsamaal ja lõpetas kolm aastat hiljem, 1871. aasta märtsis, kui ta oli juba Peterburi siirdunud. Päeviku on avaldanud ja fiktiivsena lõpetanud Artur Vahter.

Seal kirjutab Hermann endast ja emast järgmist: „Minu sündimise päev oli 11. september 1851 (23. sept uue kalendri järgi). Minu ema jäi minu ilmale toomisest saadik haigeks ja tema haigus läks ikka raskemaks (---) ja varsti oli tema – surnud! Ja jättis mind, üht kahenädalalist lapsukest, siia ilma isa hooleks. (---) Mina jäin ellu ja sain 30. septembril, viis päeva peale minu ema surma, ristitud. Vaderiteks heitsid Põltsamaa õpetaja E. Hörschelmann, P. Reinhardt (Vana-Põltsamaa ülemmetsavaht), O. K. Joseph ja üks naisterahvas M” (päevik, lk 18). Josephilt sai ta esimese eesnime *Karl*, pastor Hörschelmannilt teise, *August*.

Hermanni ema Anu oli Põltsamaa kirikumõisas pastor E. Hörschelmanni juures toaneitsiks-lapsehoidjaks. Ta oli andekas ja musikaalne naine, „kes oskas lugeda ja kirjutada ning isegi nootidest laulda ja ka orelil viisi üles võtta. Kui E. Hörschelmann oli oma perele saalis jutlust pidanud, siis mänginud lapsehoidja orelit. Minukese anne ehk ongi emalt pärit” (päevik, lk 166–167).

Arhiiviandmed ütlevad, et Anu (*Anno, Anna*) Peperk (*Peberk, Peberg*; hääldub tõenäoliselt *Peeberg*) oli kirikumõisa kutsari tütar, kes sündis 29. jaan 1820 (arhiividokumentide kuupäevad siin ja edaspidi vana kalendri järgi) Põltsamaa Niguliste kiriku pastoraadis (EAA.1168.2.12). Kirikumõisa õue peal oli kahekorteriline väike puust maja, milles elasid kutsari ja aedniku perekonnad. Kutsari perekond oli viieliikmeline. Peale Anu kasvasid selles veel kaks tütart – Karoline ja Marie – ning poeg Anton Karl (*Gen*), seega Hermann emapoolsed tädid ja onu.

Anu kutsarist isa, Morruske (hääldub *Mooruske*) Hans Peperk sündis 20. dets 1779 (elk.8.0.57). Tema naine Ann (snd Watmann, 19. dets 1796) kuulus tõenäoliselt ka kirikumõisa teenijaskonna hulka. Ann ja Hans laulatati 1815. aastal.

Pärast Morruske Hans Peperki

surma abiellus leseks jäänud Ann 1830. aastal uuesti, mehe nimeks Morruske Hans (Perti Perti pg) Peperk (snd 1802). Sellest abielust sündinud lapsed – Hans, Ann ja Madle (*Gen*) – on Anule poolvend ja -õed.

Kui Anu 28. septembril 1851 31-aastaselt nurgavoodis sureb (EAA.1168.1.14), viib mõnenädalase lapse „üks ema sugulane, naisterahvas nimega Käll, Põltsamaale sugulaste juurde, kus ma 15 nädalat viibisin” (päevik, lk 18). Käll võiks olla üks tädidest – Karoline.

Küsimusi tekitavad veel Anni meeste identsed nimed: kirikla kutsar on Morruske Hans Peperk, Anni uus mees aga Morruske Hans Perti Perti pg Peperk. Usutavasti pärinevad mehed – kelle vanusevahe on 23 aastat – ühest perekonnast v pereharust. Nimi *Perti* näib viitavat soome või ingeri päritolule.

Liivimaale oli soomlasi asustatud mitmel puhul. 17. sajandi keskel, kui maa oli pärast raskeid sõdu, katku- ja näljaaegu jäänud inimestest päris tühjaks, tuli siia teiste seas ka palju soomlasi, kes Põltsamaa ümbruskonna rahvastikust moodustasid ligi kolmandiku. Ka Põhjasõja ja järjekordse katkulaine järel oli maa laastatud ja paljas. Siis laskis Põltsamaa uus lossiomanik Heinrich von Fick (1678–1750) tuua tühjaks jäänud



**Põltsamaa
pastor Emil
Hörschelmann.**

FOTO:
WWW.E-VARAMU.EE

taludesse eesti, läti, ingeri ja soome päritolu sõjavange ja muud rahvast (H. Kuurme, lk 12). Nii võib vanaisa Mooruske (Morruske) Hansu kaudu voolata ka Hermannis piisake soomlase või ingerlase verd.

**Uue-Põltsamaa
pastoraat
(hävinenud).**

FOTO AJAPAIK

(Kasu)isa, sepp Mihkel

K. A. Hermannis isaks on kirikukirjade järgi Mihkel (Michkel) Hermann (1811–1893) (EAA.1168.1.211), kes





pärines Kolga-Jaani kihelkonnast Soosaare vallast Kapsaare talust. Mihkli isa oli Mart Hermann, ema Ann Schönberg (*Gen*). Kapsaare talust lahkus Mikkeli nekrutihirmu pärast. K. A. Hermann kirjutab: „Aleksander I ajal kestis sõjaväeteenistus 25 aastat, Nikolai ajal aga taluperemehi soldatiks ei võetud.” Neil kaalutlustel kosinud Mikkeli Võhma külas leseks jäänud naise Anu (Anno, Weske Hanso tr) (*Gen*) koos lastega ja sai niimoodi taluperemehiks. Pärast naise surma tuli tal talust aga lahkuda. Ta ehitas pool versta lõuna poole vakamaa-suurusele maalapile väikese maja ja sepikoja (päevik, lk 166). Siiski elas ta suures kitsikuses. Pärast teise naise, Anu Hermannini surma kosis Mikkeli naiseks Kadri (neiuna Reiman, 1821–1895; EAA,1168.1.211), hellaloomulise taluneiu, kellest sai Augustile (nii teda külas kutsuti) kasuema. Perre sündis

Vana-Põltsamaa loss (Schloss Oberpahlen) W. Stawenhageni gravüüril, 1856.

kolm last (Jakob, Anna ja Mikk) (*Gen*). August oli isale suureks abiks: „7-aastaselt kummutasin juba suure haamriga”, mistõttu „külas imetleti minu tublidust”, meenutab ta oma sepapoisi põlve (päevik, lk 166).

“**K. A. Hermann oli oma vanematesse pojalikult kiindunud, nii nagu ta pidas kalliks ka oma sünnikodu, maalilise looduse keskel asuvat vaest saunahurtsikukest.**

K. A. Hermann oli oma vanematesse pojalikult kiindunud, nii nagu ta pidas kalliks ka oma sünnikodu, maalilise looduse keskel asuvat vaest saunahurtsikukest. Kui ta 1893. aas-

tal oli Saksamaal ravil, sai ta teate „oma kalli isa surmast”, mispuhul „nutsin kui laps” (päevik, lk 166). Ta kahetseb kibedalt, et ta pole oma vaeseid vanemaid suutnud elus rohkem aidata.

Visalt püsis aga rahvasuus kuuldu, et K. A. Hermann kasvas üles orvuna, kes kaotas ema kahenädalaselt, pärisisa kolmeaastaselt ja kasvas üles vaeses taluperes lihtsate kasuvanemate hoole all. Tubli külasepp on selle kuulu järgi siiski Karl Augusti kasuisa. Kas jutul ka tõepõhja all on, pole teada.

Põltsamaa kirikuõpetajad

K. A. Hermannini ema ja emapoolsed vanavanemad, sh kutsarist vanaisa Mooruske Hans, kuulusid kirikla teenijaskonna hulka juba pastorite Temlerite – isa ja poeg – ajal. Carl Heinrich Temler sen (1765–1843) oli pastoriks aastatel 1786–1834. Tema

järglane, Temler *jun* (pastoriks 1834–1837), olevat vastupidi isale olnud rahvasõbralik, nõudnud mõisnikelt rahva elujärje ja rahvakooli olude parandamist ning noominud mõisnikke nende patuse eluviisi pärast. Mõisnike kaebuse peale sundis konsistoorium Temler noorema ametist tagasi astuma (vt Maa 1. mai 1928). Tema suurimaid teeneid on Põltsamaa kihelkonnakooli rajamine.

Vakantseks jäänud pastorikoha sai endale otse naabruses Uue-Põltsamaa mõisas kodukooliõpetaja ametist pidanud Emil Heinrich August von Hörschelmann, kes ordineeriti 25. märtsil 1838 Põltsamaa Niguliste koguduse õpetajaks. Ta kolib pastoraati ja toob jaanuaris 1839 majja ka nooriku.

Sellele kohale jääb ta aastani 1853, seega 15 aastaks.

Sel ajal oli kutsaritütar Anu 18-aastane küllap nägus ja anderikas noor neiu. Temast saab uue pastori kammerneitsi ja peatselt sündivate laste hoidja ja kasvataja. Kodustel jumalateenistustel on ta orelipuldi taga. Kuidas ja mil viisil Anu oma muusikalised oskused omandas, selle kohta võib teha vaid oletusi. Saksa pastoriperedes, eriti musikaalsete Hörschelmannide juures, oli tavaline, et lapsed pandi pille õppima juba väga varakult. Näiteks mängis Emili isa Friedrich August klaverit, viiulit, vioolat ja klarnetit (C. Aschenbrenner, lk 54). Pastoraadis toimuvatel kodustel musitseerimisõhtutel võis tähelepanu äratada ka kutsaritütre loomupärane musikaalsus, võimalik ka, et kaunis hääl.

Pastoriperedes, kus pojad läksid sageli isa ameti jälgedes, vaadati hea pilguga sellele, kui pojad omandasid juba noorelt oma tulevaste koguduse liikmete keele, s.o eesti keele, mis õpiti selgeks ammedelt, teenijatelt või nende lastelt, kellega mängiti, võimalik ka, et õpiti koos. Ka Anu haritus ja muusikalised oskused võisid pärineda pastoraadist, kus ta üles kasvas.

Põltsamaa oli üldse muusikaliselt

ärgas kant. Siin oli eestvedajaks peale pastori ka energiline köster-organist Martin Andreas Wilberg (1821–1903), kes kihelkonnakooli õpetajana pani oma lapsed neljahäälsele koraale laulma. Põltsamaal tegutses esimeste seas nii sega- (1840) kui ka meeskoor, hiljem asutati ka pasunakoor. Repertuaaripõuas hakkas kooridele muusikat looma pastor ise – ta komponeeris nii koraale kui ka ilmalikke koorilaule ja avaldas saksa rahvalaule viiside ja eestikeelsete sõnadega.

Kes olid Hörschelmannid?

Hörschelmannid (Hoerschelmannid) on tuntud ja vana baltisaksa suguvõsa, pastorige dünastia, kelle juured ulatuvad Saksamaale. Nendest on teada koguni kaheksa-üheksa põlvkonda vaimulikke. Baltisaksa Hörschelmannide sugupuu esiisa, Tüüringi pastori poeg Ernst August Wilhelm, saabus vanasse hansalinna Tallinna 1768. aastal. Temast sai Gustav Adolfi gümnaasiumi filosoofiaprofessor. Ta oli Emil Hörschelmanni vanaisa.

Rohkem kui kaheksa viiekümne aasta jooksul tegutses palju Hörschelmanne nii Eesti- kui ka Liivimaa kiriklates, kus nad „hingehoidjate ja -harijatena saatsid selle maa rahvast

“E. Hörschelmann oli K. A. Hermannile suur autoriteet juba lapsepõlves ja jäi selleks kogu eluks.

hällist hauani” (C. Aschenbrenner). Seejuures kandsid kõik Hörschelmannid endas suguvõsa muusikalisi geene – mängisid kontserttasemel paljusid pille ja olid väljapaistvad lauljatena.

Emil Heinrich August von Hörschelmann

Emil Hörschelmann oli pastori poeg. Ta sündis Viru-Jaagupi pastoraadis



FOTO: FACEBOOK / KARLAUGUSTHERMANN

Karl August Hermann ja abikaasa Pauline Henriette.

12. juulil 1810. Ta õppis Tartu ülikoolis usuteadust ja kuna vakantset pastorikohta momendil ei olnud, töötas ta kolm aastat Uue-Põltsamaa mõisas kodukooliõpetajana (1835–1838), kuni naabruses vabanes pastorikoht.

Emil Hörschelmann oli rahvasõbralik pastor, kes pani suurt rõhku rahva haridusele, eriti muusikalisele kasvatusel. Sajand hiljem iseloomustab Põltsamaa pastor Herbert Kuurme (1911–2005) Hörschelmanni kui „head muusikameest, heliloojat ja vennastekoguduse toetajat”, kes oli „hellahingeline hingekarjane” (H. Kuurme, 17, 25–26). Hörschelmannide perekonnakroonika järgi oli Emil ka andekas joonistaja, kuid läks Eesti kultuurilukku eelkõige siiski heliloojana: „Emil oli eesti kunstmuusika rajaja, ta lõi eestikeelseid koorilaule” (C. Aschenbrenner, lk 87).

E. Hörschelmanni tuntuimad laulukogud on „Mõnned armsad laulud vagga süddame rõmustamiseks” (1847) ja „Waimolikud laulowisid nelja hälega” (1852) segakoorile.

E. Hörschelmann oli K. A. Hermannile suur autoriteet juba lapsepõlves ja jäi selleks kogu eluks. 1885. aastal avaldas ta pastori kiriku- ja

koorilauludest valiku „Põltsamaa endise õpetaja E. Hörschelmanni laulud”. Hörschelmanni tuntuim laul on „Päevad ja nädalad tulevad, lähevad...”, mida on sageli esitatud nii kirikutes kui ka üldlaulupidudel.

Põltsamaa pastoraat

Pastoraadid, „saksa protestantismi müütilised kandjad”, on oma ajaloolisel kujul Baltikumist ammu kadunud, nii nagu ka mälestus kirikuõpetajate dünastiast Hörschelmannidest. C. Aschenbrenner nimetab lugu neist ja Liivimaa kiriklatest poeetiliselt koguni „luigelauluks”.

Baltikumi kirikuõpetaja oli keskmise suurusega maamõisa ja maa omanik, kel oli tosinkond talupoega ja kiriklas oma teenijaskond (kutsar, aednik, karjatüdruk, tallipoiss, majateenija, lapsehoidja, virtin). „Kirikuõpetaja elas kirikumaalt saadavast saagist, loonuserendist, pastoraadi põhivaralt saadud tulust ja pastorile eri ametitoomingute eest makstavast tasust” (C. Aschenbrenner, lk 37).

Vana-Põltsamaa loss (*Schloss Oberpahlen*) ja Niguliste kirik asusid Põltsamaa jõe paremal kaldal, kiriklase aga üle jõe otse lossi vastas Uue-Põltsamaa (*Neu-Oberpahlen*) mõisa maal. Loss ja kirik olid rajatud ordulinnuse varemetele.

Põltsamaast oli 18. sajandi teiseks pooleks ja 19. sajandi alguseks saanud nii majanduslikult kui ka kultuuriliselt arenenud piirkond. Siin oli palju tööstuslikke ettevõtteid, siia asutati ka trükikoda ja siin ilmus esimene eestikeelne ajaleht „Lühhiike Öppetust” (1766). Selle tõusu laineharjal oli Põltsamaa kirikhärraks August Wilhelm Hupel (1737–1819), kes tõi piirkonda nii vaimset ärksust, valgustusideid kui ka majanduslikku ettevõtlikkust. Ta oli Põltsamaal pastoriks 40 aastat (1764–1804). Tema ajal tehti nii kirik kui ka õpetajamaja koos kõrvalhoonetega korda. Kiriklas elatud ka majanduslikult vägagi heal järjel, teab H. Kuurme (lk 22).

Pastoraat oli ühekordne üsna

ruumikas puust ehitis, milles oli massiivne võlvitud kelder, suur saal koduoreliga, kahhelkividest ahjud, kunagise mantelkorstna müüritised ja katusekambrid. Õuealal olid abihooned – maakivist veiselaut, hobusetall, ait ja tõllakuur, samuti köstri- ja leerimaja ning viimasega ühe katuse all pastor Temler *juniori* asutatud kihelkonnakool. Peale nende asus mõisaalal veel väike puumaja, mis oli eluasemeks aedniku ja kutsari (Anu isa) perekonnale. Maja ümber oli puuvilja- ja juurviljaaed. Kahel pool jõge asusid aga uhked mõisahooned.



**Kui minu ristiisa,
Põltsamaa õpetaja
Hörschelmann veel elaks, siis
oleks mul palju kergem ennast
koolitada. Aga mis teha, tema
oli juba siis surnud, kui ma nelja-
aastane (kolmeaastane) olin”.**

— KARL AUGUST HERMANN —

Pastori abielud

Emil Hörschelmann oli abielus kaks korda. Esimese abielu sõlmis ta 1839. aastal Caroline (Lina) Marie Elisabethiga (neiuna Bosse; sünd 1818) (EAA.3149.1.77). Emilil ja Linal sündis kuus last.

Suguvõsaportaali andmeil on Emil Hörschelmanni esimesest abielust sündinud lapsed – Johanna Maria Antoniette (1840, abielus Goette), Elsbeth Wilhelmine (1841, Huhn), Julie Mathilde Antonie (1843, Sintenis), Emil (1844), Friedrich August (1848), August Friedrich Wilhelm (1849) – Karl August Hermannile poolõed ja -vennad (*Gen*). Lastest kahe tundmise kohta on Hermann jätnud maha teateid.

Kaks kuud pärast noorima lapse sündi – 18. mail 1849 – sureb noor,

31-aastane Lina (*Gen*). Maha jäänud lastest vanim on 9-aastane, noorim kahekuune. On suuresti usutav, et sel raskel ja traagilisel ajal sai Anust pastorile suur tugi, toetav kaaslanna ja emata jäänud laste eest hoolitseja.

Aasta pärast – 4. juunil 1850 – abiellus Emil Hörschelmann uuesti, kaasaks Dorothea Rosalie Wilhelmine (neiuna Sokolowsky) (*BBLD*), keda suguvõsaportaalis (*Gen*) on nimetatud ka Karl August Hermann kasu- ehk võõrasemaks (*stepmother*). Sellest abielust sündinib kolm-neli last, suhtest Anu Hermanniga – Karl August Hermann (*Gen*). Suguvõsaportaalis on K. A. Hermann ema nimetatud koguni Anu von Hörschelmanniks.

Kolm kuud hiljem – 5. sept 1850 – astub altari ette ka Anu Peeberg, kutsar Mooruske Hansu tütar, kes laulatatakse Võhma küla sepa Mihkel Hermanniga, nagu teatab EELK Põltsamaa koguduse kihlatute, mahakuulutatute ja abiellunute nimekiri (1846–1860) ja abielumeetrika (1834–1860) (EAA.1168.1.200).

Asjalood ei olnud kaugeltki sellised, et pulmadega oleks pidanud kiirustama. Kohe kaugel sellest! Ainsaks sunnipõhjuseks võis olla pastori uus naine, kes ei soovinud endist lapsehoidjat pidada.

Anu abielu Mihkliga näib olevat ebavõrdsete kooseluna. Juba väliselt olid nad erinevad. Anu oli 30-aastane, küllap peenekombeeline ja nägusalt riietunud haritud naine, kes oli oma elu elanud hoopis teistsuguses kultuurilises ümbruses kui tavaline eesti talunaine, Mihkel – 39-aastane lihtsakoeline talupoeg, keda külas tugevajõulise sepana küll hinnati, kuid kellel tekkis sageli raskusi rendi tasumisega.

Kuid Anu ja Emil pidid kohtuma veel ka siis, kui mõlemad olid teise partneriga abielus – Emil pool aastat uue naise Dorotheaga, Anu kolm-neli kuud Mihkliga. Alles jõulukuul 1850 jääb Anu lapseootele.

See asjaolu näib rääkivat vastu kuuldusele Hermannist kui pastori-

pojast, teisalt võib heita Anu ja pastori võimalikule suhtele – vastastikusele sügavale ja pikaajasele kiindumusele – heleda valguskiire. Mõõdaläinud pooleteise aastakümne jooksul oli Anust saanud pastoriperes omainimene, võrdne pereliige, keda hinnati, vajati ja armastati, eriti pastorilaste poolt.

Pastoripoja legendi poolt võtab sõna ka A. Vahter. Selle kinnituseks peab ta K. A. Hermannit erakordset andekust ja seda, et pastorihärja hakkas tema ristiisaks. Paraku suri Emil Hörschmann siis, kui K. A. Hermann oli kolmeaastane ja nii läks ka saladus koos temaga hauda (A. Vahter, lühimonograafia, lk 4).

Eriti torkab Karl Augusti andekus silma sepalastega võrreldes. Oma päevikus tõdeb K. A. Hermann, et ta õel Annil näib olevat „väga kõva pea” (lk 35) ja vend Jakob on „kooliasjades koguni rumal” (lk 24), kellest „üht õpetatud meest saada ei või, sest et tal kõva pea ja ka paraku kõva süda on” (lk 41). K. A. Hermann on, vastupidi, pärinud oma vanematelt mitmekülgse andekuse, isiksuse veetlusjõu, suure töövõime ja musikaalsuse.

Sidemeist oletatava pärisisa perekonnaga

Kuigi Karl August Hermannit lapsearmastus kuulus tingimusteta oma (kasu)vanematele ja oma -vendadele ning -õele, ei saa tema eluseiku vaagides eitada hingelist seotust pastori ja ta lastega. Millal ta sai teada kuuldusest endast kui pastoripojast, ei ole teada, vahest juba lapsena või teismelisena Põltsamaal. Tagasihoidliku loomuse tõttu ei ole ta sellest ise rääkinud.

Tartu ülikoolis eesti keele lektori ametit pidades tähendab ta (1875): „Ülikool on vahepeal saanud uue professori, dr Wilhelm Hörschmanni, endise Põltsamaa õpetaja poja. Ka mina olen temaga kohtunud ja tunnen teda hästi.” (päevik, lk 57). August Friedrich Wilhelm õppis Tartus ja mitmes Euroopa ülikoolis, omandas doktorikraadi ja oli Tartu

FOTO: FACEBOOK/ KARLAUGUSTHERMANN



ülikoolis professor antiikfiloloogia alal. Tema ja Hermannit hariduslikud huvid olid seega lähedased ja võib-olla oldi teadlikud ka teineteise poolvendlusest. Wilhelmi ema oli Caroline, Emil Hörschmanni esimene naine, kelle surma-aasta on paraku Wilhelmi sünniaasta (1849). Ta oli Caroline lastest viimane ja jäi beebieast peale emata. Selle koha pidi pastoraadis vähemalt järgmise aasta jooksul, kuni pastor tõi majja uue naise, võtma enda õlule eesti soost lapsehoidja Anu.

Karl August Hermannit lapsed: Heino, Ülo, Endel ja Salme. Kõik nad olid musikaalsed. Salme Margarethet peeti imelapseks ja temast sai professionaalne pianist.

Teine tunnistus sideme olemasolust E. Hörschmanni ja tema lastega kuulub aastasse 1895, mil peetakse Hermannit muusikalise tegevuse 25. aasta juubelit. Oma tänukõnes ütleb ta, et tal olnud eriline rõõm sellest, et ta juubelitest võtab osa Hörschmanni tütar, proua Sinte. Veelgi enam, ta väljendab südamest tulevat tänu ühele oma „suurele toetajale”, patroonile, Põltsamaa endisele pastoriile Emil Hörschmannile, „kes minu heaks on palju teinud” (päevik, lk 184). Mil viisil see abi on sündinud, ei ole teada.

Muserdatuna kooliaja suurest vaesusest (isa jõudis ainult esimesel koolitalvel „mulle leiba juurde anda ja kooliraha ära maksta”), unistab Hermann: „kui minu ristiisa, Põltsamaa õpetaja Hörschelmann veel elaks, siis oleks mul palju kergem ennast koolitada. Aga mis teha, tema oli juba siis surnud, kui ma nelja-aastane (kolmeaastane) olin” (päevik, lk 20). Nii suure toe eeldamine ristiisalt näib küll rajanevat isa-poja suhtele.

“**Ei ma tahaks kuulsat nime ega ühtegi, kui ma aga oma vaese eesti rahva heaks midagi jõuaks teha.**

— KARL AUGUST HERMANN —

Toetajaid

K. A. Hermann visadus eluteel edasi rühkida äratas paljudes imetlust ja soovi teda aidata. Kodupaiga inimeste osavõtlikkust ja kristlik-patriarhaalset hoolekannet on ta läbi elu tänumeelega meenutanud. Juba „truud koolivennad” tegid kordamööda lahti oma leivakotid ja „andsid mulle korra järele süüa” (päevik, lk 20). Põltsamaa kihelkonnakooliõpetajat Gustav Beermanni nimetab Hermann koguni oma „teiseks isaks, kes mind ikka on armastanud” (päevik, lk 19) ja Gustav Goldmanni ning tema abikaasat „minu teisteks vanemateks” (päevik, lk 185). G. Goldmanni abikaasa oli Hermann ema Anu õde Marie, seega ta tädi.

Eriline koht aitajate reas on E. Hörschelmanni järglasel Põltsamaa kirikukantslis – Carl Peter Ludwig Maurachil (1824–1900), kes oli siin õpetajaks 38 aastat (1853–1891) ja kes „söötis mind kogu selle kooli aja kui oma last” (päevik, lk 21). Võib-olla üks ajendeid, miks C. Maurach just Hermann eest nii silmapaistvalt hoolitses, oli teadmine Hermann pastorlikust päritolust.

E. Hörschelmanni lahkumine Põltsamaalt

1853. aasta märtsist on E. Hörschelmann juba Peterburi lähedal Pargolovos saksa pihtkonnaga luterliku Anna koguduse abiõpetaja. Sellel ametikohal sai ta olla vaevalt üle aasta, kui ta 22. juunil 1854 suri – noore mehena, 44-aastaselt, kaugel Liivimaast.

Mis asjaoludel E. Hörschelmann hea pastorikoha maha jättis, Põltsamaalt lahkus ja Venemaale siirdus, ei ole teada.

Tema järglaseks saanud pastor C. Maurach heidab oma mälestusraamatus „Ühe Liivimaa pastori elamine ja püüdlemine, võitlemine ja kannatamine” (1900) valgust E. Hörschelmanni rutakale lahkumisele Põltsamaalt. Ta meenutab üht kõledat oktoobrikuist sügisõhtut, mil ta uue õpetajana Põltsamaa kiriklasse saabus. See õhtu olnud rohkem kui rusuv. Pastorimaja aed olnud ripakil, sees valitsenud suur segadus, mööbel olnud laiali, õled ja heinad põrandal, ruumid kütmata ja külmad. Ka kirik olnud seest ja väljast remontimata, torn koguni viltu vajunud (Kuurme, lk 28).

Aga viimase viieteistkümnelt aastat jooksul oli siin toimetanud ju E. Hörschelmann! Temast jäid maha pastoraat ja kirik, mis oleksid vajanud tugevama majandusmehe kätt. Ka ei pruukinud luterliku kiriku ülematele meeldida E. Hörschelmanni poolehoid vennastekoguduse liikumisele. Tema järglane, „vana Maura”, nagu teda rahvasuus nimetati, rookis selle Põltsamaalt ju täielikult välja. Põhjuste rea lõpus, aga võib-olla hoopis alguses, võis olla ka isikliku elu ja moraali küsimus. Kas pastorile oli lubatud suhe teenijannaga?

Pastori lahkumist Põltsamaalt jääb katma tume vari. Pigem on see põgenemine ja pagendus kui ametialane edutamine.

1871. aastal lahkub Põltsamaalt omakorda K. A. Hermann, lootes oma haridusteed Peterburis jätkata. Jumalagajatul lausub üks tema sõpradest: „Põltsamaa on selle suure kunstniku



FOTO: WIKIPEDIA

Karl August Hermann on maetud Tartu Uus-Jaani kalmistule. Hauamonumendi (1929) autor on Voldemar Mellik.

üles kasvatanud”, mille peale Karl August tähendab kibedalt oma päevikusse: „Tema arvas, et minust üks suur ja kuulus mees Peterburis saab. Oh, vaele arvamised! Ei või vist minust ühtigi saada, sest ma olen juba liiga vana (20-aastane). Jah, ei ma tahaks kuulsat nime ega ühtegi, kui ma aga oma vaese eesti rahva heaks midagi jõuaks teha” (päevik, lk 35).

Sellele sihile on Karl August Hermann pühendanud kogu oma elu. **KAE**

* * *

Minu suur tänu kuulub Rahvusrhii-vi arhivaarile Andero Nimmerile ja Põltsamaa muuseumi direktorile Rutt Tänavale.

TSITEERITUD ALLIKAID:

- Vahter, Artur. Karl August Hermann päevik. Kui Karl August Hermann oleks päevikut edasi pidanud. Tallinn, 1990. (Lehekülgedel 18–42 on K. A. Hermann kirjutatud päevik, lk 43–277 A. Vahteri koostatud fiktivne päevik.)
- Vahter, Artur. Karl August Hermann. Lühimono-graafia. Tallinn, 1998.
- Aschenbrenner, Cord. Pastoraat. Ühe baltisaksa suguvõsa lugu. Tallinn, 2017.
- Kuurme, Herbert. Pildikesi Põltsamaa ajaloost. Praost-emeeritus Herbert Kuurme mälestusi ja tagasivaateid. Põltsamaa, 2011.

KuKu klubi stiilne interjäär.

Autorid Allan Murdmaa ja Väino Tamm.

FOTO AASTAST 1962. ALLIKAS: EFA.513.0.157240

Kuku klubi – elu parim aeg



Kuku klubi mootoriks oli elurõõm. Olgu siis nokkiv huumor või nõelav sarkasm. Omamoodi eluülikool, millel oli aadress, aga puudus koolipink. Klubiaastatele tagasi mõeldes: seal tehti nalja ja nöögiti nii oskuslikult, ütleksin – võrgutavalt –, et sukeldusid maailma, mis suutis sind hoida avamisest keskkööni.

MARVI TAGGO

Võta huumoriga! Kuidas võtta, kui pole Nõmmikut, pole Abelit, kes nalja tegid ja tujurikkujate naljadest aru ka ei saa, ütles üks Kuku

raadio kuulaja Vox Populi saates nimega Saade.

Nali on mitmetahuline. Igaüks võib sellest isemoodi aru saada. See polegi õpitav. Eino Baskin on öelnud, et naljasoon kas on või ei ole, aga selle võib ka kaotada. Tavaliselt asendavad kibestumine ja künism inimesel huumoritaju tema vanemas eas. Kukulastega nii ei läinud. Kukulaste kohta see ei käi.

Kuku klubi loodi 1935. aastal. Räägiti, et toona käis klubis koos eliit. Toimusid toretsevad ballid. Kuuekümnendatel, kui klubi jälle õide puhkes, olid sealt smokis härrad ja peene sigari lõhn ammugi kadunud. Klubi oli maast laeni täis Priima ja Tallinna tossu. Seintel olid maalid

nagu Tretjakovi saalis ning nende paistel kunstide kummardajad ja nende spektaaklid. Tänavu sai see uunikumklubi 85-aastaseks.

Kuku oli kui eluülikool

Naiivne oleks tahta kirjakeeles rääkida kõigest. Ürgsest elust ja ilust, mis on kirjeldamatu.

Olgu öeldud, et klubi seltskonnas polnud ühepäevaliblikaid, superstaare, vaid omaette isiksused, kes sarnanesid üksteisega selle poolest, et nad kellegagi ei sarnanenud.

Kuku oli kinnine klubi. Klubis said kokku kirjanik Lennart Meri, kunstnik Jüri Arrak, karikaturist Hugo Hiibus, kirjanik Jaan Kross. Klubist ei puudunud lavastaja Sulev



ARHIIVIFOTO: EFA 252.0.76641

hüüdis juba „auru all” Sulev Nõmmik: „Ervin, ära seal kaua seisa, Erika „muudab” su kohe kiviks...” Klubilased mõirgasid naerda.

Seal oli lubatud kõik, välja arvatud see, mis oli keelatud. Aga keelatud ei olnud seal eriti midagi. Kui välja arvata kitumine! Keldrikorrusel käis avamisest sulgemiseni oma elu, kus kehtisid üleskirjutamata seadused: kõigest sellest, mis keldris juhtub, maa peal ajalugu vaikib...

Nõukogude moraali tingimustes käis Kukus tants, trall, möll ja triangel. Vahepeal võis riigikord muutuda, ilma et see öölaste värvikasse suminasse ära kostaks. Nürivõitu kõõginoad lendasid, paljastatud rinnad välkusid. Skulptor Allan Murdma „piinas” ühtsama klaveriklahvi. Tuntud pianist tundis end ühtäkki puudutatuna, jättis supi söömise katki ja lahkus.

Hardi Tiidus mängis klaveril kõikide maade hümne, ka Hiina hümnid. Vähemalt nii ta ütles. Aarne Üksküla ja Maria Klenskaja, kes olid parasjagu Prantsusmaalt naasnud, rääkisid terve õhtu prantsuse sugemetega omaloomingulises keeles, millest

Värvikaid hetki jagus küllaga

Kui ooperietendus oli lõppenud ja ööbikud laulma hakkasid, ilmusid klubisse lauljad. Padukukulased olid sel kellaajal juba heas tujus. Näitleja Heino Mandri palus ühel ooperilauljal laulda aariat väljamõeldud ooperist „Malaaria”. Endine tantsija ja koreograaf Anna Ekston küsis lavastaja Karin Raidilt: kui ooperis ja balletis on muusika, kas draamateatrit saab teha muusikata? Jaa! Seejärel kuulutas proua Ekston kõvahäälselt, et võtab ordenitega autasustatud akadeemiliselt ooperi- ja balletiteatrit *need* ordenid oma kätega maha. Kukulased huvitusid, miks? Tenor laulab seal nagu „silm kilukarbis”.

Maalikunstnik Maimu Vannas vehkis põleva sigaretiga ja kaebas, et Eesti polaaröös on maalimiseks vähe valgust ja ta on sunnitud maalima ainult suviti. „Suvilas kasvab rohi juba üle pea. Naabrinaine nähvas, et niita sa ka ei oska! Ütlesin, tead, mina närin selle heina kasvõi hammastega läbi, aga sina maalima ikka ei hakka.”

Siis ilmus trepile nagu hea haldjas koreograaf ja tantsuõpetaja Helmi Tohvelman, lilleõis peos, tema järel astus Lisl Lindau ja silmates seltskonda hüüdis, näe seal nad ongi ja pikk on pealik, mis käis Endrik Kerge kohta.

Ükskord teatas klubi ettekandja Tiina luuletajale Vanapale, keda hellitavalt vanapaganaks hüüti: „Vanapagan hakka minema, klubi on reserveeritud ja inimesed hakkavad juba tulema.” Aga kui klubi oli reserveeritud, olid stammkliendid näljased ja naljast kaugel. Vaatamata sellele, et kohvik Moskva oli lähedal, kõrvalmajas, kurtis näitleja Lisl Lindau: mu magu ei naerata, kusagilt mujalt ei saa seda õiget prae maitset kätte. Kuku praed olid kuninglikud. Nii sõi kukulane palgapäeval järjepanu ära kolm praadi. Kuku-Tiina, nagu teda hellitavalt hüüti, oli sunnitud uksele panema sildi: liha ei ole, vähemasti nii ta lubas...

Kullassepa pojalt Heino Mülleril hüüdnimega Heins, oli raudne loo-

“Hugo Hiibus oli nalja ja naiste alal eriteadlane, kellela õiget Kukut keegi ette ei kujutanudki.

vaid ise aru said. Poolest ööst ilmus klubisse Luule Pavelson, kõigile tuntud teada Tallinnfilmi toimetaja Luule Žavoronok, ja kuulutas: „Oeh, ütles karupoeg Puhh! Dublaaž lõppes ja kõht on tühi.” Tellis supi, aga jättis söömise pooleli ja läks kõrvalauda rääkima. Sõbrad sõid naljapärast ta supi ära ja lubasid, kui vaja, uue tellida. Žavoronok naasis, vaatas tühja taldrikut ja ütles, et näe, kõht ongi täis. Kas paljast mõttest?!

Nõmmik ega näitleja Heino Mandri, raudsepp Heino Müller ja keegi Klementi õmblusvabrikust. Tallinnfilmi režissöörid Leida Laius, Veljo Käsper jt. Praegu käivad erineva positsiooni ja intelligentsiga inimesed eri paikades ega kohtu.

Kuku oli kui eluülikool. Seda ütles balletilavastaja ja koreograaf Mai Murdmaa. Seal sündisid elavad anekdootid, naljakad asjad, ja mitte ainult nalja pärast, pigem lustliku meele ja elurõõmu pärast. Hea nali oligi elu mõte, milleta oleks elu nagu kesine vodevill.

Klubi toonane direktriss, teadatud skulptor Erika Haggi, „pani” pronksi, graniiti, või marmorisse näitlejaid, lauljaid ja teisi moosekante. Ükskord, kui klubisse tuli tarzanliku kehaehitusega Estonia teatri bariton Ervin Kärvet, seisatas hetke trepil,

sung: kõik, mis on tehtud, on igavesti nähtaval: „Vaata näiteks Karikabaari koputit või klubi peldiku haaki, mida kättpidi harjumispäraselt enam tähele ei panegi, ei söö koi ega näri rooste,” uhkeldas raudsepp.

Müller mängis filmis „Kalevala hääled” seppa ja toretses klubis: „Olin Kalevala sepana lollis rollis, selle osas, kus lauldakse Veljo Tormise „Raua needmist”. Filmi muusika looja oli Lepo Sumera. Filmi mängiti ka kultuuripäevadel Roomas. Pärast Roomat ütles mulle Lepo Sumera siinsamas Kukus, et pressikonverentsil tunti suurt huvi, kust nii ehtne sepa tüüp küll välja võeti?”

Kuku kuldvara Sulev Nõmmik

Nõmmik oli mees, keda seltskonda ihati ja kriitika silmis vihati. Kui kriitika kirjutas lehes, et Sulev Nõmmik lavastas tiivutu „Nahkhiire”, olid ka klubilased varmad küsima: miks sa nahksel hiirel tiivad ära lõikasid. Nõmmik ütles, et on ekslik, eksib seenemetsa ja kalarohketesse kohtadesse ega lakka otsimast enne, kui kõik korvid ja võrgud on täis. Aga lavastajana ta eksida ei saa. Vindine seltskond läks kuraasi täis ja kuulutas kõvahäälselt, et filmid olla tal ka nõmedad. „Mida nõmedam, seda parem,” ütles Nõmmik, kelle emakeel oli huumor, aga elu osas puudusid illusioonid. Sulev Nõmmik oli haiget saanud inimene, aga tal oli oskust, tahet ja jõudu end jälle üles „kerida”. Ilmselt saigi määravaks enesekriitika, millela Sulev Nõmmik oleks olemata.

Aeg möödub, kinopilt tuhmub, kahiseb ja sahiseb. Tehniliselt saab kõike muuta, uue sõna järgi käima panna. Aga kui mõte puudub, ei aita ükski võte, ka mitte tehnika. Ajal, kui Lia Laats Nõmmiku telefilmides mängis, ei tekitanud need filmid temas erilist vaimustust. Hiljem ütles: mida rohkem neid filme, kus ise kaasa tegin, vaatan, seda huvitavamaks need minu jaoks muutuvad. Mis tähendab, et need filmid ei aegu, vaid otse vastupidi – fenomen kasvab.

ARHIIVIFOTO: EFA 252.0.73137



“Sulev Nõmmik puges inimestele südamesse ja aitas humoorikalt kukulasi liita.

Nii see läkski. Kui Nõmmik lahkus, sai temast huumoriklassik. Kahju, et ilusad sõnad ja tiitlid tulevad pärast, hiljem.

Aga toona oli Sulev Nõmmik, laubal kuklast ette lükatud nõmmiklik juuksesalk, mille varjust seirasid isevärki lavastaja silmad – kukulane. Süütas ühe sigareti teise järgi ja trummeldas laual kolme tikuga.

Nõmmiku huumor iseenda suhtes viis edasi, oli vahend elu parimate haarete haaramiseks, Lühemat kasvu mees, kelles oli küllaga sisemist

pikkust, haaras klubis kauni baleriini embusse öeldes: „Mäletad, kui ma olin veel pikk ja brünett ja sinusse armunud?!”

Juba enne uue lavastuse algust kogunes lavastajate brigaad koosseisus helilooja Ülo Vinter, Ülo Raudmäe, kirjanik Enn Vetemaa, artist Vello Viisimaa Estonia teatri puhvetisse, seejärel laekusid klubisse otsima ikka seda ühte tüki „naela”. Räägiti, et Nõmmik olevat oma ande just nendes baarides ja klubides lollitades peenrahaks vahetanud. Aga ise ütles, et selle tolategemisega just kuulsaks saigi. Ja teised järele sibamisega vaeva nägid...

„Sulev Nõmmikul piisas ainult Kuku klubisse tulla, seal mitte midagi rääkida, kui juba aplodeeriti ja naerdi,” ütleb kolleeg Hugo Hiibus.

„Nõmmik tundis oma publikut ja teadis juba naerukohad ette, kus publik aplodeeris. Vahel pruukis Nõmmikul, Abelil, Baskinil või Järvetil ainult lavale tulla, Kuku trepil sõnalausumata seista, kui publik prahvatas naerma, sest suur eeltöö oli naljameestel juba tehtud.”

Nii räägib Nõmmiku abikaasa, et pruukis Sulevil näiteks telemaja kohviku uksele sõrme näidata, kui Alice Talvik juba naeris. Sulev Nõmmik puged inimestele südamesse ja aitas humoorikalt kukulasi liita.

Kukulasi sidus nali

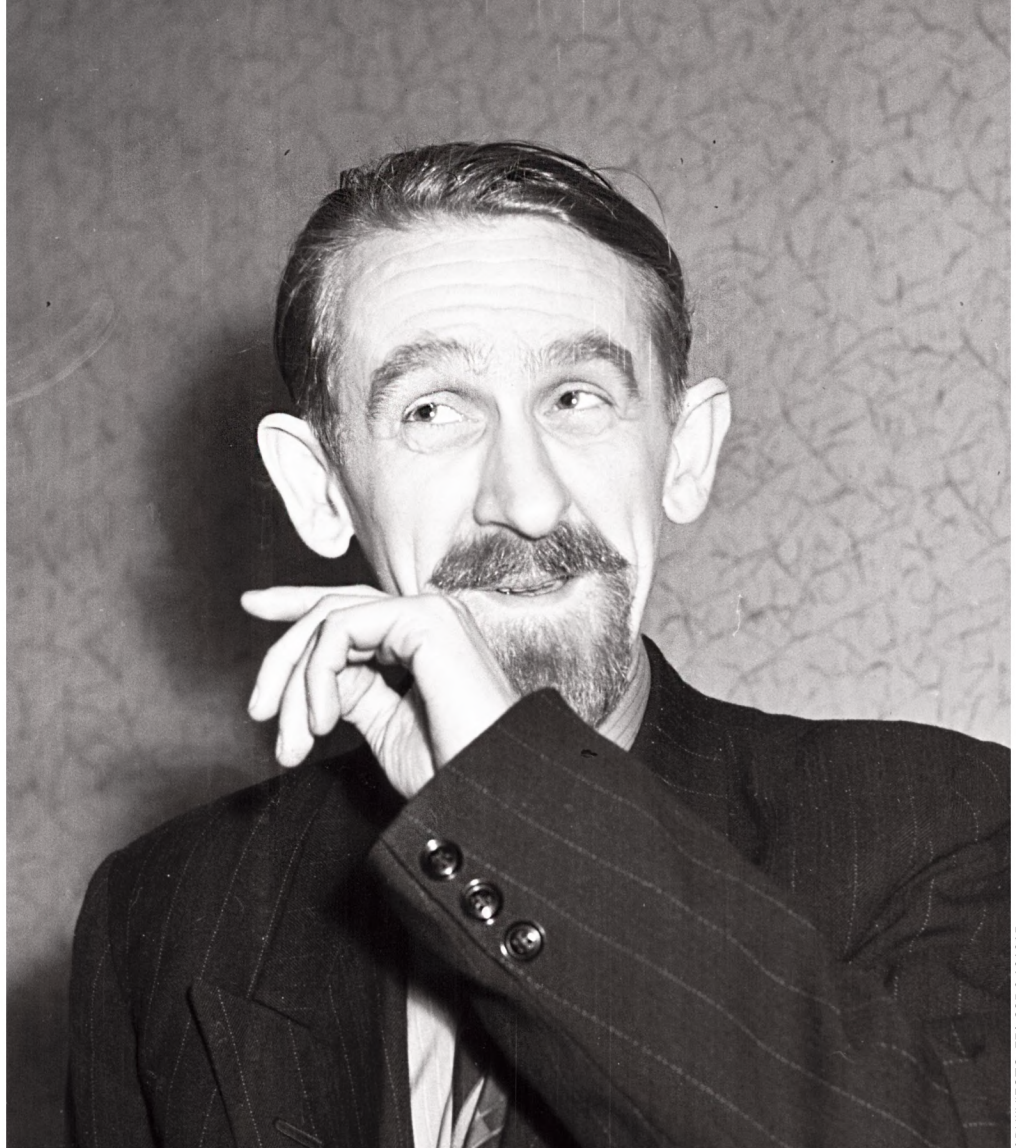
Naljad sünnivad kohvikus, baaris, tänaval ja klubis. Samas on naljamehed ka oma talendi ohvrid. Kunsti ohvrid, nagu öeldakse.

Kui Hugo Hiibus pidi tegema diplomitöö, öeldi talle kohe, et oled karikaturist ja valmis. Meil on naljamehi vaja. Mis tähendab, et naljameestelt midagi enam ei oodatagi.

Naljameeste jaoks pole elu nii komplitseeritud, nagu teistele näib ja inimesed tihti ette kujutavad. Üdini asjalik inimene võib kõverpeeglist vaadatuna tunduda isegi koomiline, natuke naljakas.

Sulev Nõmmik ja Hugo Hiibus olid nalja ja naiste alal eriteadlased. Hiibuseta Kukut keegi ette ei kujutanudki. Disainer Ene Ammer ütles, et Hiibus ei ajanud kunagi „pada”, oli elegantselt huumorimeelne ja loov, mitte kedagi solvav. Aga juhul, kui Hiibus vaikus, teadmiseks, et keegi teda pealt ei vaata, teadsid kõik, et Hiibus laua all salaja jälle kedagi joonistab.

Ükskord oli Hiibus klubis kunstnik Richard Sagritsa juubeliteemal: „Istusin Otsade kõrval ja joonistasin laua all poolsalaja Asta Otsa, kes meenutas mulle pikkade jalgade ja suurte silmadega lindu. „Poiss, mis sa teed,” hüüdis proua Sagrits, kes juhtus seda nägema. Ots vaatas seepeale laua alla ja hakkas kõva häälega naerma, ütles, et näita Astale ka. Mõtlesin, et kas baleriin ikka nalja



ARHIIVIFOTO: EFA.335.0191915

“Hardi Tiidus mängis klaveril kõikide maade hümne, ka Hiina hümni.

mõistab?! Asta nägi minu joonistust ja puhkes suure häälega naerma.”

Teinekord joonistas saržimeister poolsalaja laua all Ruut Tarmot. „Nad istusid Mari Möldrega otse minu ees ja olid juba siis parasjagu auru all. Kunstnik Piho läks mööda ja nägi, keda ma joonistasin. Haaras selle käest ja näitas Marile. Mari Möldre pani suure häälega naerma ja ütles Tarmole: „Vaata, Ruut, niisugune tõllakas sa oledki!” Tahtis, et ma teda ka joonistaksin. Ära sa külje pealt joonista, mul on pikk roti nina, keelitas Mari. Võttis kähku kotist oma maalimise riistad ja hakkas värvima huuli just nagu etenduseks. Siis istus

minu ette ja sättis oma suu asendisse „hernesupp”. Ma joonistasin talle roti nina, väikesed hallid silmad ja roosa suu nagu kanapee, eeldades, et Mari Möldrel on ka enda suhtes huumorimeelt. Aga kui ma talle joonistust näitasin, vaata seda ja ütles vihaselt. „Ruut, läheme koju, sa oled juba küllalt joonud!” Mari haaras Tarmol käest, võttis maalimise riistad kaenlasse ja jättis joonistuse kus seda ja teist maha.”

Vana nali, kes kuidas keegi naljast aru saab. Inimene on kujutanud ennast teisiti, kui karikaturist teda näeb mitte „õiges mõõdus”, vaid suuremõõdulise ninaga, põsed poolteist korda pikemad, karakteriselt, mitte romaani kangeline, pigem följetoni tegelasena. Televisioonis minnakse kergema vastupanu teed. Vastupidi Hugo Hiibusele on naerukohad on seal juba ette dikteeritud ja sina pead naerma.

„Minu üks sõbranna naeris kolm korda ühe anekdoodi peale. Esimest korda siis, kui talle seda räägiti. Teist korda siis, kui ta seda edasi rääkis – naeris nii, et ei saanud ise ka aru, mida ta naeris. Ja kolmandat korda naeris siis, kui talle ära seletati, milles asi. Naer on üks inimese väljendus. Meil pole väikekoodanlus veel nii kaugele arenenud ja komme nõuaks, kuidas millal võib naerda. Inimesed käituvad impulsiivselt,” leiab Hiibus. Mõni laliseb nagu laps. Mõni naine naerab edevalt heliredeleid. „Minu sõber Kuku päevilt, Hardi Tiidus sahisest nagu vähikott. Näiteks meie president Lennart Meri naeris suuga, aga silmad jäid tal alati asiseks ja tõsiseks.” Naljast aru saamine oleneb ka inimese harjumustest ja tõekspidamistest. Koeraarmastajad ei seedi hästi nalja oma koera arvel, kui see pole heatahtlik. Meeldivamad on naljalood kassidest. Ja vastupidi. „Mis tähendab, et koera ja kassi vastuolud kanduvad üle ka nende peremeestele.” Mis ka ei vurraks naljameestel peas, näo annab naljale artist.

Nali ise ongi mõte, ütles kukulane Hiibus. „Hea inimese tunnen naerukortsude järgi, mis ümber suu, kohe ära. Neid kortse ei saa ei enam peita, need on sinna kivistunud...”

„Kuku klubi on ajalugu. See Kuku klubi,” täpsustas Hugo Hiibus. Seal olid ka „peied” ja klubi läheb omaniku kätte. Seinad saavad puhta näo, aga klubi omanäolisus ja aura jääb ajalukku. Seda maha ei nühi ega pühi, „ütles paranadamatu optimist ja igavene kukulane Hugo Hiibus. Kuku klubi nurga peal asuvas kohvikus oli tal kujunenud oma pilanurk-nurgalaud, kus ta sõpradega esmaspäeviti kohtus. Hiibus võis rääkida kõigest, kui soovite sajal teemal. Sõbrad ei saanud vahel sõnagi suust. Aga ära minnes ütles üks naljaga pooleks: „Hiibus oli täna jälle talle omaselt kuidagi vaikne ja kidakeelne,” millele järgnes üldine naer. **KBE**

KuKu klubi saamisloost

Kujutavate Kunstnikkude klubi ehk KuKu klubi loomise otsus võeti sihtkapitali valitsuse juhatuses vastu 27. augustil 1934. Oli vaja luua institutsioon, kes klubiruumid rendile võtaks. Klubi registreeriti 11. septembril 1934, klubi asju ajasid Johannes Greenberg ja Adamson-Eric, laekuriks oli Paul Luhtein.

Klubi ise avati 21. jaanuaril 1935. Klubiruumide siseplaneeringu ja mööblikavandid tegi Edgar-Johan Kuusik, puitmööbel telliti Lutheri vabrikust. Kujundusega tegeles ka äsja Pariisist saabunud kujunduskunstnik Jaan Siirak.

Kuku oli avatud ka sõja ajal, kuid ainult sööklana, klubilist tegevust ei toimunud. Nõukogude võimu esimestel aastatel peale sõda muudeti KuKu Kunstifondi laoruumiks. Hrušovi sula aastatel rehabiliteeriti KuKu loominguliste liitude – kunstinike, heliloojate, teatri, arhitektide ja kirjanike liidu Kunstiklubiks.

Klubi avati 1958. aasta jaanuaris. Sisekujunduse tegi 1957. aastal sisearhitekt Bruno Tomberg, kes peale nn liialdusteaega hakkas ühena esimestest kujundajatest viljelema modernismi nii mööbli- kui ka ruumikujunduses. Ta säilitas KuKu endise siseplaneeringu, samuti separeesüsteemi, ainult varasemast tublisti madalamate vaheseintega (piiretega), mis hõlbustas suhtlemist ka kõrvallaudades istujatega. Väikesed muudatused tehti endises bridžitoas, kus müüriti kinni kaminasuu ja ruum sai samasugused lauad-toolid nagu saalis. „Rahvuslikkuse toonitamiseks saeti tooli-leenidele ažuursed ornamendimotiivid”.

1962. aastal valmis kunstihoone korruse pealeehitus Kuusiku projekti alusel ning kunstiklubi uus kujundus Allan Murdmaa ja Väino Tamme poolt. Seekord oli märksõnaks „rõhutatult maskuliinne modernism”. Saali lõunapoolne pikk sein vabastati krohvist, mille alt paljastus robustne paekivimüüritis. Valgustid tõsteti küllastajate käeulatusest kõrgemale, lakke ja plastlambid asendati kahekaupa paigutatud punasest vasest poolkerakujuliste kuplite reaga. Seinad ette seati paksust lauast lett koos kõrgete baaripukkidega. See sai nimeks „nutumüür”. Suures saalis oli paekivimüüri poolses osas ka pikk laud. Baariruumi ja nn bridžisaali eraldasid lisaks ustele ka uksekarid.

1980. aastateks vajasisid klubiruumid uut remonti. Kujundusprojekti koostas Eero Jürgenson 1989. aastal, ümberehitus valmis 1993. aastal. Paekiviseinad kaeti uuesti krohviga ning värviti heledas toonis. Vahetati laevalgustid. Saalide vahele kujundati uued ukse, millel postmodernistlikud käepidemed. Separeesüsteem säilis, kuid mööbel uuendati.

Seekord laiendati klubiruumi algse pesuköögi jt ruumide arvelt lääne suunas, kuhu kavandati disainmööbliga nn sakstekamber. Garderoobist põhja poole rajati endise keskkütteruumi arvelt uus baariruum.

Viimased ümberehitused KuKu ruumides toimusid viimasel aastakümnel Toivo Raidmetse juhtimisel. Põhilise muudatusena tuleb nimetada taas paekiviseina väljapuhastamist.

Paksust lauast lett koos kõrgete baaripukkidega sai nimeks „nutumüür”.

FOTO: REGISTER. MUINAS.EE



Allikas: Kultuurimälestiste register. Koostanud Liivi Künnapu, 2016.

Talendid kõrgemalt poolt

Jaak Joala õppis flööti, mängis klaverit, kuulsaks sai lauluhäälega. Tema isa Arno Joala õppis konservatooriumis, tahtis saada lauljaks, aga sai paljuhinnatud imeravijaks.

MARVI TAGGO



Seitsmekümnendatel oli valida estraadilauljate plejaad: Anne Veski, Marju Länik, Tõnis Mägi, Ivo Linna, Gunnar Graps... Ühe kallima kingituse publikule on andnud legendaarne laulja Jaak Joala.

Jaak Joalal oli potentsiaali töötada igal laval: muusikaline haridus, hää, välimus, mis meeslaulja puhul pole vähem tähtis. Lavaline sarm ja nii-öelda artistlikku nahaalsust. Koduõue sind keegi ju otsima ei tule.

Keegi ei tea aga täpselt, miks 2014. aasta 25. septembril, 64-aastaselt lahkunud Joala otsustas ühtäkki loobuda laulmisest, kaduda sõprade ja kolleegide elust ning jääda erakuks.

„Põhjuseks polnud uhkus, alkoholism või muu selline,” on öelnud ühes intervjuus Mariin Savola, kes kohtas Jaak Joalat tänu juhusele, mis polnudki juhuse. Mariin jäi Jaagu usaldusisikuks laulja elupäevade lõpuni.

Võitlus haigusega algas aastal 2006. Maal töötades tõmbas Jaak mootorsae käima ja sai insuldi. Sellest insuldist ta päriselt ei taastunudki. „Tema vasak käsi jäi tuimaks

ja vasak kõrv oli peaaegu kurt,” põhjendas Mariin, miks laulja kodustudio aastaid tolmu kogus. Elurõõmus, särav, pisut salapärase, publiku poolt armastatud laulja tundis, et ei suuda enam olla see Jaak Joala, kellega harjunud olime.

Lauldud laulud uuele ringile

Jaak Joala sündis 1950. aastal muusikainimeste peres ja oleks tänavu 26. juunil saanud 70-aastaseks. Seitsmendast eluaastast alates õppis Jaak klaverit, hiljem flööti. Ema Helgi Ridamäe töötas muusikaõpetajana paljudes koolides, hiljem riikliku filharmonia paljuhinnatud lektorina. Isa Arno Joala õppis konservatooriumis laulmist ka Tiit Kuusiku juures.

Jaak Joala oli mõnes mõttes helide looja. Tema hää on inspireerinud heliloojad talle laule kirjutama. Ja need lauldud laulud on läinud üha uuele ringile.

Joala hää kõlas igas soovisaates, igal raadiolainel ja jäi meelde. Tema laule vilistati tänavatel ja võis silmapilkselt mõnel sünnipäevapeol üles

võtta. Populaarsed laulud olid kirjas ka kogumikus „Laulge kaasa”.

Jaak Joala oli hea muusikalise mäluga. „Jaak on estraadistudio ajal paar korda minu juures tunnis käinud,” rääkis Heli Lääts. „Andsid talle hommikul laulunoodi kätte ja õhtul, Põlva kontserdil võis Jaak seda laulda juba peast.”

Peale korraliku vokaali on laulmise juures olulise tähtsusega ka keele valdamine. Mängukaaslasel on veel meeles, et Jaagul tuli keskkooliajal jääda vene keeles suvetööle. „Aga kui Jaak Venemaale laulma läks, rääkis ta väga hästi vene keelt ja laulis üsna kerge aktsendiga,” rääkis Katri Saliste (Kall), kes on ise vene filoloog. „Eks nõukogude sõjaväes õpiti ka vene keel selgeks. Musikaalne kõrv võtab ju kiiresti! Seoses sõjaväega meenub Katrile veel üks asi: „Jaak oli lapsena ju heleblond, aga pärast sõjaväge, kui pea nulliga paljaks aeti – tumemust.”

Tolko tšornõi kostjum

Jaaku ei kasvatatud vati sees. Ema käskis klaverit harjutada, isa flööti

mängida. Pärnu vanaema Hilda, ametilt õmbleja, oli väga range ja hoolitses poisi väljanägemise eest. Ükskord tuli väike Jaak õue, punane müts peas, ise maruvihane. Ütles, et Tallinna vanaema oli talle kudunud valge mütsi, aga Pärnu vanaema arvas, et valge müts läheb ruttu mustaks ja värvis selle punaseks. Jaak töötas mängukaaslastele, et kui Tallinna läheb, värvib mütsi jälle valgeks...

Kord läksid nad koos isa Arnoga randa. Jaak tahtis jäätist, ja isa ei ostnud. Jaak näitas oma iseloomu – istus valge pintsakuga otse veeloiku.

Kui juba nimekas laulja Jaak Joala tuli jälle Pärnu vanavanemaid külastama, endal moekas valge pintsak seljas, käised üles keeratud ja pikad juuksed kaela peal, käsutas vanaema: juuksed silmapilkselt lühikeseks lõigata ja tagasihoidlikum riie selga panna.

Kui Jaak Joalal tuli osa võtta Sopotilauluvõistlusest, leiti talle suure otsimise peale Estonia kostüümilaost muhu rahvariided. Moskvas aga öeldi: „Tolko tšornõi kostjum!”, see tähendab ainult must ülikond. Ja see oli käsk...

„Jaak oli väikese poisina romantiline, natuke õrn, armastas loomi ja nurus endale koera, kuni lõpuks sai. Aga ega ta meie vastu ikka ei saanud, kui me üle nõõri kõrgust hüppasime,” rääkis Katri lapsepõlve mälestusi. „Jaak tegi küll kõik kaasa, aga meie hüppasime ikka kõrgemale.”

Hoovilastega koos peeti ka Jaagu sünnipäeva. Klopiti võidu kogelmogelit, kes saab enne vahule. Aga enne oli see otsas, kui valmis sai. Katri, Aino ja Jaak ehitasid kuuri peale oma villa Ortensia, kuhu sai minna nöörredeliga.

Jaak oli ka kuulsana sõbralik ja väarikas

„Me rääkisime kui vanad sõbrad kunagi, nagu polekski neid aastaid olnud...” rääkis Katri Saliste ajast, kui Jaak Joala oli juba nimi.

Sulev Nõmmiku kolmiklavastuses „West Side Story” „Hallo Dolly!” ja



Arno Joala koos oma isa, ema ja nelja-aastase Jaagu Pärnus.

„Oklahoma” mängis Jaak Joala „West Side Storys” Tony rolli. Sirje Puura oli Maria, ka talle näis: „Jaak Joala oli sel ajal juba teada-tuntud kuju, aga see ei välgatanud ilmaski tema silmades või et ma oleksin seda märganud tema olekus. Jaak respektieris meid igati ja oli laval veetlev partner. Me mängisime vähest aega veel teiseski Sulev Nõmmiku lavastuses „Suvitajad” Timmut ja Liinat. Kui kostüümidest juttu tuli, naljatas ta, et ei tea neist asjadest midagi, aga peaasi, et nad mulle murumütsi pähe ei pane. Jaak sobis väga hästi muusikali mängima. Selle avastas lavastaja Sulev Nõmmik, kes ta teatrisse tõi. Jaak oli ehtne muusikali laulja ja oleks seda olnud ka edaspidi.”

Aga kui Estonia teatri endine tantsija, Viru varieteegeuru Kalju Saareke üritas Jaak Joalale õpetada paari vajalikku tantsusammu, ei läinud see tal läbi. Ma pole tantsija, vaid laulja!

Isa õppis laulmist, poeg mitte

Jaak Joala isa Arno Joala vanemad, Hilda ja Juhan Joala, elasid Pärnus Karja tänaval. Suviti toodi väike Jaak vanavanemate hoida. Kus kahupea poisipõnn mängukaaslaste rõõmuks lauluviisi üles võttis: „Tööta, tööta rõõmukah, rõõmukah.” Ja kus bari-

tonihäälne Arno Joala varahommikust peale lauluharjutusi tegi, vahepeal vormelautosid ehitades. Hoovilapsed kutsusid Arno Joalat itaalia tenoriks.

Arno Joala õppis konservatooriumis laulmist, ka orkestrijuhimist. „Mäletan Arno Joalat juba konservatooriumi päevilt,” rääkis endine Estonia teatri solist Urve Tauts. Ja imestas: „Arnol oli ju väga ilus bariton ja oleks väga hästi sobinud ka ooperisse või operetti.”

Arno Joala on laulmist õppinud Ott Raukase, lauluõpetaja Aleksander Arderi ja hiljem ka Tiit Kuusiku juures. „Vahepeal, kui hääl haigeiks jäi, õppisin ka orkestri juhimist,” on rääkinud Arno Joala. „Mina olen ikka laulmist õppinud, aga poeg Jaak on isehakanud laulja.”

Miks Arno Joalast lauljat ei saanud ja ta lauluõpingud pooleli jättis?

Perekond Joala imetleb pisipoeg Jaaku.



„Vene valitsus keelas laulmise ära. Mind tehti kodanlikuks natsionalistiks. Ja õigesti tegid. Ma olen kogu elu just see olnud... Teenisin ka Saksa sõjaväes ja eks Jaak kannatas hiljemgi selle tõttu, et papa oli paha mees.”

„Arno Joala polnud üldse paha inimene,” teab rääkida Estonia teatri balletirietaja Ülle Kogerman. „Arno ütlemlised olid vahel ehk iroonilist laadi. Aga ta ei valanud kellelegi tõrva krae vahele ega rääkinud kellestki halvasti, kes tema peale ehk näpuga näitasid. Minu meelest ütles Arno kõike rohkem läbi liblikate ja lillede, mis on tarkus omaette.”

Arno Joala oli 25 aastat Autospori Föderatsiooni ringrajasõidu komitee esimees. Sport ei olnud mehele tundmatu, vaid hingelähedane. Ja vormeliautosid ehitas ta lausa oma käega. Autosportlasi on Arno Joala terve elu aidanud. „Mind lihtsalt huvitas, miks üks on pidevalt esimene ja teine kuues-seitsmes.”

Mees nagu kiirabi

„Sihikindlat treeningut ma pole teinud,” rääkis Arno Joala, kes ravis teatrimajas nii mõndagi inimest skalpelli, süstla ja tabletiga.

Kuidas on pendliga ravimine võimalik?

„Iga inimene jätab endast informatsiooni ja mul on võime see informatsioon kinni püüda.”

Oma ala valdaja käes tundub kõik lihtne Arno oma ametisaladusi ei paljastanud. Kui, siis vaid seda, et ravib oma töötoas: paremas käes kristallist pendel, vasak käsi hoiab elevantikihva-valgest pöögist pendlit või nagu seda ise nimetas, „nunnut”, mis oli ta enda kätetöö. Ütles veel, et pendeldab joonistatud pildi või akupunktuuri atlase kohal ja kui pendel haige koha peal peatub, on haigus läinud.

„Kui mu isa hakkas kurtma, etervis annab tunda ega jõua enam emale järele, otsustasingi isa peal proovida,” rääkis Arno. „Algselt läksin muidugi Heino Tiigi juurde abi saama, kes diagnoosis mind pendliga. Küsisin siis, et millest see on, kui pendel hakkab käes liikuma. Tiik selgitas asja, ja arvas, võib olla on ka mul need võimed, prooviksin...Aga kui ma pendliga proovisin, liikus see minu käes mitut viisi. Tiik leidis, et ehk on need võimed mul suuremadki...”

Õeldakse, et hea energia kaitseb, halb tõmbab iseenesest Arno Joala



Jaak ja mängukaaslane Katri Karja tänava maja aias.

Seewaldi lasteias mängis orkester erinevate lapsjuhtidega. Jaak on paremalt esimene.

võimed, huvitatus ja oskus suunata head energiat on ravinud lauljaid, tantsijaid ja ka sportlasi.

Estonia teatri endine solist Hans Miilberg oli aastaid tagasi hädas seljaga. Ta oli selga kaua ravinud kuni sai Kaie Kõrbi kaudu rääkida Arno Joalaga

„Joala vaatas ülesvõtet minu seljast umbes tund aega. Kaasas oli väike kuulike, mis pendeldas pildi kohal. Nägin oma silmaga, kuidas kuulike ta käes reageeris. Lõpuks pidin ma joonistama oma korteri plaani. Selle koha peal, kus oli voodi, hakkas pendel hirmsa hooga liikuma, Härja Joala ütles, et enne ta midagi tegema ei hakka, kui voodi koht on vahetatud. Nii saigi tehtud. Ütleme nii, et ma sain abi.”

Asjaosalistelt küsimata, puhtisiklikust huvist, ravis Arno Joala ükskõik, kui kauge maa tagant. Teada pidi olema (vaid) nimi ja koht, kuhu energiat suunata, väitis Joala ega ole vaja inimest isegi sõrmega puudutada.

Hääleliselt koloriitne maja

Pärnus Karja tänav 19 elas värvi- kas seltskond. Proviisor, advokaat, dirigent-maestro, kelle abikaasa oli ooperilaulja. Fantastiline maja, ainuüksi hääleliselt koloriitne. Jaagu isa Arno Joala, kes Pärnus suvitas, laulis





Jaak Joala enne Sopotilaulufestivalile sõitu tikandiga vestis.

Arno Joala oma töötoas. Paremas käes pendel ehk nunnu.

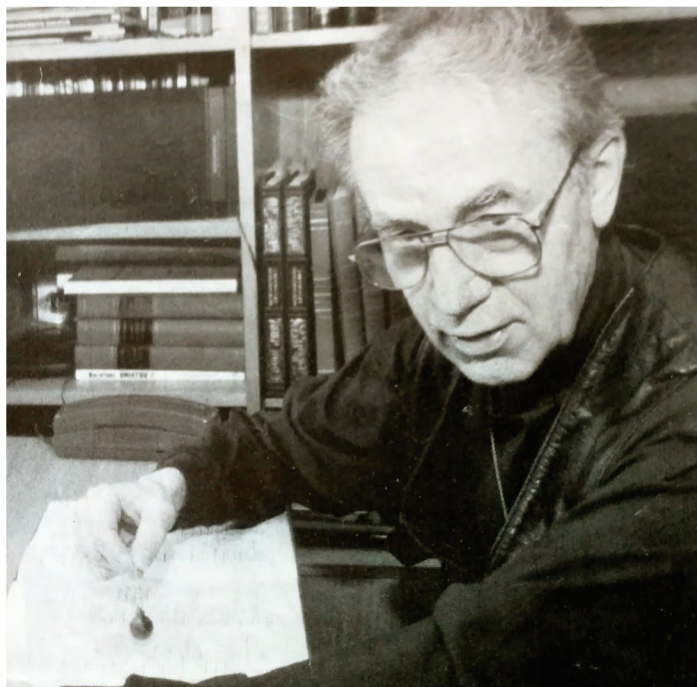
jätta. Hakkasin ravima ja varsti nägin, et tükikest pilt enam ei näita. Helistasin ja Kaie ütles, et ei ole häda enam midagi.” See lugu on dokumentidega tõestatud, väitis ravija Joala.

„Ma olen palju kordi Arno Joala juures käinud ja temalt abi saanud. Mis see täpipealt oli, ma ei tea, aga see on fakt. Estonia külalissetenduste ajal Saksamaal käisin isegi arstide juures. Arno Joala aga ütles, et see pole probleem ja sain temalt abi. Ka minu abikaasa ja partner laval, Viesturs Jansons, (Estonia endine balletitantsija) on oma seljahädas Arno Joala käest abi saanud,” kinnitab Kaie Kõrb.

Kes Arno Joala juures on käinud, ütleb, et tema kodus oli hea olla. Ja et see *hea* liikus koos töölauga, ükskõik, kuhu see asetatud oli.

Meie jutuajamise lõpetas Arno Joala aga nii: „Mulle ei meeldi endast rääkida ja kui minust räägitakse. Igaüks on meist isemoodi, nii mina, kui ka minu poeg Jaak. Kui oma elust rääkima hakkaksin, tuleks alustada mitmeosalise romaaniga...”

Arno Joala suri 2008. aasta 14. septembril. **KKE**



hommikul häält lahti. Tema õppis sel ajal konservatooriumis. Ja kui Arno Joala lauluharjutamise lõpetas, tegi sama dirigendiproua, kes sel ajal oli muusikalavastustega seotud. Lõpuks hakati flööti mängima. Juhtus, et sõbrad kutsusid läbi lahtise akna Jaaku õue mängima, tuli Jaak aknale ja ütles: „Ma ei saa, isa käsib flööti mängida.”

Arno isa, Jaagu vanaisa Johan Joala oli ametilt autojuht ja nagu headusepassiga sündinud. Maja lapsed, isegi täiskasvanud käisid tema juures nõu ja abi saamas.

Kord hakkas Joala just Estonia teatri uksest välja minema, kui helises

telefon. Helistaja oli Ülle Kogerman, kellel lähematel päevadel seisis ees operatsioon. Ülle sai Arno Joalalt abi ja operatsiooni polnud vajagi teha.

Ülle oli siis priimabaleriin Kaie Kõrbi riietaja ja teadis, et tantsijana püsis jalgadel tablettide ja süstla najal ning soovitas tallegi oma imearsti. Arno Joala oli siis Loksal, kui teatati, et teda otsib Estonia priimabaleriin Kaie Kõrb.

„Kaiel oli trauma, üks tükike, mis kaelanärvi vastu käis, tekitas valu. Saksamaal tehtud ülesvõtte rääkis selget keelt, et tuleb teha operatsioon ja kõik. Kaie tuli igaks juhuks minu juurde. Soovitasin tal pilt minu juurde



von Guldenshtubbe.

Jalaväekindral Magnus Alexander Ludwig von Guldenshtubbe

Magnus Alexander Ludwig Guldenshtubbe (1800–1884) pärines vanast tuntud Saarema rüütelkonda kuuluvast suguvõsast, kellele 1708. aastal omistati Rootsi kuningriigi aadliseisus.

JÜRI KOTŠINEV

Magnus Alexander Ludwig von Guldenshtubbe

FOTOD: WIKIPEDIA.ORG

Magnus Alexander Ludwig von Guldenshtubbe sai hariduse Peterburi 1. Kadetikorpus. Korpuse lõpetamise järel 1819. aastal astus ta teenistusse kaardiväe Volõnski polku lipniku auastmes. Polgus teenides omistati talle samal aastal alamporutšiku (alamleitnandi) auaste. 1824. aastal sai temast porutšik (leitnant) ja 1826. aastal staabikapten.

Magnus Alexander Ludwig von Guldenshtubbe osales Poola ülestõusu mahasurumises 1831. aastal ning paistis seal silma reas lahingutes, mille eest ta ülendati kapteniks. 1832. aasta detsembris sai temast polkovnik.

Novembrist 1834 kuni jaanuarini 1836 oli von Guldenshtubbe erus. 1836. aasta jaanuaris asus ta uuesti teenistusse kaardiväe Jäägripolku ning sealt viidi ta 1837. aasta jaanuaris üle kaardiväe Soome polku, kus ta asus 1. pataljoni komandöri kohale. Samal aastal autasustati teda Püha Vladimiri ordeni neljanda järguga.

1843. aasta septembris ülendati von Guldenshtubbe kindral-majoriks ja sama aasta detsembris sai temast Kaardiväe Grenaderikorpuse komandöri staabiohvitser.

1845. aasta juunist kuni 1848. aasta aprillini kamandas von Guldenshtubbe 1. grenaderidiviisi 1. brigaadi.

1847. aasta novembris täitis von Guldenshtubbel 25 aastat teenistust ning teda autasustati Püha Georgi ordeni neljanda järguga.

1848. aasta aprillist kuni 1852. aasta aprillini kamandas von Guldenshtubbe kaardiväe Semjonovski polku. Alates 1849. aasta jaanuarist oli ta paralleelselt 1. kaardiväediviisi 1. brigaadi komandör.

1852. aasta aprillis ülendati von Guldenshtubbe kindral-leitnandiks ja sama aasta detsembrist sai temast kaardiväe tagavarapataljonide ülem.

1854. aasta veebruarist sai temast 1. grenaderidiviisi komandör. Selle diviisiga osales ta Krimmi sõja (1853–1856) ajal sõjategevuses. Ta



võitles ka Soomes ning paistis silma Sveaborgi (Suomenlinna) kaitsmisel.

1855. aasta augustist juhtis von Guldensubbe 1. kaardiväe jalaväediviisi.

1859. aasta septembris tegi keiser Aleksander II von Guldensubbest oma kindral-adjutandi. 1862. aastast korraldas von Guldensubbe Grenaderi Erikorpust. 1863. aasta augustis ülendati von Guldensubbe jalaväe-kindraliks.



1847. aastal täitis von Guldensubbel 25 aastat teenistust ning teda autasustati Püha Georgi ordeni neljanda järguga.

1864. aastal kamandas von Guldensubbe 3. reservkorpust ja 1864–1878 oli Moskva sõjaväeringkonna vägede juhtaja. 1878. aastal sai von Guldensubbest Riiginõukogu liige.

Von Guldensubbe oli välja teeninud kõik kõrgemad Vene Impeeriumi ordenid: Püha Stanislavi ordeni esimese järgu (1848), Püha Anna ordeni esimese järgu (1849) ning Impeeriumi krooni ja teemandid selle ordeni juurde (1852), Püha Vladimiri ordeni teise järgu (1855), Valge Kotka ordeni (1856), Püha Aleksander Nevski ordeni (1865) ja teemandid selle ordeni juurde (1869), Püha Vladimiri ordeni esimese järgu (1872), Püha Andreas Esmakutsutu ordeni (1875) ja teemandid selle ordeni juurde (1883).

Magnus Alexander Ludwig von Guldensubbe suri Peterburis 84. eluaastal. Tema matustel viibis keiser Aleksander III koos keiserliku perekonna liikmetega. **K&E**

Jüri Kotšinev – 60 Tõstke kõrgele sünnimaa lipud!

Aprillikuus sain ma kuuekümneseks. Iga inimene teeb sellise sünnipäeva paiku tagasisivaate elatud elule ja mõtiskleb kokkuvõtvalt, kuidas elu möödunud on ja mida on meenutada läbitud aastate verstapostidele vaadates.

Iga normaalne inimene teeb seda kindlasti. Mina ilmselgelt normaalne ei ole. Ei saa öelda muud kui seda, et läbi vihkamise mere ja sallimatuse ookeani jõudsin vanaduse randa ning elumeri uhtus mind kaldale püksata, kirves seljas ja tühjade pihkudega. Eks ole see ainult minu süü ja kedagi teist pole võimalik süüdistada.

Tahan enne „põranda alla” minekut teha ühe tänuliku pöördumise nende väheste inimeste poole, kes on vaatamata ohule sattuda ebasoosingusse kaasmaalaste poolt julgenud suhtuda minusse inimlikult ja aidanud, sageli mitte ainult vaimlikes, vaid ka füüsilises plaanis. Need on inimesed, kes tihti päästsid mind näljasurmast ja külmumisest Põhjala karmi talvetaeva all. Tänuõnu mind aidanud inimeste poole alustan pöördumisega osutatud abi suuruse ning tähtsuse järjekorras.

„Esimese järgu tänuõnad” kuuluvad vaieldamatult Eesti pärimusmuusikule ja rahvalaulikule Jaak Johansonile. Kuldse südamega sõber, kes alati toetas ja aitas ning tänu kellele võin väita, et inimene kõlab uhkelt. Just nimelt inimene – üks konkreetne inimene!

Järgmisena tahan ära märkida „Erijärgu tänuõnadega” Tea Kurvitsat selle eest, et ta raugematu innuga avaldas ligi viisteist aastat minu kirjutisi ajakirjas Kultuur ja Elu ning julges muutmata kujul minu artikleid välja anda.

Tänuõnad peavad tabama Jaan Tootsenit, filmimeest ja raadioteatri vedajat, kuna ta aitas mind tihti näljahetkedel ellu jääda ning lindistas ja lasi eetrisse minu sõnalisi mõtteavaldusi Eesti Raadios.

Ei saa kuidagi unustada Eesti Sõjahaudade Hoolde Liidu tegevjuhti Tiina Tojakut, kes suhtus alati toetavalt ja abivalmilt siis, kui mul olid ülikeerulised ja rasked ajad.

Tubli toetuse osaliseks saavad Jaak Johan-



soni tutvusringi kuuluvad kultuuriinimesed, kes ei ajanud mind minema, kui ma külmadel sügis- ja talvapäevadel jõin kohvi Kloostri Aidas ja Vanalinna Hariduskolleeegiumi Muusikamaja kohvikus Kohvikum.

Lõpmatu tänu, mis samuti „Esimese järgu tänuõnade” vääriline on, kuulub Ave Alavainule alatise toetuse ja kaasaelamise eest kõikidele minu loomingulistele tegemistele.

Ei tohi tänamata jätta Markus Järvit, kelle vahendusel sain telepildis pidada maha loengutsükli Eesti ajaloo ning avaldada paljudel kordadel mõtteid ümbritsevast elust, arutledes temaga teemal „kelleks ma tahan saada, kui suureks kasvan”.

Veel on üks mees, kes alati mulle raskel hetkel oma elutarga ja lohutava sõna ütles. See mees on Tõnis Rätsep.

Sõjameheliku otsekohesusega on mind kohelnud eruohvitser Tiit Noormets. Tema militaarne huumor kannab suisa akadeemilist mõõdet.

Täna tagasihoidlikult peaaegu kõiki kunagisi naistuttavaid. Nad pehmendasid olulisel määral minu kanget iseloomu ja vaigistasid puhvritena minu liiga nurgelisi pörkeid elu erinevate müüride vastu.

Neid „toredaid inimesi” kes on minusse „sõbralikult suhtunud”, kuid on hetkel tähtsatel poliitilistel ja ühiskondlikel postidel, ei saa ma nimepidi tänada. See on seletatav asjaoluga, et üldsus ei tohi teada nende nimesid, kuna neile võidakse minu abistamise eest „valju noomitus” teha ja see ei mõju hästi nende käekäigule.

Tänada, nagu näete, head lugejad, pole kunagi liiga hilja. Peaasi, et tänu südamest tuleb.

See on vast kõik, mida kuuekümneseks saades öelda tahtsin. Tähistan oma juubelit rohkete tänuõnadega ja lähen „põranda alla” kerge südame ja lapseliku meelega nagu vanurile kohane.

Jüri Kotšinev



FOTOD: HEIKKI AVENT

Airi Luik

ja mütoloogiline Sulismadu

Kunstnik Airi Luik on lõpetanud ERKI maali eriala 1988. aastal. Ta on nii maalikunstnike kui ka skulptorite liidu liige, maalinud ja tegelenud vormiga terve elu. Tema loomingut läbiv teema on Ameerika põlisrahvaste uskumused ja elu. Airi hubane kodu on tihedalt täidetud loominguga kõikvõimalikes tehnikates alates õlimaalist ja siidimaalist kuni klaasi ja pronksini.

KÜSIS K&E



“Maiade kirjamärgid olid voolava vormiga, need olid väga skulptuursed.



Järve kaldal kaotatud Sulismadu otsides. Õli 2015.

Kuidas sai sinust kunstnik? Miks valisid maali eriala? Kes on sinu peamised suunajad ja õpetajad?

Mulle on alati meeldinud maalida ja joonistada, seepärast läksin maali eriala õppima. Maalimist õpetas Tiit Pääsuke. Käisin ka Tallinna 46. keskkoolis kunstiklassis. Koolis oli minu lemmikuks õpetaja Tiiu Isok.

Kust pärineb sinu huvi indiaanlaste temaatika vastu? Kes on Sulismadu?

Olen juba põhikooli ajast tundnud suurt huvi erinevate põlisrahvaste kultuuri vastu, indiaanlased olid siiski kõige enam inspireerivad, eriti just maiad ja nende kiri. Maiade kirjamärgid olid voolava vormiga, need olid väga skulptuursed. Maiad raiusid oma kirjamärgid kividest steelidele. Huvi skulptuuri vastu sai

ka sealt alguse. Väga huvitavad on ka maiade värvilised seinamaalid, seal on kujutatud inimesi uhkete ja keeruliste peakatetega. Suled ja kaunistused riietel ja peakatetel on voolavad ja moodustavad keerulisi mustreid.

Olen vaadanud ka teiste Kesk-Ameerika rahvaste ornamente, nende põhjal on kujunenud mulle omane kujutamiski. Huvitavad on ka vanad legendid mis annavad võimaluse neist inspireeritud lugude tekkimiseks ja vanadele lugudele järje loomiseks. Sulismao legendis



Kuninganna. Pronks.

jääb selgusetuks, kas Sulismadu on jumal või inimene. Segadust tekitab tema muutumine ühest teiseks. Tekib mulje lõpmatust ringkäigust. Kõige selle põhjal tekkis mul mõte luua oma mütooloogiline lugu Sulismaost, arvestades ka indiaani rahvaste legende ja rituaalset käitumist, näiteks maotantsu, mis on tänapäevalgi väga elujõuline.

Sulismao teemast inspireerituna oled kokku seadnud mitu ilusat näitust?

2015. aastal rahvusraamatukogus toimunud näitusel „Kaotatud Sulismadu otsides“ olid eksponeeritud aastatel 2011–2015



maalitud tööd. Maalid on suuremõdulised ja nende valmimine võtab kaua aega, ühe maali valmimine võib kesta neli kuud. Mustrid tuleb valmis saada ilma parandusteta, neid ei ole võimalik ka ette joonistada, kõik on voogav ja toimub ilma, et sellele mõtleksin. Selles loos leidsid inimesed Sulismao üles, kui ta oli taas inimeseks muutunud.

Lugu ise oli selline:

Kuldses valguses elas jumalik Sulismadu. Lookles jõgede sängides ja lendas puulatvade kõrguses. Suled läikisid päikesevalguses kui kuld. Tema liikumises oli metsikut jõudu ja kiiruse ilu. Kord läks Sulismadu peole, kus nägi tantsijatari tantsimas madude keskel. Tantsijatari juuksedki väänlesid nagu maod tema ümber, kui ta tantsis maagilist tantsu. Sulismadu läks teiste madude sekka, et hoogsas tantsus koos nendega pöörelda-keerelda. Nõnda keerutas Sulismadu metsiku hooga, kuni pea hakkas ringi käima. Kaotas end Sulismadu ega saanud enam aru, kas ta on jumal või inimene. Kuldne valgus tuhmus ja inimesed tantsuplatsi ümber ehmusid: „Oo, kadunud on meie Sulismadu, kust teda leida?” Läksid mehed kanuudega mööda jõge Sulismadu otsima, läksid naised järve

**Autoportree.
Õli.**

**Sulismao
taastulek.**



„Jõgi voolab” on loodud Arvo Pärdis muusikast lummatult.

kallastele Sulismadu otsima, kuid teda polnud kusil. Kaua otsisid naised ja kõndisid järve kaldail, pikalt sõudsid mehed jõgedel ja vaatasid puude latvadesse, kas pole ehk tuttavat kuldset madu seal lendamas. Sulismadu otsis end samuti, kulgedes järvekaldail ja liikudes jõeorgudes. Jahutas väsinud jalgu jõe voogudes, kuni nägi veepeeglis pikka sihvakat inimkuju. Nii sai Sulismadu aru, et see ongi tema, nüüd siis inimese kujul. Lõpetas ekslemise ja astus kindlalt mööda järvekallast. Seal tulid talle vastu naised ja tundsid tema uhkes olekus ära suursuguse Sulismao, kes nüüd inimeseks oli muutunud. Nii kordub see



**Veljo Tormise inspireeritud
„Teed mööda”.**

üha uuesti ja järgib kosmilist ringkäiku; lõpmatult muutuv jumal-inimene Sulismadu-kuldsulgedega madu ja siis jälle inimene.





Tantsijatar.



Jõe kohal lookleb taevas.



Halgahtuma.
Pronks 1991.

**Elmisel sügisel oli sul rahvus-
raamatukogus üleval erakordselt
mõjus näitus „Sulismadu varjude
maailmas”. Oled õppinud maali, aga
tegeled suures mahus skulptuuriga?**
2019. aastal toimunud näitus rahvus-
raamatukogus on järg sellele näituse-
le, mis toimus aastal 2015.

Seal on kasutatud samade maa-
lide kangastele trükitud variante,
lisatud on pronksist maskid, mis on
õhulised, kui pronksi kohta võib nii
ütelda, sest ka need maskid on üsna
rasked. Olen varasemalt teinud ka
suuremaid pronksist päid. 2019.
aasta näituse pealkiri oli „Sulismadu
varjude maailmas”. Sulimadu on
uuesti lendavaks maoks muutunud
ja sattunud varjude riiki, seal kulgeb
ta taas varem toimunud sündmustes
ja kohtab varem kohatud inimesi
– sama näeb tulevikus toimuvaid
sündmusi. Kuid ruum kus ta viibib
on teistsugune – oleneb kust vaadata
– eri aegadel toimunud sündmused
võivad olla korraga nähtavad ja toi-
muda ühel ja samal ajal. Erinevad
maailmad eksisteerivad selles ruu-
milises maailmas korraga. Esindatud
on nii olevik, minevik kui ka tulevik.

**Maailmas on palju põlisrahvaid, kas
mõni neist pakub sulle veel huvi?**



Kuninga Narr.
Pronks 2007.

**Omal ajal korraldati ERKI-st Kaljo
Põllu jt juhendamisel ekspeditsioone
soome-ugri põlisrahvaste juurde.
Kas oled ka neil osalenud?**

Tegelikult on minu jaoks ka soome-
ugri rahvad huvipakkuvad ja olen
teinud ühe maali Veljo Tormise
muusikat kuulates ja tõenäoliselt
tuleb neid maale veel. Ka muusika on
mulle inspiratsiooni allikaks. Arvo
Pärdi muusikat kuulates olen teinud
terve seeria maale. Paraku ei ole ma

käinud ei soome-ugri põlisrahvaste
juures ega Ameerika indiaanlaste
juures.

**Mis sinu loomingut veel
mõjutanud on?**

Muusikaga seoses on olnud ka
vastupidine variant. Olen maalinud
muusikast kantuna ja proovisin ka
vastupidist. Maalisin oma ateljee sei-
nale mustvalge seinamaali ja kutsusin
seda tegevust jälgima muusik Fariš-
tamo Elleri, kes inspireerituna minu
valmivast seinamaalist lõi selle põhjal
isikupärase muusika. Maalimisprot-
sessi jäädvustasime ka videole. **K&E**



Seinamaali loomise häppening.



Restoran Kaerajaan

MODERNNE EESTI KÖÖK

Ajaloolises hoones asuv restoran pakub silmailu ja nostalgiat rahvuslikest mustritest inspireeritud disainielementide näol. Lampe katavad imearmsad kootud kampsunid-käpikud. Autentsed paekiviseinad ning ehedat tahma sisaldav mantelkorstnasse rajatud tualett on omaette põnev vaatamisväärsus.



Silmailu kõrval pakub restoran Kaerajaan naudinguid maitsemeeltele. Modernne Eesti köök annab võimaluse kombineerida parimaid Eesti maitseid kogu maailma köögikultuuridega.



Peakokk **Maris Tiitre** valmistab maitstavaid roogi Eesti metsadest korjatud marjadest-seentest, kodustel põldudel kasvanud köögiviljadest ja teistest kohalikest toorainetest. *À la carte* menüü on laialdase valikuga nii taimetoitlastele, liha- kui ka kalasõpradele, samuti on silmas peetud erinevaid toidutalumatusi.

Restoran Kaerajaan pakub oma koduse olemisega suurepärase võimalust tähistada nii sünnipäevi, firmaüritusi kui ka erinevaid tähtpäevi. Läbi kahe korruse paiknevas restoranis on lähedalt ruumi, aga ka võimalus privaatsemalt aega veeta.

Olles küll linna südames, võimaldab Kaerajaan siiski mõnusalt distantsilt seda argist signat-saginat pealt vaadata, saateks hea toit ning sageli ka elav muusika.

Restoran Kaerajaan
Raekoja plats 17 Tallinn
tel 6155400
kaerajaan@kaerajaan.ee
www.kaerajaan.ee





Restoran Paradiis

Restoran Paradiis on õdus koht Pärnus Riia mnt ääres, kus kõigil on lihtne jääda iseendaks.

Paradiisi mõnusalt sooja atmosfääri loovad kaminates praksuvad halud ja sõbralik ning meeldiv teenindus.

Kaks stiilset saali pakuvad hubast ja samal ajal elegantset õhkkonda, mahutades kuni 90 inimest. Privaatüritusteks sobivaim on 50- kohaline tagasaal.

Villa Eeden

Kui otsite romantilist, hubast, turvalist ja mõistliku hinnatasemega majutust Pärnus, siis olete õiges kohas.

Villa Eeden asukoht on soodne nii puhkajale kui ärireisil viibijale.

Vanalinn, tähtsamad turismiobjektid ja kaubandusettevõtted jäävad 10 minutilise jalutuskäigu kaugusele.

Supelranna mõnude nautimiseks piisab vaid mõnekümmne minutilisest jalutuskäigust.

Elada võib kahtmoodi.

*Üks on nii, justkui miski pole ime.
Teine, et kõik meid ümbritsev
on imeline.*



Villa Eeden

Tel 443 6222

PÄRNU, Riia mnt 57/Rähni 9

info@villaeeden.ee

www.villaeeden.ee

Restoran Paradiis

Tel 446 4633

info@restoranparadiis.ee

www.restoranparadiis.ee

FB: Restoran-Paradiis